

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ

AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS
SCIENTIFIC REVIEWS

ELMİ, RESENZİYALI, RÜBLÜK/ SCIENTIFIC, REFEREED, QUARTERLY

İl: 4, Cild 4, Yanvar - Mart 2016
Year 4, Volume 4, January - March 2016

ISSN 2306-8426

MÜNDƏRİCAT - CONTENTS

Nəzəri iqtisad elmi: kökləri, xüsusiyyətləri və ziddiyyətləri.....	Q.S.Əlləzov
Azərbaycanın müasir sənaye siyasəti iqtisadi diversifikasiya kontekstində.....	V. Bayramov
The model of macroeconomic expectations with information asymmetry on the case of Azerbaijan.....	A.A. Guliyeva, U.Sh.Rzayeva
Neftin qiymətində dəyişikliklərin dünya iqtisadiyyatına təsir meylləri	Ş.M.Rzayeva
Принципы построения структурно-логических схем принятия управленческих решений на промышленных предприятиях.....	С.М.Мамедов
Современное состояние уровня конкурентоспособности промышленной продукции Азербайджана.....	Л.А.Гамидова
Теоретические аспекты управления финансовым потенциалом агроформирований в Украине.....	G.V.Korniichuk
Qloballaşan dünyada gender problemi.....	Ş.M.Rzayeva, L.Z.Əliyeva
Azərbaycanda inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqənin modelləşdirilməsi: Tarch modelinin tətbiqi.....	M.Y.Yusifov
Модель управления знаниями в интеллектуальных организациях.....	В.Н.Гурбанов
Azərbaycanda əhəlinin həyat səviyyəsi və sosial təminatının qiymətləndirilməsi.....	Н.Ə.Нüseynov
Потоково-ресурсный подход к организации управленческих процессов на промышленных предприятиях.....	С.В.Горинова, С.М. Мамедов
Управление человеческими ресурсами промышленного предприятия: потоковый подход.....	С.М.Степанова,Е.Ю. Сташкова
Подход к методике оценки геоэкономической значимости природных ресурсов страны.....	Анар Рзаев
Определение приоритетности инновационных проектов на машиностроительных предприятиях.....	С.И.Велиева
Проблемы реструктуризации ненефтяных отраслей промышленности республики.....	Р.В.Алиева
Основные направления совершенствования системы агробизнеса в Азербайджане.....	М.В.Керимзаде
İnvestisiya potensialının reallaşdırılmasının büdcə-vergi mexanizminin təhlili.....	F.A.Quliyev
Turizm xidmətləri bazarında sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafının yüksəldilməsi yolları.....	Y.Ə.Köçərli, L.R.Köçərli

www.aseu.edu.az

Elmi, Resenziyalı, Rüblük	
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	
İl 4, Cild 4, Yanvar-Mart 2016	
www.aseu.edu.az	ISSN 2306-8426
Nəşr edən təşkilat:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Baş redaktor:	i.e.d., prof. Ə.C.Muradov
Redaktor:	i.e.d., prof. Ə.İ.Bayramov
Məsul icraçı:	i.e.n., dos. N.Ö.Hacıyev
Jurnalin adı:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) Elmi Xəbərləri
Jurnalin növü:	Dövri
Dövrülüyü və Dili:	Rüblük, azərbaycan, ingilis, rus
Hüquqi ünvanı:	AZ 1001, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Tel: (+994 12) 4926817; 4926411 Fax: (+994 12) 4925940
Mətbəə:	AZ 1001, Bakı, Azərbaycan Respublikası, İstiqlaliyyət 6, otaq 30, Tel:(+994 12) 4925337; Fax: (+994 12) 4926509
Çap yeri və tarixi:	Bakı, Azərbaycan Respublikası, 08.04. 2016

Redaksiya heyəti	
i.e.d., prof. M.M.Sadiqov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. A.Ş.Şəkəraliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. T.Ə.Hüseynov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Ə.Q.Əlirzayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Q.N.Manafov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Ə.P.Babayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. S.M.Yaqubov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. M.A.Əhmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. S.M.Səbzəliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. M.X.Həsənlı	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. F.P.Rəhmanov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d.Y.A.Kəlbıyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Bu jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır.

This journal is in the list of scientific periodicals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan in which the publication of main results of theses is recommended.

Этот журнал находится в списке научных периодических изданий, в которых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Азербайджанской Республики рекомендовано публиковать основные результаты диссертаций.

MÜNDƏRİCAT - CONTENTS	
	səh./pp.
Nəzəri iqtisad elmi: kökləri, xüsusiyyətləri və ziddiyyətləri...Q.S.Əlləzov	4-16
Azərbaycanın müasir sənaye siyasəti iqtisadi diversifikasiya kontekstində.....V. Bayramov	17-28
The model of macroeconomic expectations with information asymmetry on the case of Azerbaijan.....A.A Guliyeva, U.Sh.Rzayeva	29-39
Neftin qiymətində dəyişikliklərin dünya iqtisadiyyatına təsir meylləriŞ.M.Rzayeva	40-49
Принципы построения структурно-логических схем принятия управленческих решений на промышленных предприятиях.....С.М.Мамедов	50-56
Современное состояние уровня конкурентоспособности промышленной продукции Азербайджана.....Л.А.Гамидова	57-68
Теоретические аспекты управления финансовым потенциалом агроформирований в Украине.....G.V.Korniichuk	69-75
Qloballaşan dünyada gender problemi.....Ş.M.Rzayeva, L.Z.Əliyeva	76-85
Azərbaycanda inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqənin modelləşdirilməsi: Tarch modelinin tətbiqi.....M.Y.Yusifov	86-99
Модель управления знаниями в интеллектуальных организациях.....В.Н.Гурбанов	100-110
Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsi və sosial təminatının qiymətləndirilməsi.....H.Ə.Hüseynov	111-120
Потоково-ресурсный подход к организации управленческих процессов на промышленных предприятиях.....С.В.Горина, С.М. Мамедов	121-129
Управление человеческими ресурсами промышленного предприятия: потоковый подход.....С.М.Степанова,Е.Ю. Сташкова	130-138
Подход к методике оценки геоэкономической значимости природных ресурсов страны.....Анар Рзаев	139-147
Определение приоритетности инновационных проектов на машиностроительных предприятиях.....С.И.Велиева	148-155
Проблемы реструктуризации ненефтяных отраслей промышленности республики.....Р.В.Алиева	156-167
Основные направления совершенствования системы агробизнеса в Азербайджане.....М.В.Керимзаде	168-176
İnvestisiya potensialının reallaşdırılmasının büdcə-vergi mexanizminin təhlili.....F.A.Quliyev	177-187
Turizm xidmətləri bazarında sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafının yüksəldilməsi yolları.....Y.Ə.Köçərli, L.R.Köçərli	188-199

Scientific, Refereed, Quarterly	
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	
Year 4, Volume 4, January – March 2016	
www.aseu.az	ISSN 2306-8426
Publisher:	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Editor-in-chief:	prof., Dr. A.J.Muradov
Editor:	prof., Dr. A.I.Bayramov
Managing Editor:	associate prof., PhD., N.O.Hajiyev
Title Juornal:	Scientific Reviews in Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Type of Journal:	Periodical
Time Period and Language:	Quarterly, Azerbaijani, English, Russian
Directorial Address:	AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 414, Tel:(+994 12) 4926817; 4926411 Fax: (+994) 4 92 59 40
Printing House:	AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 30, Tel:(+994 12) 4 92 53 37 Fax: (+994 12) 4 92 65 09
Place and Date of Print:	Baku, Azerbaijan Republic, 08.04. 2016

Editorial Board	
prof., Dr. M.M.Sadigov	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. A.Sh.Shakaraliyev	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. T.A.Huseynov	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. A.G.Alirzayev	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. G.N.Manafov	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. A.P. Babayev	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. S.M.Yagubov	Azerbaijan State University of Economics
prof.,Dr. M.A.Ahmadov	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. S.M.Sabzaliyev	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. M.Kh.Hasanli	Azerbaijan State University of Economics
prof., Dr. F.P.Rahmanov	Azerbaijan State University of Economics
Dr.Y.A.Kalbiyev	Azerbaijan State University of Economics

NƏZƏRİ İQTİSAD ELMİ: KÖKLƏRİ, XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ZİDDİYYƏTLƏRİ

Q.S.Əlləzov

i.e.n., dos., UNEC

tel: (+99412)566 64 90; (+99450)380 41 79

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 05 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 04
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016
Received 05 January 2016; accepted 04 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi nəzəri iqtisad elmini zəruri edən ilkin şərtləri, onun məzmununu təşkil edən prinsip, nəzəriyyə və konsepsiyalarını, problemlərini, ziddiyyətlərini və praktik əhəmiyyətini öyrənməkdən ibarətdir. Tədqiqat işində əsasən nəzəri iqtisad elminin təbiət və digər elmlərdən fərqli xüsusiyyətlərinə, onun sosial-iqtisadi-siyasi məzmununa, onda bir-birinə alternativ olan nəzəriyyə və fikir ayrılıqlarına, nəzəriyyələrin praktik tətbiqinin çətinliklərinə və ziddiyyətlərinə diqqət verilir. Tədqiqatda həmçinin Azərbaycanda nəzəri iqtisad elminin problemlərinə də toxunulur. Tədqiqat işi elmi təhlilin analitik və elmi abstraksiya üsullarından istifadə əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın orijinallığı və yeniliyi nəzəri iqtisad elminə və sosial-iqtisadi-siyasi məzmununa malik elm kimi baxılması və öyrənilməsidir. İşdə nəzəri iqtisad elmində prioritet nəzəriyyə sayılan neoklassisizmə tənqidi yanaşılmış və nəzəri iqtisad elmində mövcud olan yanaşmalara alternativ iqtisadiyyatın sosiallaşması və intellektuallaşması tələbinə və bəşəri dəyərlərə cavab verə bilən yeni yanaşma və təlimə ehtiyac duyulduğu qənaətinə gəlinmişdir. Məqalənin əsas müddəaları və müəllifin məqalədə əksini tapmış fikirləri 22 dekabr 2015-ci il tarixində “Siyasi-iqtisad”ın yaranmasının 400 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfransda məruzə olunmuşdur.

Açar sözlər: nəzəri iqtisad elmi, iqtisad, iqtisadi nəzəriyyə, pozitiv və normativ təhlil, makroiqtisadi nəzəriyyə.

Jel Classification: E10

THEORETICAL ECONOMICS: ROOTS, PECULIARITIES AND CONTRADICTIONS

Abstract

The main objective of the study is the primary conditions that make it necessary theoretical economy, its principles, theories and concepts, problems, contradictions and practical significance. The research work is mainly paid attention to other than the natural sciences and other features of the theoretical economy, its social and economic content, an alternative to her theoretical and attitudes, difficulties and contradictions of the practical application of theories. The study also addressed the problems of theoretical economics in Azerbaijan. The research work carried out on the basis of the use of such methods of scientific analysis as an analytical and scientific abstraction. Originality and practical significance of the study in the review and study of theoretical economics as a science with socio-economic, political content. The paper was applied a critical approach to neoclassicism, is considered a priority in theoretical economics theory and concluded that the existence of the need for a new approach and practice, which would meet the requirements of socialization and intellectualization of alternative economy and global values. The main provisions of the article and the author's conclusions, as reflected in the article were presented in a report at the international scientific-practical conference dedicated to the 400th anniversary of the creation of Political Economy, which took place December 22, 2015.

Keywords: theoretical savings, savings, economic theory, positive and normative analysis, macroeconomic theory.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИКА: КОРНИ, ОСОБЕННОСТИ И ПРОТИВОРЕЧИЯ

Резюме

Основной целью исследования является изучение первичных условий, делающих необходимым теоретическую экономику, ее принципов, теории и концепции, проблем, противоречий и практическое значение. В исследовательской работе в основном уделено внимание отличным от естественных и других наук особенностям теоретической экономики, ее социально-экономическому содержанию, альтернативным ей теоретическим и мировоззренческим взглядам, трудностям и противоречиям практического применения теорий. В исследовании также затронуты проблемы теоретической экономики в Азербайджане. Исследовательская работа выполнена на основе применения таких методов научного анализа как аналитическая и научная абстракция. Оригинальность и практическое значение исследования в рассмотрении и изучении теоретической экономики как науки с социально-экономическим, политическим содержа-

нием. В работе был применен критический подход к неоклассицизму, считающемуся приоритетной теорией в теоретической экономике и сделан вывод о существовании потребности в новом подходе и практике, которые отвечали бы требованиям социализации и интеллектуализации альтернативной экономики и мировым ценностям. Основные положения статьи и выводы автора, нашедшие свое отражение в статье, были изложены в докладе на международной научно-практической конференции, посвященной 400-летию создания Политической экономики, которая состоялась 22 декабря 2015 года.

Ключевые слова: теоретическая экономия, экономия, экономическая теория, позитивный и нормативный анализ, макроэкономическая теория.

Nəzəri iqtisad elmi yaranıb və inkişaf edib müasir sistem halına gətirilənə və sosial-iqtisadi-siyasi məzmun alana kimi uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Onun mahiyyətini təşkil edən prinsiplər, müddəalar, nəzəriyyələr və konsepsiyalar dərin tarixi köklərə malikdir və onlar çox qədimlərə gedib çıxır.

Nəzəri iqtisad elmi yarandığı dövrdən indiyədək daim iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinin reallaşdırılması yollarını axtarır tapmağa çalışmışdır. O məhdud olan resurslardan səmərəli istifadə edilməsini, “hüduzsuz tələbatların” dolğun ödənilməsinin və iqtisadiyyatın 3 əsas probleminin (nə, necə və kimin üçün) səmərəli həll edilməsi zərurətindən yaranıb inkişaf etmişdir. Nəzəri iqtisad elminin məzmununu təşkil edən iqtisadi ideya və nəzəriyyələrin yaranması və tarixi inkişafı əsasən cəmiyyətin iqtisadi həyatı, obyektiv şəraiti, tələbatı, mənafeyi və sosial tərəqqinin ilkin şərtləri ilə müəyyən olunan tarixi proses kimi baş verir. Təbiidir ki, iqtisadi təfəkkür və onun təkamülü həmişə təsərrüfat formasının və bütün iqtisadi həyatın şərtləri və inkişafı ilə sıx asılılıqda olur. Dərk etmənin elmi metodu göstərir ki, iqtisadi nəzəriyyələrin yaranmasının, onların inkişafının və tarixə çevrilməsinin köklərini insanların şüurunda deyil, cəmiyyətin bazisində, onun iqtisadi struktutunda və şəraitində axtarmaq lazımdır. İqtisadi şərait, ona siyasi və ideoloji amillərin təsiri nə qədər güclü olsa da, son nəticədə yalnız o həlledici rol oynayır və bütün inkişafı yarır keçən ana xətti təşkil edir və təkbəşinə onun izahına gətirib çıxarır.

Nəzəri iqtisad elminin mahiyyətini başa düşmək üçün iqtisadi hadisə və proseslər dərk olunmalı, onlara yanaşma qaydalarına, daha doğrusu onun metodologiyasına dərinlən varmaq lazımdır. İqtisadçılar hadisələri öyrəndikləri zaman onların sirlərini açmaq üçün bir çox hallarda təbiət və biologiya elmlərində istifadə olunan metod və üsullardan istifadə edirlər. Lakin onlar tədqiqat apardıqları zaman həmin elmlərdə olduğundan fərqli elmi metodlardan və üsullardan istifadə edirlər. Təbiət və biologiya elmləri tədqiqatda cihazlardan, teleskoplardan və laboratoriya təcrübələrindən istifadə etdiyi halda, nəzəri iqtisad elmi daha çox nəzəriyyələrdən,

real həyatın diktə etdiyi məlumatlardan və onun irəli sürdüyü təbii eksperimentlərdən istifadə edir və tarixi təcrübədən və onun dərslərindən nəticə çıxarır. İqtisad elminin müşahidələr əsasında işləyib hazırladığı nəzəriyyə və konsepsiyalar faktiki materialların təhlili yolu ilə öz təsdiq və ya təkzibini tapır. Təsdiqlənmə pozitiv və normativ formada olur. Pozitiv təsdiqlənmə iqtisadi gerçəkliyin təsviri, normativ təsdiqlənmə isə təklif və onu dəyişmək xarakterinə malikdir. Pozitiv təsdiqləmə faktların təhlilini tələb edirsə, normativ təsdiqləmə yalnız faktların təhlili ilə kifayətlənmir, həm də müəyyən etnik-dini dəyərlərin və siyasətin qiymətləndirilməsini və dəyişikliyi tələb edir. İqtisadi subyektlər və institutlar çox vaxt davranışlarını mövcud şəraitin dəyişməsinə cavab verməklə deyil, həm də onların gələcəkdə dəyişmə şəraitini nəzərə almaqla dəyişirlər. Ona görə də iqtisad elmi mövcud nəzəriyyələri daima dəyişən iqtisadi şərait və mühitlə yoxlayır. Pozitiv təhlil elmi, normativ təhlil isə siyasi xarakter daşıyır.

Pozitiv təhlil və təsdiq səbəb və nəticələrin qarşılıqlı əlaqəsini təsvir edir. Pozitiv təhlil mikroiqtisadiyyatda əsas yer tutur. Pozitiv təhlil müşahidə edilən hadisələrin izahı və onun dəyişməsinə qabaqcadan xəbər verir.

Normativ təhlil isə necə optimal fəaliyyət göstərməyi izah edir. Bu təhlil metodu iqtisadi siyasətdə mərkəzi yer tutur. Bu təhlil forması dövlət siyasəti sferasında çalışan insanlar üçün əhəmiyyətlidir. Normativ təhlil çox vaxt subyektiv qiymətləndirmə ilə müşayiət olunmasına baxmayaraq dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siya-sətin yaxşı variantını seçməyə imkan verir.

Nəzəriyyələr müşahidə olunan məlumatların müqayisə edilməsi yolu ilə daima yoxlanılır, son nəticədə isə təsdiq və ya təkzib olunur. Bu cür yoxlama nəticəsində onlar tez-tez dəyişir, yenidən formalaşır və ya inkar olunur. Nəzəriyyələrin bu cür yoxlanılması və formulasının dəyişməsi prosesi iqtisad elminin bir elm kimi inkişafında əsas proses sayılır.

Digər elmlərdə olduğu kimi, iqtisad elmi də öyrəndiyi hadisənin dərk olunmasını sadələşdirmək məqsədi ilə nəzəriyyə və modellərdən istifadə edir. Bunların köməyi ilə çətin və mürəkkəb olan hadisələr yüksək səviyyədə başa düşülür. Bütün nəzəriyyə və modellər müəyyən fərziyyə və ehtimallara əsaslanır.

Əsasən genişmiqyaslı modellər vahid nəzəriyyəyə əsaslanmır, əksəriyyəti keçmiş dövrlərin müxtəlif orta statistik göstəricilərinə əsaslanır, çox hallarda gözləmələr lazımı qədər qiymətləndirilməmiş olur. Ona görə də bu cür modellərin xüsusilə də gözləmənin mühüm rol oynadığı bəlli olduqda nəticələrinə ehtiyatla baxmaq lazım gəlir.

Digər elmlərdə olduğu kimi, nəzəri iqtisad elmində də müşahidə edilən müstəsna hadisənin izahı və dəyişmə meylinin qabaqcadan xəbər verilməsi nəzəriyyələrə əsaslanır. Nəzəri iqtisad elmi həmçinin proqnozlaşdırma, statistik və ekonometrik metodların köməyindən modellərin yaradılması üçün geniş istifadə edir. Lakin nəzəri iqtisad elmi empirik elm olmaqla yanaşı, həm də sosial elm olduğundan və iqtisadi

nəzəriyyələrin abstrakt xarakterə malik olması, onların real gerçəkliyin bütün tərəflərini əks etdirməməsi və hadisələrin yaranmasına və inkişafına çoxlu sayda müxtəlif təsirlərin olması səbəbindən nəzəri iqtisad elmi abstraksiya metodundan daha çox istifadə edir. Bu metodun köməkliyi ilə tədqiqat aparıldıqda az əhəmiyyətli və mahiyyətə aidiyyəti olmayan amillər baxılır və əsas diqqət hadisənin mahiyyətini təşkil edən əsas iqtisadi amillərə və məsələlərə verilir.

Nəzəri iqtisad elminin bir tərəfdən “abstrakt” elm olduğundan, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın təlatümlərini doğuran şok dəyişikliklər gözlənilməz baş verdiyindən proqnozlaşma dəqiq olmur. Ona görə də iqtisadçılar dəyişikliklər haqqında qərar verərkən gələcək iqtisadi şərait haqqında fərziyyələrə əsaslanırlar. Problem ondadır ki, iqtisadi tədbir iqtisadiyyata təsirini xeyli gecikmə ilə edir və onların təsir etməsi başlayanacan iqtisadi vəziyyət bir neçə dəfə dəyişə bilər.

Digər bir problem isə siyasətin və siyasətçilərin ardıcıl olmamasıdır. Onların hakimiyyətdən sui-istifadə etməsidir. Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda iqtisadi siyasət iqtisadi nəzəriyyəyə və iqtisadi prinsiplərə uyğun olmayaraq həyata keçirilir. Bu halda, nəzəri iqtisad elmi siyasətin arxasınca gedərək, onun təbliği ilə məşğul olur.

Nəzəri iqtisad elmində təbiət elmlərində istifadə olunanlara oxşar modellərdən istifadə olunmasına baxmayaraq, müəyyən səbəblərdən baş verənlərin izahını və gələcək vəziyyətini mütləq dəqiqliklə vermək mümkünsüzdür. Çünki iqtisadiyyatda tam nəzarət və idarə olunan eksperimentlər aparmaq və insanların oxşar şəraitlərdə özlərini oxşar qaydada aparmasına baxmayaraq, onların davranışını dəqiq söyləmək qeyri-mümkündür. İqtisadçıların tədqiqatı daim dəyişən mühit və fərdlərin, qrup və ictimai institutların mürəkkəb qarşılıqlı fəaliyyəti və sosial-iqtisadi həyatı təşkil edən dəyərlərlə əlaqədar olur. Bundan başqa, iqtisadiyyatda baş verən real gerçəkliyin dərk olunmasında ehtimal edilən “digər şərtlərin dəyişməzliyini” təbiət elmlərindən fərqli olaraq iqtisad elmi həqiqətdə sabit saxlaya bilmir. İqtisadçılar idarə olunan iqtisadi təcrübələr keçirmək imkanından məhrumdurlar, ona görə də onlar “tarixi eksperiment” aid olan dəqiq faktlar toplayırlar. Nəzəri iqtisad elminin insanların iradə və süuru ilə əlaqədar olmayan hadisə və prosesləri öyrənən təbiət elmlərindən fərqli xüsusiyyəti onun insanların fəaliyyəti, iqtisadi mənafeələr, ideologiya, sərvətin və gəlirin bölgüsü və siyasətlə sıx əlaqədə olmasıdır. Ona görə də o yalnız empirik və iqtisadi deyil, həm də sosial-siyasi xarakterə malikdir.

İqtisadiyyatı öyrənən nəzəri iqtisada onda mövcud olan bir-birinə alternativ olan iqtisadi nəzəriyyələrin insan şüurunun məhsulu olduğundan subyektivlik də xasdır. Lakin nəzəri iqtisadın tədqiqat obyektı olan praktik iqtisadiyyat hər hansı subyektiv qiymətləndirmədən asılı olmayaraq obyektiv prosesdir və reallıqdan ibarətdir. Praktik iqtisadiyyatın tərkib hissələri olan bütün iqtisadi hadisələr arasında qarşılıqlı

əlaqə mövcuddur və onlar obyektiv qanunlara tabedir, öz aralarında razılaşdırılmış və bir-birinə zidd olmur.

Bu elm insan və cəmiyyətin tələbatlarının ödənilməsi prosesi ilə əlaqədar olan iqtisadi-sosial və siyasi problemləri və onların qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir. Nəzəri iqtisad elmi insanların və cəmiyyətin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması yollarını aşkar edir və öyrənir. Ona görə də nəzəri iqtisad elminin predmetinin insanların maddi rifah halının yaxşılaşdırılması uğrunda mübarizəsi olduğunu qəbul edənlər də vardır. Nəzəri iqtisad elmi əsasən akademik elm olmaqla problemləri fərdi deyil, bütövlükdə cəmiyyət mövqeyindən öyrənir. Nəzəri iqtisad elmi öz qarşısına *iqtisadi problemlərin həllini, sərvətin, məhsul və gəlirlərin iqtisadi və ümumbəşəri sosial dəyərlər baxımından ədalətli bölüşdürülməsini qarşısına məqsəd qoyan* siyasətin işlənilib hazırlanmasında faydalı olan iqtisadi prinsipləri formalaşdırır. Bu prinsiplər isə faktlardan, fərdlərin və institutların davranışından irəli gəlir. Bu isə o deməkdir ki, iqtisadçılar tədqiqatda həm deduktiv, həm də induktiv metodlardan istifadə edirlər. İqtisadi prinsiplər əsasında formalaşan iqtisadi davranış öz ifadəsini və təsdiqini iqtisadi siyasətdə tapır.

İqtisadi nəzəriyyələrin yaranmasında tədqiqatçı iqtisadçıların siyasi marağı, məramı və qərəzliyi də mühüm rol oynayır. Məsələn D.Rikardonun lendloridlər sinifinə rəğbətinin olmaması beyxalxalq ticarət nəzəriyyəsinin yaranmasına, F.Lissin milli maraqları üstün tutması və Böyük Britaniyanın dünya sənaye hökmranlığını həzm edə bilməməsi və ona qarşı olması "Milli iqtisadiyyat" nəzəriyyəsinin, K. Marksın xüsusi mülkiyyətə və kapitalizmə olan nifrəti sosialist nəzəriyyəsinin, marjinalistlərin əmək-dəyər nəzəriyyəsinin qəbul edə bilməməsi və onların iqtisad elminin tarixinə düşməsi arzusu faydalılıq nəzəriyyəsinin yaranması ilə nəticələnmişdir.

Nəzəri iqtisad elminin özəlliklərindən biri də iqtisadçıların fenomenləri və mühüm əhəmiyyətli parametrləri müxtəlif dəyərlərdən və elmi mülahizələrdən, "sağçılıq" və "solçuluq" mövqelərindən qiymətləndirməsidir. Bu özünü daha çox səmərəlilik və bərabərlik arasında seçim məsələsində göstərir. Bu "ikitərəflilik"lər iqtisad elmində fikir ayrılıqlarına və ziddiyyətli normativ nəzəriyyə və konsepsiyaların formalaşmasına gətirib çıxarır. Lakin iqtisadi nəzəriyyənin abstrakt xarakteri və onda mövcud "ikitərəflilik" və iki cinahlılığın olması onu biliksiz nadan adam kimi real olmayan, əhəmiyyətsiz bir elm kimi qiymətləndirməyə əsas vermir və bu heç də o demək deyil ki, iqtisadçılar həmişə bir-birinə zidd olan fikirlər söyləyirlər və onlar arasında razılıq yoxdur.

Məşhur "Əgər dünyanın bütün iqtisadçılarını bir yerə yığsan, onlar heç vaxt vahid bir fikrə gəlməyəcəklər" fikrinin olmasına baxmayaraq, iqtisadçılar arasında dünyanı necə təhlil etmək və bu təhlildən nə nəticə çıxmasına dair önəmli bir razılıqma vardır. Bu yerdə məşhur ingilis iqtisadçısı C.M.Keynsin "İqtisadçılar və siyasi mütəfəkkirlər haqlı olsalar da, səhv etsələr də, onların ideyaları başqalarının düşün-

düyündən daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əslində dünyanı onlar idarə edirlər" sözünü yada salmaq yerinə düşür.

Nəzəri iqtisad elmində əsl böyük fikir ayrılığı makroiqtisadi nəzəriyyədədir. Bu nəzəriyyədə ən çox mübahisə bazar mexanizmi ətrafındadır. Bu makroiqtisadi nəzəriyyədə bazar mexanizminin işləməsi barədə siyasətçilərin və iqtisadçıların fərqli fikirlərdə olması və makroiqtisadın əsas məqsədlərinə nail olunmasının və problemlərinin həllinin bir-birinə zidd olması ilə əlaqədardır. Belə ki, iqtisadi artım sürətinin davamlı sürətləndirilməsinə yönələn makroiqtisadi siyasət daha yüksək inflyasiyaya və tədiyyə balansının defisitinə gətirib çıxara bilər. Sağçı liberallar məqsədə, bütövlükdə ən yaxşı azad bazar vasitəsilə nail olunması, solçular isə azad bazarın məqsədləri, bütövlükdə və ya onların bəzilərini təmin edə bilmədiyi fikrindədirlər.

Hazırda makroiqtisadi nəzəriyyələr və iqtisadçılar arasında fikir ayrılığı radikal müdaxilədən tutmuş azad iqtisadi fəaliyyət (Laissez faire) prinsipinə qeyri-şərtsiz tərəfdar olunmasına qədərdir. İqtisadi azadlıq prinsipinə tərəfdar olan klassik makroiqtisadi nəzəriyyə azad bazarın qiymətin, əməkhaqqının, faiz dərəcəsinin və təklifin nisbi çevikliyə malik olmasından və insanların qiymət və əməkhaqqı barəsində gözləmələrinin tələbdə dəyişikliyə tez uyğunlaşa bilməsindən istehsal həcmının artmasını və məşğulluğu təmin etməyə qadir olmasına əminlik nümayiş etdirir. Onların fikrincə, tələbi saxlamaq üçün dövlətin hər cür müdaxiləsi birbaşa inflyasiya yaradır ki, bu da uzunmüddətli iqtisadi artıma və məşğulluğa zərər verir, rəqabətə və bazarın fəaliyyətinə mane olur. Dövlətin vəzifəsini onlar sabitliyi saxlamaq üçün "sağlam maliyyəni" təmin etməsində görürlər. Dövləti yalnız bazarın azad və səmərəli fəaliyyətinə olan maneələri aradan qaldırması üçün müdafiə edirlər.

Keynsçi makroiqtisadi nəzəriyyə isə fiskal siyasət vasitəsilə məcmu tələbi tənzimləməklə dövlətin fəal müdaxiləsinə tərəfdardır. Keynsçi makroiqtisadi nəzəriyyə tərəfdarları əməkhaqqı və qiymətin yüksək çevikliyi haqqında fikri rədd edirlər. Onlar hesab edirlər ki, gözləmələrin formalaşması çox mürəkkəb prosesdir və tələbin artmasına münasibətdə insanların gözləməsi inflyasiyaya tam uyğun olmur və iqtisadiyyatın cari vəziyyətindən və tələbin bu artımının necə baş verməsindən asılıdır.

Keyns Seyin qanununu inkar edir və göstərir ki, təklif tələb yaratmır və tam məşğulluğu təmin etmir, məhz tələb təklif yaradır və tənzimlənməyən bazar iqtisadiyyatı lazımı qədər tələb yarada bilmir. Ona görə də dövlət iqtisadi azadlıq prinsiplərindən əl çəkməli və məcmu tələbə nəzarət etmək üçün iqtisadiyyata müdaxilə etməlidir. Keyns həmçinin klassik nəzəriyyənin əməkhaqqının, qiymətin və faiz dərəcəsinin çevikliyinə bütün bazarlarda tarazlığı yaratması fikrini və pulun sadə kəmiyyət nəzəriyyəsini də inkar etmişdir.

Makroiqtisadi nəzəriyyələrin nə dərəcədə təsdiq tapmasını və makroiqtisadi məqsədlərə necə nail olunduğunu və onun problemlərini hansı müvəffəqiyyətlə həll etdiyini yaxın bir dövrdə dünya iqtisadiyyatının inkişafında baş verən dəyişiklikdən

görmək olar. Belə ki, 1930-cu illərin Böyük tənəzzülü köhnə klassik nəzəriyyənin istinad etdiyi azad bazar sağlam iqtisadiyyatı və tam məşğulluğu təmin edə bilmədi, Keynscə nəzəriyyənin 1950-60-cı illərdə müəyyən müvəffəqiyyət qazanmasına, yəni inflyasiyanın və işsizliyin aşağı və iqtisadi artımın nisbətən yüksək olmasına baxmayaraq, 1970-ci illərdə yüksək inflyasiya ilə müşayiət edildiyi bu illərdə eyni vaxtda həm inflyasiya, həm də işsizlik artdı, iqtisadi artım sürətlə azaldı. Bundan sonra köhnə klassik nəzəriyyə yenidən dirçəldi və yeni müxtəlif neoklassik - monetarist və bu əsasdan olan təklif iqtisadiyyatı, səmərəli gözləmə və s. kimi nəzəriyyələr formasında nüfuz qazanmağa və Keynscə nəzəriyyə inkar olunmağa və iqtisadçılar arasında Keynsciliyə və monetarizmə parçalanma başladı. Bu parçalanma siyasi partiyalara da nüfuz etmişdir.

Neoklassik nəzəriyyənin bəzi iqtisadçıları, xüsusilə də təklif nəzəriyyəsinin nümayəndələri "sağ" siyasi qüvvələri, bütövlükdə müdafiə edərək göstərir ki, istehsalın həcmi uzunmüddətli dövrdə məcmu tələblə müəyyən olunmur, yalnız olduqca qısa müddətdə müəyyən olunur. Ona görə də onlar göstərir ki, əgər dövlət iqtisadi artımı sürətləndirmək və məcmu təklifi genişləndirmək istəyirsə, öz diqqətini tələbə deyil təklifə cəmləşdirməlidir. Onların fikrincə, məcmu tələbin hər cür yüksəldilməsi yüksək inflyasiyaya səbəb olur, olduqca qısa müddətdə istehsalı və məşğulluğu stimullaşdırır bilir və uzunmüddətli iqtisadi artım əsasən təklifin dəyişməsindən asılıdır. Ona görə də dövlət təklifi stimullaşdıran səmərəli siyasət aparmalıdır. Bu dövrdə yeni klassik məktəb olan səmərəli gözləmə nəzəriyyəsinin tərəfdarları da təklif iqtisadi nəzəriyyəsilə həmrəylik nümayiş etdirmişlər. Onlar istehsalın həcmində və məşğulluqda baş verən tsiklik dəyişikliyi məcmu təklifin dəyişikliyilə əlaqələndirərək qısamüddətli dövrdə məcmu tələbin dəyişməsinin istehsalın və məşğulluğun həcminə güclü təsir etməsi fikrini qəbul etmirlər.

Keynscə nəzəriyyənin ən kəskin tənqidi monetaristlər tərəfindən olmuşdur. Onlar Keynsciliyi bütövlükdə, xüsusilə də onun tələbə yüksək diqqət verməsi və onun stimullaşdırılması və idarə edilməsi ideyasını rədd etmişlər. Monetaristlər artan staqflyasiya problemini həll etmək üçün köhnə klassik nəzəriyyəni əsas kimi götürərək onun həllini genişləndirdilər, təklifə və onun stimullaşdırılmasına daha çox diqqət yetirdilər.

Monetaristlərin fikrincə, "Inflyasiya hər yerdə və həmişə monetar fenomen" olduğundan, hökumət pul kütləsinə sərt nəzarət etməli, həmçinin bazarın səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün iqtisadiyyata dövlət mümkün qədər az müdaxilə etməlidir və məcmu tələbi stimullaşdırmamalıdır.

Lakin yarandığı vaxtdan indiyə kimi ortodoks hesab edilən monetarist və məcmu təklifin stimullaşdırılmasını önə qoyan digər nəzəriyyəçilər də makroiqtisadi problemləri həll edə bilmədi. Əgər köhnə klassik nəzəriyyənin 1929-1933-cü illərin Böyük Böhran ilə mövqeyi sarsılmış və iqtisadi problemlərin həllinə təsiri azalmış-

dışa, yeni klassik nəzəriyyədə 1980-ci və 1990-cı illərin əvvəlinin və 2008-ci ildən başlayaraq və hal-hazırda da davam edən dünya iqtisadiyyatındakı iqtisadi tələtümələr və tənəzzüllər, inflyasiyanın və işsizliyin artması, iqtisadi artım sürətinin aşağı düşməsi ilə xarakteriz olunur.

Nəzəri iqtisad elmində marksist nəzəriyyə və radikal solçuluq mövqeyində olan iqtisadçılar isə bazar iqtisadiyyatını əsaslı şəkildə tənqid edirlər və Keynşçilərin azad bazarın yaratdığı ciddi problemləri dövlət müdaxiləsi ilə həllinin mümkünlüyü fikrini qəbul etmirlər. Onlar hesab edirlər ki, bazar iqtisadiyyatı o dərəcədə qüsurludur ki, onun problemlərini ancaq müdaxilə etmə həll etmir. Onların fikrincə, müdaxilə yerinə bazar iqtisadiyyatının dövlət planlaşdırılması - sosializm kimi bir alternativ sistemlə əvəz olunmalıdır. Marksist baxışlı iqtisadçılar isə hesab edirlər ki, kapitalizmin problemi çox kəskin olduğundan, bu əvəzlənmənin adı müdaxilə və islahatlar vasitəsilə həyata keçməsi mümkün olmadığından, o, inqilabi yolla baş verməlidir.

Nəzəri iqtisad elmində XX əsrin 70-ci illərində önə çıxan institusional nəzəriyyədə neoklassik ideyalara yenidən baxmağı məqsədə uyğun hesab etmişdir. Keynşçiliyin və neoklassisizmin təsir gücünün zəifləməsi institusional-sosioloji konsepsiyaların mövqelərini möhkəmlətməş və müasir dövrdə iqtisadiyyata və iqtisadi siyasətə onun təsir gücünü artırmışdır. İnstitusionalizm kapitalizmin transformasiyasının çoxsalı nəzəriyyələrindən ibarət olan müasir iqtisadi-sosioloji sistemdir. Onun nəzəriyyələri iqtisadiyyata iqtisadi amillərlə yanaşı, qeyri-iqtisadi və sosial amillərin qarşılıqlı fəaliyyət göstərdiyi sistem kimi baxmışdır. Ona görə də institusionalizmin tədqiqat predmeti siyasətin, sosial və digər amillərin və gəlirlərin bölgüsünün iqtisadi artıma və inkişafa təsiri məsələləridir. Bu istiqamətin mühüm xüsusiyyəti kapitalizm cəmiyyətinə sosial tənqidi münasibət göstərməsidir. Onlar kapitalizm iqtisadiyyatı üzərində sosial nəzarəti, induktiv (indikativ) planlaşdırmanı və iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsini zəruri hesab edirlər.

Makroiqtisadi nəzəriyyədə fikir ayrılıqlarının və ziddiyyətlərin olmasına baxmayaraq, onun çoxlu iqtisadçıları arasında makroiqtisadi problemlərin səbəbləri və onların həllinə yönəlmiş müvafiq siyasətlərə yanaşmada geniş həmrəylik də mövcuddur. Bu həmrəylik hal-hazırda özünü məcmu tələbin dəyişməsinin iqtisadi artıma və məşğulluğa təsirinin qısamüddətli dövrdə səmərəli olmasını, uzunmüddətli dövrdə isə iqtisadi artıma məcmu təklifdə dəyişiklik birbaşa və səmərəli təsir etdiyini, inflyasiya və işsizlik arasında sadə əks-əlaqənin qısa dövrdə olduğunu və uzunmüddətli planda mövcud olmadığını, gözləmənin iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini, pul kütləsinin həddindən artıq artımının inflyasiyaya səbəb olmasını əksər iqtisadçılar tərəfindən qəbul edilməsində göstərir.

Müasir dövrdə nəzəri iqtisad elminin istiqamətləri, cərəyanları və məktəbləri arasındakı həddərlərin silinməsi prosesi gedir. Çünki əsas istiqamətlərdən heç biri müasir iqtisadiyyatın həqiqi vəziyyətini əks etdirmir. Onların hər biri bu və ya digər

real prosesləri əsas götürür və bu prosesləri birtərəfli izah edir. Ona görə də müasir dövrdə iqtisadi proseslərin mürəkkəbləşməsi, qloballaşmanın ayrı-ayrı ölkələrin öz iqtisadiyyatına nəzarət etmə qabiliyyətini aşağı salması və satış probleminin kəskinləşməsilə makroiqtisadi problemlərin praktik həllinin çətinləşməsi üzündən müxtəlif istiqamətlərin yaxınlaşma və sintezi prosesi güclənmişdir. Bu öz ifadəsini “neoklassik sintez” nəzəriyyəsində tapır. Bu sintezin obyektiv əsası praktik vəzifələrin həllində dövlətin rolunun artmasıdır. “Neoklassik sintez” nəzəriyyəsi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyəsinin mühüm rolu şərtlə neoklassisizmin və keynsçiliyin əsas prinsiplərinin əlaqələndirilməsidir. Bu nəzəriyyədə həm də institusionalizmin əsas ideyaları da öz əskini tapmışdır.

Lakin makroiqtisadi problemlərə yanaşmada, müəyyən problemlərinin həllində həmrəyliyin olmasına, vəziyyətlərin yaxınlaşma və sintez prosesinin getməsinə baxmayaraq müxtəlif mövqeyli iqtisadçılar arasında ümumi razılıq yoxdur və fikir ayrılıqları hələlik qalmaqdadır.

Nəzəri iqtisad elmində ziddiyyətli məsələlərdən biri də nəzəri iqtisad elminin müxtəlif dövrlərdə müxtəlif adlarda olması və tədris edilməsidir. Müasir dövrdə tədris edilən bu dərsləklərdə forma və məzmun arasında uyğunsuzluq var. Nəzəri iqtisad elminin mövcud “Ekonomiks”, “Mikro və Makroiqtisadiyyat” adı altında tədris olunan fənlər və dərsləklər nəzəri iqtisad elminin məzmununa uyğun deyil və tarixən və hazırda mövcud olan əsas nəzəriyyələri və mövqeləri, onların sosial-iqtisadi-siyasi məzmununa malik olmasını tam əks etdirmir. Elə bu məqamda Qədim Çin filosofu Konfutsinin bu sözlərini yada salmaq məqsəduyğun olardı: “Hər şey adlardan başlayır”

Bu dərsləklərdə: “Ekonomiks”, “Siyasi iqtisad”, “İqtisadi nəzəriyyə: Mikro-iqtisadiyyat; Makroiqtisadiyyat” nəzəri iqtisadın tərkib hissələri kimi qeyd edilir, əsas yer və diqqət isə “Ekonomiksə” verilir. Ölkəmizdə də müxtəlif səviyyələrdə yazılan bir çox dərsləklər və dərs vəsaitlərində müxtəlif dolğunluqla xaricdə nəşr olunan “Ekonomiks”in məzmununu təkrarlayır, onlarda Azərbaycanda reallığa çevrilmiş formalaşan bazar iqtisadiyyatının məzmunu, xüsusiyyətləri, onun sosial və iqtisadi mühiti öz əksini tapmayır.

Əsasən ABŞ-da və Qərbdə tədris edilən “Ekonomiks”in əsası və qayəsini klassik və neoklassik ideyalar, liberal-marjinalist prinsiplər, kapitalist siyasi quruluşunun ideologiyası, məzmununu isə iqtisadi sistemlərdən biri olan “Bazar iqtisadiyyatı” təşkil edir və ona məhdud resurslardan səmərəli istifadə edilməsi haqqında elm kimi baxılır. Neoklassik ekonomiks bazarın həcmi, qiymət və bazar mexanizminin digər elementlərinə, əsasən də iqtisadi dəyişənlərə diqqət yetirir və onun tərəfdarları qeyri-iqtisadi institusional problemləri öz tədqiqatlarına daxil etmirlər. Qeyd edim ki, ilk əvvəldən nəzəri iqtisad elmi sərvət haqqında elm kimi yaranıb inkişaf etmişdir. Onlar iqtisadiyyata qeyri-iqtisadi amillərin qarşılıqlı asılılıq sistemi kimi baxmırlar. Neoklassisizm bazarların öz-özlüyündə kənar müdaxilə olmadan səmərəli fəaliyyət

göstərməsi kimi köhnəlməmiş fikirlərə əsaslanması bazar iqtisadiyyatının düzgün istiqamətləndirilməsinə və əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsinə səbəb ola biləcək arzuolunan dövlət müdaxiləsinə imkan yarada bilməmişdir. Ona görə də onların tərəfdar olduqları və müdafiə etdikləri mücərrəd azad və rəqabətli bazar iqtisadiyyatını mütəmadi olaraq qeyri-sabitlik, tənəzzül və böhranlar müşayiət etmişdir. Onların azad rəqabət prinsipləri istehsalın və kapitalın təmərküzləşməsinin obyektiv prosesinə ziddir və dünya bazarında rəqabət əsasən böyük korporasiyalar tərəfindən təmin olunur.

Neoklassik nəzəriyyə iqtisadiyyatda institutları, qanunvericiliyin rolunu, siyasi iqtisadi və ümumiyyətlə siyasəti, insanın həyat fəaliyyətinin müəyyən hissəsi olan sosial hadisələri nəzərə almır.

Reallıq onu göstərir ki, nəzəri iqtisad elmində bir-birinə alternativ olmuş nəzəriyyələr, əsasən də neoklassik nəzəriyyəyə və onun prinsiplərinə (mənfəətin və faydanın maksimallaşması) əsaslanan müasir nəzəriyyələr makroiqtisadi problemləri praktik həll edə və onun çətinliklərini aradan qaldıra bilmir. Bu isə o deməkdir ki, müasir dövrdə iqtisadiyyatın sosiallaşması və intellektuallaşması tələbinə və bəşəri dəyərlərə cavab verə bilən yeni nəzəriyyənin yaranmasına ehtiyac duyulur.

Nəzəri iqtisad elmi XVII əsrin əvvəllərindən “Siyasi iqtisad” adını almışdır. Bu ad ilk əvvəl dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi və dövlət tərəfindən milli sərvətin artırılması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərlə əlaqədar olmuşsa da, sonralar daha dərin məzmun almışdır. O özündə əvvəlki kimi fərdi təsərrüfatın deyil, dövlət miqyasında, bütövlükdə iqtisadiyyatın bacarıqla idarə olunmasını ifadə etmiş və nəzəri iqtisad elmi getdikcə daha çox sosial-sinfi problemlərə və amillərə, siyasətə, gəlirlərin bölüşdürülməsinə diqqət vermiş, onların milli sərvətin artımına və iqtisadi inkişafa təsirini öyrənmişdir. Hətta institusionalist istiqamət tərəfdarları siyasətin, sosial amillərin və gəlirin bölüşdürülməsinin iqtisadi inkişafa təsirinin öyrənilməsini “Yeni siyasi iqtisad” adlandırmışlar. Yeni institusionalistlər institutlar və siyasətə xüsusi diqqət yetirirlər və iqtisadiyyatı siyasətlə əlaqədə öyrənməyi mühüm hesab edirlər. Onlar bazarın üstünlüklərini institutlarla, siyasətlə və transaksiya xərcləri ilə tarazlaşdırmağa çalışırlar. İnstitusionalistlər transaksiya xərcləri dövlətə tətbiq edirlər və dövlətin rolunu qaydanı saxlamaqda görürlər. Müasir real dünyada iqtisadiyyat üçün əsas problem qaydanı saxlamaqdır. Bu problemlə yeni siyasi iqtisad məşğuldur.

XIX əsrin son rübündə iqtisad elmində marjinalizmin yaranması və neoklassik ideyaların yenidən dirçəlməsilə iqtisadiyyata dövlətin müdaxiləsinin inkarının məntiqi nəticəsi kimi siyasi iqtisadın tədqiqat predmetindən sosial və siyasi amilləri, adından isə siyasi sözü çıxarıldı və “Ekonomiks” adlandırıldı. Onlar bununla da ona siyasətdən, ideologiyadan və sosial-sinfi problemlərdən kənar “xalis elm” statusu vermiş oldular.

Digər bir ziddiyyətlik və məntiqsizlik nəzəri iqtisad elminin bütöv halda deyil, onu “Mikroiqtisadiyyat” və “Makroiqtisadiyyat” kimi hissələrə və onları da müxtəlif

səviyyələrə (1,2,3) bölüb ayrı-ayrılıqda tədris edilməsidir. Xatırladım ki, ictimai-iqtisadi-siyasi təfəkkürdə, elmi fəaliyyətdə və ədəbiyyatlarda elmi məna kəsb edən söz kimi “İqtisadiyyat” deyil, məhz “İqtisad” (məsələn “İqtisad elmi”, “İqtisadi siyasət”, “İqtisadi münasibətlər”, “İqtisadi fəaliyyət”, “İqtisadi böhran”, “İqtisadi konyunktura” və s.) işlədilir. Deməli, “İqtisadiyyat” anlayışı elmi məzmun kəsb etmir və bu ad altında adətən təsərrüfat və onun fəaliyyəti başa düşülürsə, sırf elmi mənanı “İqtisad” anlayışı verir və o, iqtisadiyyat və iqtisadi fəaliyyət haqqında elm kimi başa düşülür.

Akademik elm kimi formalaşmış müasir iqtisad elmində ümumi nəzəri iqtisad elmini müxtəlif səviyyələri ifadə edən “Mikroiqtisadiyyat” və “Makroiqtisadiyyat” adlandırmaqla onu elmi məzmunundan məhrum etmiş, “təsərrüfat” mənasını ifadə edən müəyyən səviyyəli elmə çevirmiş oluruq. Bu isə ümumi bir nəzəri iqtisad elminin olmaması qənaətinə gəlməyə əsas verir və bu fənnə ikrah hissi yaradır. Ona görə də nəzəri iqtisad elmində mövcud olan məntiqsizliyi və onun tədrisinin forma və məzmunu arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması üçün onun “İqtisadi nəzəriyyə” və ya “Nəzəri iqtisad” adlandırmaq məqsəduyğundur və bu daha məntiqlidir. Niyə görə təbiət elmlərinin və hətta ədəbiyyatın ayrılıqda nəzəri fənnləri (məsələn, nəzəri mexanika, nəzəri fizika, ədəbiyyat nəzəriyyəsi) olduğu halda, iqtisad elminin olmamalıdır?!

Nəzəri iqtisad elmi həmişə iqtisadiyyatın tarixini öyrənmiş və “İqtisadi tarix” fənni ilə sıx əlaqədə olmuşdur. İqtisadiyyat keçmişdə ona görə öyrənilmişdir ki, iqtisadi nəzəriyyələrin hansı zərurətdən, necə və hansı şəraitdə yarandığı bilinsin. Bu biliklər isə biz iqtisadçıların gələcəyə düzgün istiqamətlənməyimizdə mühüm rol oynayır. Lakin təəssüflə qeyd edilməlidir ki, dünyanın əksər nüfuzlu iqtisad yönümlü dərslər ocaqlarında “İqtisadi tarix” və “İqtisadi təlimlər tarixi” fənnləri tədris olunduğu halda, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində bu fənnlər tədris olunmur.

“İqtisadi tarix” iqtisadiyyatın və iqtisadi siyasətin, “İqtisadi təlimlər tarixi” isə nəzəri iqtisad elminin tarixini öyrənir.

Ədəbiyyat

- [1] А.Б.Аникин. Елмин гәнслийи, В.1987
- [2] Антология экономической классиков, В.2-хТ. М., 1993
- [3] А.Маршал. Принципы экономической науки, Т.1-3, М.1993
- [4] А.В.Сидоровичин ümumi redaktəsi ilə İqtisadi nəzəriyyə kursu, Bakı 2007
- [5] П.Л.Самуэльсон, Н.В.Нордхаус, Экономика, М.1997
- [6] Под. ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича, Экономическая теория, Питер 2002
- [7] М.Блауг. Экономическая мысль в ретроспективе. М., 1994
- [8] И.Локатос. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. М., 1995
- [9] Т.Вәлиев. İqtisad elminin nəzəri əsaslarının tarixi təkamülü. В.1999

- [10] Q.P.Juravlyovanın ümumi redaktəsi ilə İqtisadi nəzəriyyə, Mikroiqtisadiyyat jurnalı 1,2; Bakı 2009
- [11] N.Q.Menkyu. Ekonomiksin prinsipləri. Bakı 2009
- [12] Дж.М.Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. М.1993
- [13] К.Р.Макконелл, С.Л.Брю. Экономикс, Т.1-2, М.1993
- [14] Под. ред. В.Н.Черковеча. Всемирная история экономической мысли. Т.1-5, М. 1987-1997
- [15] Q.S.Əlləzov. İqtisad elminin nəzəri-metodoloji əsaslarını tarixi inkişafı. Bakı 2009

AZƏRBAYCANIN MÜASİR SƏNAYE SİYASƏTİ İQTİSADI DİVERSİFİKASIYA KONTEKSTİNDƏ

V. Bayramov

i.ü.f.d., prof., UNEC

Email: vugarbayramov@cesd.az

Tel: (012) 5970691

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 08 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 10 mart
2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 08 January 2016; accepted 10 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

Tədqiqatda Azərbaycan iqtisadiyyatında son 14 ildə aparılan islahatlar fonunda statistik göstəricilərin, xüsusulə sənayedə məşğulluq, o cümlədən mədən və emal sənayesində məşğulluğun təhlilinə diqqət yetirilmişdir. Tədqiqat işində ölkəmiz üçün prioritet hesab olunan iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun inkişafı, sənaye sahələrinə yatırılan investisiya siyasəti və statistik göstəricilər, o cümlədən sənaye sektorunda iqtisadi siyasətin yeridilməsi, enerji və istehsal sənayesi modelləri və hesablanması, xam neft satışından hazır neft məhsullarının satışına keçid siyasətinə dair məlumatlar əks olunmuşdur.

Açar sözlər: iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektoru, ÜDM-də sənayenin payı, regionlar.

Jel Classification: L25, L52

THE INDUSTRIAL POLICY IN AZERBAIJAN IN THE CONTENT OF ECONOMIC DIVERSIFICATION

Abstract

This article pays attention to the analysis of reforms undertaken during last 14 years, the statistical indicators, the sectors influenced by the development of industry, the industrial indicators in terms of gross domestic product, the employment in industrial sector, especially the investigation of Mining and Processing industries. Furthermore, the article includes information on the diversification of our economy which is considered to be a priority, on the development of non-oil sector, the investment policy in industrial sector and associated statistical indicators, as well as the economic policy directed to industrial sector, the models of energy and production industries, and the calculation coefficient, the sales policy of refined petroleum products from crude oil sales.

Key words: economic diversification, non-oil sector, the share of industry in the gross domestic product, coefficient of energy industry, regions.

ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ

Резюме

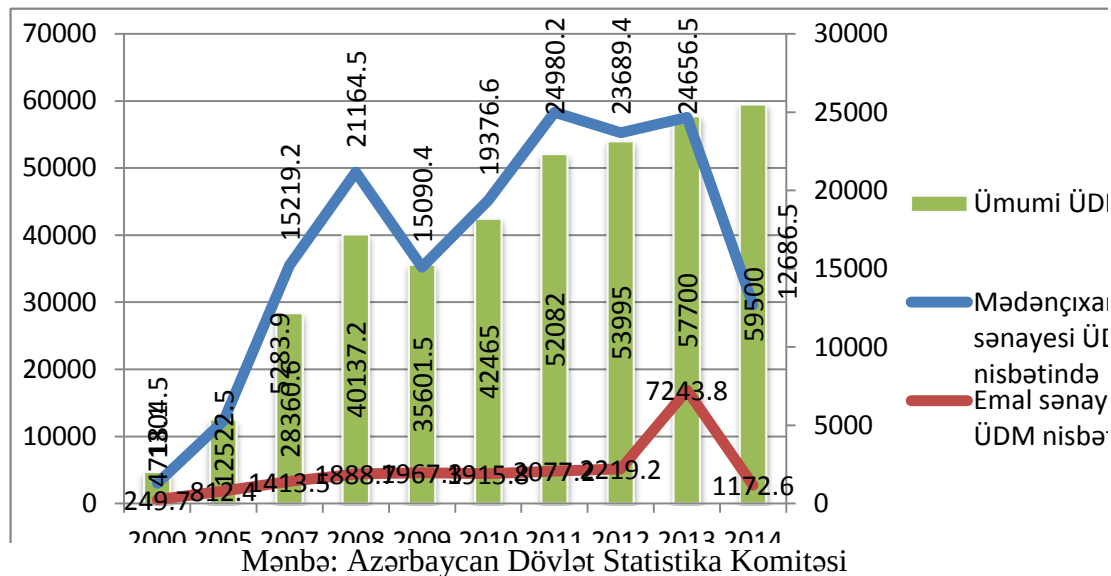
Статья сфокусирована на анализе статистических показателей, особенно занятости населения в промышленности, в том числе в добывающей и обрабатывающей промышленности, которые претерпели изменения на фоне развития промышленности и экономических реформ, проводимых в последние 14 лет в Азербайджане. В исследовательской работе нашло свое отражение информация, касающаяся приоритетных для нашей страны диверсификации экономики, развития не нефтяного сектора, инвестиции, вкладываемой в отрасли промышленности, и статистическая информация, в том числе информация о политике в промышленном секторе, энергетических и промышленных моделях, и о коэффициентах вычисления, политике перехода от продажи сырой нефти к продаже обработанной нефти.

Ключевые слова: диверсификация экономики, не нефтяной сектор, доля промышленности в ВВП, регионам.

Azərbaycan iqtisadiyyatı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı ilə öz çiçəklənmə tarixini yaşamağa başladı. Ölkədə neft və qeyri-neft sektoru üzrə artımlar, məşğulluq sisteminin inkişafı, xarici ölkələrlə ticarət sövdələşmələri, daxili və xarici investisiyaların formalaşması, azad sahibkarlıq subyektlərinə dövlət tərəfindən təxirəsalınmaz dəstəyin formalaşması məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin apardığı məntiqi iqtisadi islahatların nəticəsidir. Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin apardığı iqtisadi islahatlar ölkə iqtisadiyyatının inkişafını bir qədər də sürətləndirdi. Məhz bu günlər, enerji məhsullarının qiymətlərində enmələr fonunda, Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf edir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payının artması ölkədə aparılan şaxələndirmə siyasətinin bariz nümunəsidir. Sırf qeyri-neft sektorunda xüsusi paya sahib sənaye sahələri son 10 il müddətində kifayət qədər irəliləmişdir. Sənaye sektorları öz təbii və insan resurslarına, o cümlədən potensial daxili tələbata uyğun olaraq müvəffəqiyyətlə inkişaf etmiş sahələrdən biridir. Qeyd olunan sektor müstəqillik əldə etdikdən sonra digər sahələrlə müqayisədə daha çox gəlir gətirən sahə kimi müşahidə olunub. 20 sentyabr 1994-cü ildə Əsrin müqaviləsi imzalandıqdan sonra xarici şirkətlərlə bağlanan ikitərəfli saziş müqavilələri sahənin daha da dinamik sürətlə inkişafına zəmin yaratdı. 1995-2008-ci illər arası sektorda müəyyən radikal dəyişiklik və islahatlar gəlirlərin formalaşmasını təmin etdi. Azer-

baijan.az saytına istinadən ümumi istehsal 5,5%-dən (1995-ci il) 75% -ə (2008-ci il) qədər artıb. [4] Neft sektorunda daha dinamik inkişaf isə 2008-2014-ci illər ərzində olub və neft sektorunda müşahidə edilən artımlar qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirib. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000 – 2014-cü illər üzrə göstəricilərinə əsasən aşağıdakılar qeyd olunmuşdur.

Qrafik 1. ÜDM sənaye sektoru nisbətində

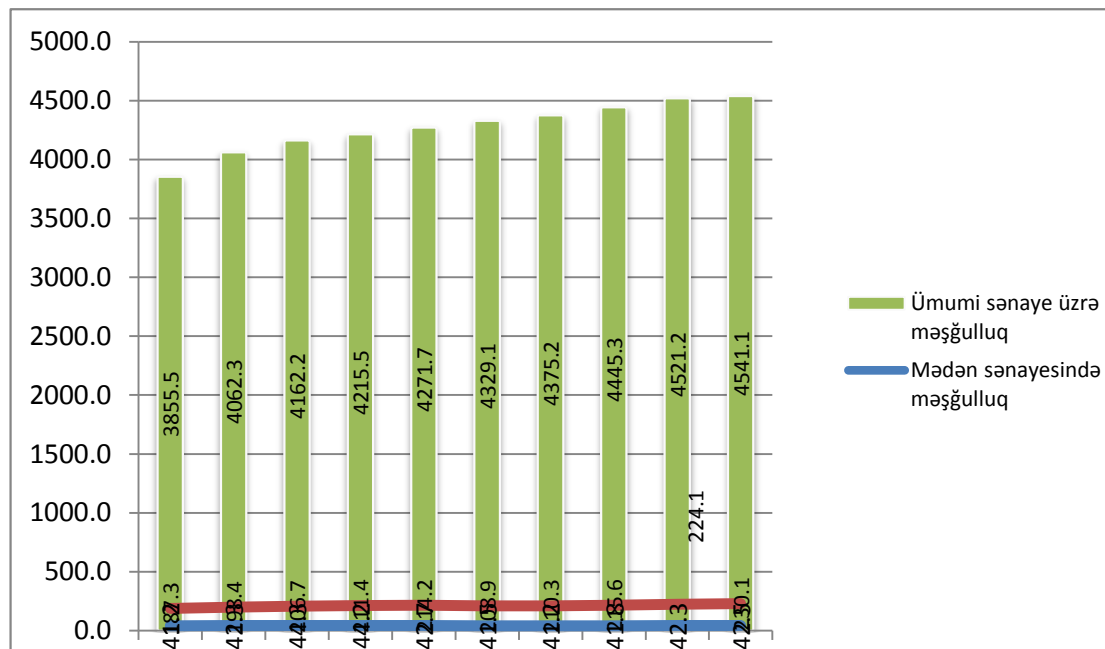
2000-2008-ci illərdə Azərbaycan sənayesi ciddi şəkildə uğurlara imza atmışdır. Lakin 2009-2010-cu illər ərzində iqtisadi böhran səbəbi ilə ÜDM-də enmələr müşahidə olundu. Qeyri-neft sektorununun təhlili baxımından görürük ki, 2010-cu ildə 6,2% artım olub. [4] 2011-ci ildə qeyri-neft sektorunun gəliri 5,7 milyard olmuşdur ki, faizlə ifadə etsək, bu 11,1%-dir. Həmçinin 2011-2012-ci illərdə qeyri-neft sənayesi 0,9% artıb. 2014-cü ilin statistikasına nəzər salaq. Azərbaycanda 59,0 milyard manatlıq və ya 2013-cü illə müqayisədə 2,8 faiz çox ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsal olunub. [4]

Ümumi daxili məhsulun əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi 6264,1 manat (7985,9 ABŞ dolları) təşkil edib və 2013-cü ilə nisbətən 1,5 faiz artıb. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər 7,0 faiz artıb, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 61,0 faizədək yüksəlib. Ümumi daxili məhsulun 39,0 faizi neft-qaz sektorunun payına düşüb və əvvəlki ilə nisbətən 2,9 faiz azalıb. [4] Bu dövr ərzində sənayedə 24,5 milyard manatlıq, yaxud ümumi daxili məhsulun 41,5 faizi qədər, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 3,1 milyard manatlıq (müvafiq olaraq 5,3 faiz), tikintidə 7,4 milyard manatlıq (12,5 faiz) əlavə dəyər yaradılıb. ÜDM istehsalının 33,4 faizi xidmət sahələrinin, o cümlədən 7,9 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlərin, 4,5 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 2,2 faizi turistlə-

rin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahəsinin, 1,8 faizi informasiya və rabitə xidmətlərinin, 17,0 faizi isə sosial və digər xidmət sahələrinin payına düşüb..

Beynəlxalq Əmək təşkilatının hesabatına əsasən sənayedə məşğulluq kəskin enmişdir - 23%-dən (1990-cı il) 9%-ə qədər . Lakin 18-ci cədvələ nəzər yetirsək görürük ki, 2009-cı ildə sənayedə məşğulluq 0,2% və ya 5000 iş yeri artmışdır.[5. P 134]

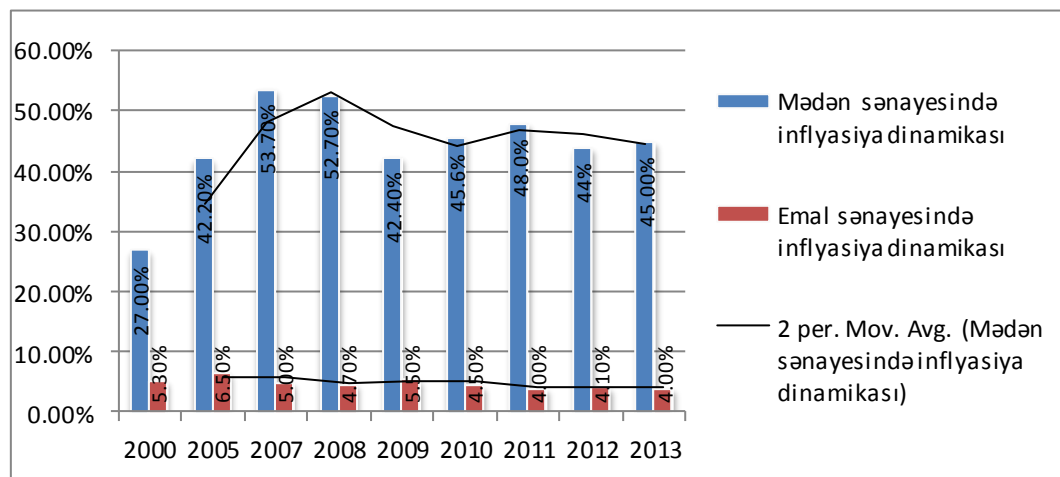
Qrafik 2. 2000-2014-cü illərdə sənayedə məşğulluq

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən sənaye sahəsində inflyasiya 3-cü qrafikdə əks olunmuşdur.

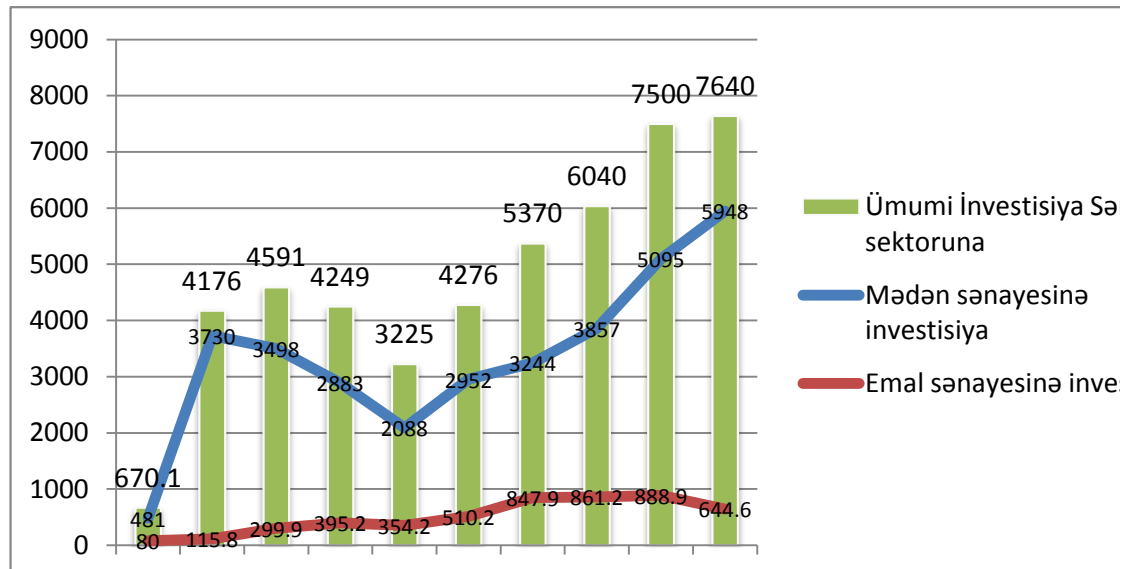
Qrafik 3. İnflyasiya dinamikası sənaye sektorunda, %-lə

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2014)

Gördüyünüz kimi, dağ-mədən sənayesi tərəfindən inflyasiya qaldırıldı, indika-
torlar özündə neft və qaz sənayesində artımı şərtləndirdi. Son 12 ildə biz inflyasiya-
nın pik səviyyəyə çatdığını gördük. Lakin dünya bazarında baş verən dəyişikliklərə
əsasən 2009-cu ildə inflyasiya səviyyəsi azaldı. İstehsal sektorunda inflyasiya, de-
mək olar ki, son 12 ildə sabit qaldı.

Qrafik 4. Sənaye sektoruna investisiya

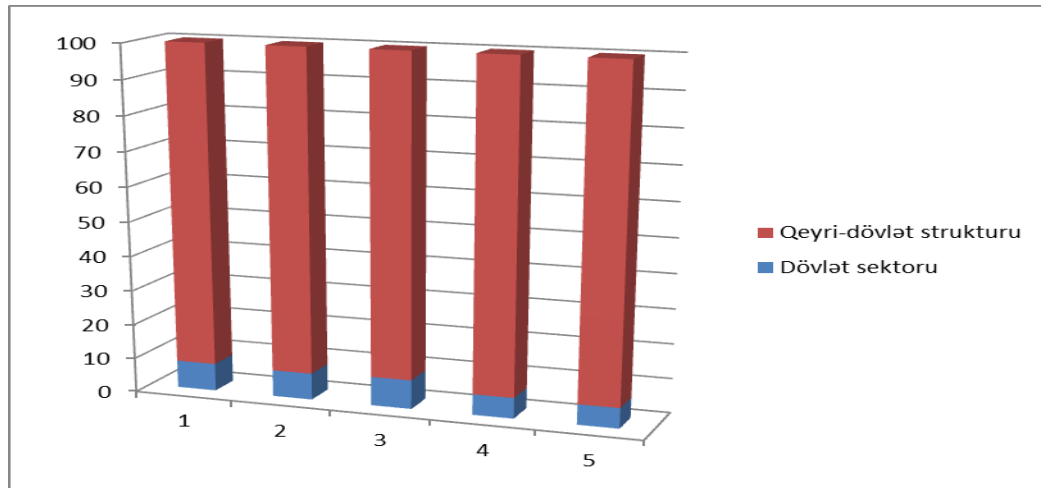
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Dağ-mədən sənayesi manufaktura sənayesi ilə müqayisədə subsektora daha çox sərmayə yatan sahibkarları daha çox cəlb edir. Bu əsasən qaz və neft sahəsində özünü daha çox büruzə verir. Lakin 2010-cu ildə qeyri-neft sektoruna nəzər salsaq, biz bu sahələrə qoyulan sərmayələrin 12,2 faiz artığını görürük. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin 2012-ci ilə olan rəqəmlərə əsasən, 2005-2010 cu illərdə iqtisadiyyata qeyri-neft sektoru ilə bağlı özəl sərmayələr qoyulub. 2010-cu ildən 2012-ci ilə qədər sərmayələrin qoyuluşunda 41,2 faiz artım müşahidə olunub. Ümumi özəl sərmayələrdən başqa, özəl korporativ sərmayələr də artıb. Qaradağ sementin Holcimə və BP şirkətlərinə satışı buna parlaq nümunədir.

Sənaye sahəsi üzrə əsas paya sahib olan mədən sənayesində dövlət və qeyri-dövlət sektorunun payı vardır. Mədən sənayesi özü də müxtəlif sektorlara bölünür ki, xam neft və təbii qazın hasilatı, metal filizlərinin hasilatı, daş, qum, çınqıl, duz və digər mədən sənayesi məhsullarının hasilatı, mədənçıxarma sənayesi sahələrində xidmətlərin göstərilməsi sektorlarından ibarətdir. Əsas pay xam neft və qazın hasilatına düşür ki, 2014-cü ilin statistikasına əsasən mədən sənayesinin 95,3%-ni təşkil edir. 2014-cü ildə neft hasilatının aşağı düşməsinə və dünya enerji bazarında neftin qiymətində enmələr 2010-2013-cü illərə nisbətə aşağı düşmüşdür. Nəzərə alsaq ki, 2010-cu ildə sektorun mədən sənayesində payı 76.4 faiz, 2011-ci ildə 78 faiz, 2012-

ci ildə 76.2 faiz, 2013-cü ildə 74,1 faiz və 2014-cü ildə 69,6 faiz olub, digər sahələrin, xüsusilə mədənçıxarma sənayesi sahəsi xidmətlərinin göstərilməsində son 5 ildə 0,1- 0,2 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Sənaye sektorunda 2014-ci il üçün qeyri-dövlət sektorunun payı 94,1 faiz, dövlət sektorunun payı isə 5,9 faizdir. [4]

rafik 5.Sənaye sektorunda dövlət və qeyri-dövlət sektorlarının payı

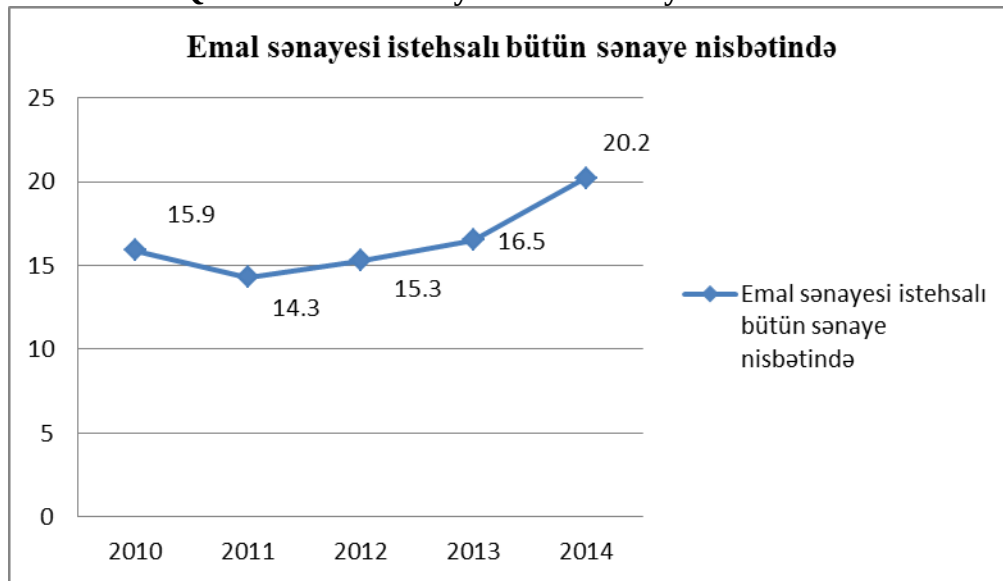

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2015)

Emal sənayesi

Ümumi sənaye üzrə mədən sənayesindən sonra emal sənayesi gəlir. Müstəqilliyimizin ilk illərində emal sənayesi (1991-1994) 90-70 faiz arası dəyişirdi, 1995-ci il ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə imzalanan Əsrin müqaviləsindən sonra ölkədə yeni enerji sənayesi strategiyası tətbiq olundu. Artıq 1995-ci ildə emal sənayesi 50 faizə qədər endi. Lakin qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün lazım olan likvidlik, ölkəyə xarici valyutanın, pul kütləsinin gəlməsi labüd idi. Nəzərə alsaq ki, emal sənayesinə neft sektoruna daxil olan (neft məhsullarının istehsalı, kimya sənayesi), ancaq digər məhsullar (qida məhsullarının istehsalı, içki istehsalı, tütün məmulatlarının istehsalı, ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı, dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı, kağız və karton istehsalı, əczaçılıq məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, maşın və avadanlıqların istehsalı, mebel istehsalı, zərgərlik, musiqi, idman və tibb avadanlıqlarının istehsalı və s.) qeyri-neft sektorunu şərtləndirən sektorlardır.

Qrafik 6. Emal sənayesi bütün sənaye nisbətində

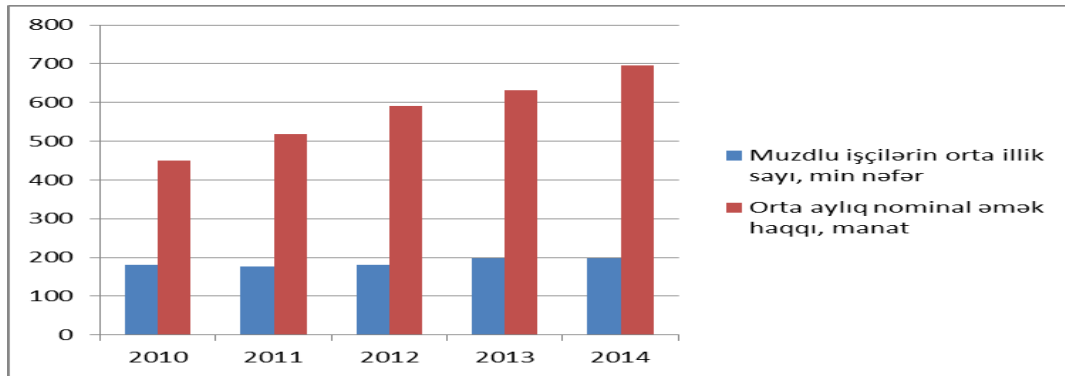

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi (2015)

Sənaye sektorunda İqtisadi Siyasətin yeridilməsi

Ümumilikdə Azərbaycan Respublikasında sənaye sektoru dinamik inkişaf səviyyəsinə görə yüksək inkişafa malik sektorlar arasındadır. Sənaye sektoru üzrə son 10 ilin statistikasına uyğun olaraq makroiqtisadi göstəricilərə baxsaq əlavə dəyər, ümumi və xalis mənfəət, maddi işçilər və onların orta aylıq əməkhaqqıları və əsas kapitalla investisiyalar üzrə ciddi irəliləyişlər olmuşdur. Belə ki, 2005-2013-cü illər arası 23,4% artım olmuşdur. Ümumi və xalis mənfəətdə son 10 il üzrə müvafiq olaraq 21,8% və 20,7% artım müşahidə edilmişdir. 2014-cü ildə azalma müşahidə edilmişdir ki, əlavə dəyər 2013-cü illə müqayisədə 7,5%, ümumi və xalis mənfəət isə müvafiq olaraq 8% və 9% olmuşdur. [4] Əlavə dəyər və mənfəətin enməsinə əsas amil olaraq enerji məhsullarında baş verən enmələr olmuşdur. Sənaye sektorunda məşğulluq sistemində də son 10 il ərzində yüksək nəticələr əldə edilmişdir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan məşğulluğun və yoğsulluğun aşağı səviyyəsinə görə Cənubi Qafqazda lider dövlətdir, buradan belə bir nəticə çıxır ki, sənayenin inkişafı və sənayedə məşğulluğa görə Azərbaycan regionda lider möqveyini qoruyub saxlayır. Belə ki, sənaye sektorunda 2010-ci ildən etibarən maddi işçilərin orta sayı 933,8 min nəfər olmuşdur ki, bu da 8% artım deməkdir. Maddi işçilərin orta əməkhaqqılarında da ciddi artım müşahidə olunmuşdur. 2010-ci ildən bu yana 7,9% artım müşahidə olunmuşdur ki, bu da Cənubi Qafqaz regionu üçün kifayət qədər unikal göstəricidir.

Qrafik 7. Sənaye sektorunda mizdlu işçilər və orta aylıq əməkhaqqı

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2015)

Sənayenin bütün mülkiyyət növlərinə baxsaq əsas yeri qeyri-dövlət mülkiyyəti tutur. Bütün mülkiyyət növləri 2014-cü ilin statistikasına əsasən 32110 milyon manat təşkil edir ki, qeyri-dövlət mülkiyyətinin payı 25363 milyon manat, başqa sözlə 78,9 faiz təşkil edir. Qeyri-dövlət mülkiyyətindən sonra xarici mülkiyyət paya sahibdir. Xarici mülkiyyət 20654 milyon manat təşkil edir ki, bu da bütün mülkiyyətin 64,3 faizini təşkil edir. Sənaye sektoru üzrə paylar, o cümlədən dövlət və qeyri-dövlət strukturuna bölünür. Belə ki, dövlət strukturu cəmi sənayedə 74,9, qeyri-dövlət sektoru isə 25,1 faiz təşkil edir. [4]

Regionlar üzrə fəaliyyət

Ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanan regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində respublika üzrə sənaye müəssisələrinin inkişafı daima prioritet olaraq qalmaqdadır. Bakı şəhəri (qəsəbələrlə) daxil olmaqla, Abşeron, Gəncə-Qazax, Şəki-Zaqata, Quba-Xaçmaz, Aran, Yuxarı Qarabağ, Dağlıq Şirvan və Naxçıvan iqtisadi rayonlarında ümumilikdə 2452 sənaye müəssisəsi var ki, bunların da 87 faizi qeyri-dövlət mülkiyyətindədir.

Cədvəl 1. Sənaye iqtisadi rayonlar üzrə

	2010	2011	2012	2013	2014
Bakı şəhəri (qəsəbələrlə)	1245	1215	1219	1249	1125
Abşeron iqtisadi rayonu	258	213	213	218	235
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	288	270	269	264	271
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	115	107	113	113	116
Lənkəran iqtisadi rayonu	92	84	75	76	77
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	84	76	79	75	79
Aran iqtisadi rayonu	367	336	339	323	321
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	29	28	29	30	31
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	39	40	40	40	39
Naxçıvan iqtisadi rayonu	135	135	135	135	135

Cədvəl: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2015)

Sənaye müəssisələri üzrə əsas pay Bakı şəhəri və Aran iqtisadi rayonun payına düşür ki, bu da ümumi sənaye müəssisələrinin 63%-ni təşkil edir. Neft və qaz hasilatı üzrə ixtisaslaşmış sənaye müəssisələrinin əksər hissəsi də Bakı şəhəri və Aran iqtisadi rayonun payına düşür. Bundan əlavə, sənaye zonası üzrə ixtisaslaşmış Şirvan şəhəri Aran iqtisadi zonasında müəssisə sayına görə qabaqcıldır.

Xüsusi vurğulanmalı məqamlardan biri də Regionlar üzrə sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisidir. Özəl sənaye sektorunun inkişafı ölkəmizdə özəl sahibkarlığın inkişafı ilə birbaşa bağlıdır. 2014-cü ildə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, neft hasilatının azalması və dünya neft bazarlarında enmələr qeyri-dövlət sektorunda təsir edib. Bakı şəhəri digər iqtisadi zonalara nisbətə sənaye əmsalında lider olsa da, 2014-cü ildə sənaye məhsulunun həcmində də müəyyən azalma müşahidə olunub. Son 5 ildə qeyri-dövlət sektorunda həcmi 80%-dən bir qədər yuxarı həddə saxlamasına baxmayaraq, 2014-cü il 2 faiz enərək 79,9 faiz olmuşdur.

Cədvəl 2. Regionlar üzrə sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, faktiki qiymətlərlə, min manat (*), milyon manat

Bakı şəhəri (qəsəbələrə)*	25 251	31 783	30 877	30 225	28 179
Abşeron iqtisadi rayonu*	298,6	475,9	512,8	501,0	543,8
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu*	269,8	263,6	332,8	304,8	329,3
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	60 166	75 686	75 735	74 835	87 246
Lənkəran iqtisadi rayonu	49 510	65 920	65 844	65 170	70 995
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	64 006	89 284	77 136	81 720	77 683
Aran iqtisadi rayonu*	629,3	791,1	821,5	858,9	958,9
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	10 249	11 640	14 529	18 112	23 913
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	10 265	9 733	13 234	15 039	18 672
Naxçıvan iqtisadi rayonu*	318,6	680,9	799,5	862,9	891,5

Cədvəl: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2015)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına (2004-2008-ci illər)" və Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasına (2006-2015-ci illər)" əsasən regionlar üzrə məşğulluğun təmin olunması və yeni iş yerlərinin açılması dövlətin əsas prioritetlərindən biri kimi sayılmalıdır. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin göstəricilərinə istinadən deyə bilərik ki, son 5 ildə Azərbaycanda məşğulluğun təmin olunması müvafiq strategiyaya əsasən uğurla icra edilmişdir. Belə ki, Bakı şəhərində 3936, Abşeron iqtisadi rayonunda 3607, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 1995, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 794, Lənkəran iqtisadi rayonunda 1932, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda 323, Aran iqtisadi rayonunda 1524, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda 95, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda 490 və Naxçıvan iqtisadi rayonunda 2696 yeni iş yeri açılmışdır.

VAR modeli sənaye sektoru üçün iki fərqli cəhətdən həyata keçirilir, ilk olaraq, enerji sənayesinə, ikinci isə istehsal sənayesinə çıxış əldə etmək üçün. Bu modellər aşağıdakı balanslaşdırma verilir.[6. P 12]

Enerji sənayesi:

$$\ddot{U}DM = C(1,1)*\ddot{U}DM(-1) + C(1,2)*T_INV(-1) + C(1,3) + C(1,4)*TAXE + C(1,5)*RR + C(1,6)*T_M3$$

$$T_INV = C(2,1)*GDP(-1)+C(2,2)*T_INV(-1)+C(2,3)+C(2,4)*TAXE+C(2,5)*RR+C(2,6)*T_M3$$

İstehsal sənayesi:

$$T_ \ddot{U}DM = C(1,1)*T_ \ddot{U}DM(-4) + C(1,2)*T_INV(-4) + C(1,3) + C(1,4)*GS + C(1,5)*TAXE + C(1,6)*RR + C(1,7)*T_M3$$

$$T_INV = C(2,1)*T_GDP(-4) + C(2,2)*T_INV(-4) + C(2,3) + C(2,4)*GS + C(2,5)*TAXE + C(2,6)*RR + C(2,7)*T_M3$$

Enerji sənayesi əmsalı tənliyi:

$$GDP = 0.647336348453*GDP(-1) - 0.295462113673*T_INV(-1) + 0.875703818812 - 0.418163815605*TAXE + 6.88375614688*RR + 0.696947111654*T_M3$$

$$T_INV = -0.00249026835331*GDP(-1) + 0.21179896571*T_INV(-1) - 1.05478608361 + 0.893997615246*TAXE + 10.4926184995*RR + 0.601231702883*T_M3$$

İstehsal sənayesi:[7]

$$T_GDP = 0.138349605908*T_GDP(-4) + 0.000840335631469*T_INV(-4) - 1.2271216494 + 0.504238455642*GS + 0.117947061606*TAXE + 7.66232332211*RR + 0.0405942142149*T_M3$$

$$T_INV = 0.331625514703*T_GDP(-4) - 0.545305964281*T_INV(-4) - 1.05547291093 + 0.293261980213*GS + 0.230496965203*TAXE + 6.90987203266*RR + 0.971094179946*T_M3$$

Enerji sənayesi. Enerji sənayesi üçün vergilərdən azad olunma sektorial $\ddot{U}DM$ -ə nəzərəcarpacaq dərəcədə mənfi təsir göstərir, lakin sərmayələrə müsbət təsir edir. Hər bir tarazlaşdırma (balanslaşdırma) modelinin tətbiqi sektorial $\ddot{U}DM$ və sərmayənin qoyuluşuna bir kvartal gecikmə ilə izah edilir. Bu sektora pul siyasətinin effekti birmənalı şəkildə müsbət təsir edir. Bu sektorial $\ddot{U}DM$ -in qarşılıqlı əlaqəsi və Mərkəzi Bankın valyuta məzənnəsi, pul təchizatı siyasəti ilə dəstəklənir. R-kvadrat rəqəmləri $\ddot{U}DM$ və sərmayə balanslaşdırılmaları üçün {0.889915 0.873235} və {0.296467 0.189871}-dir. Bu rəqəmlər $\ddot{U}DM$ üçün qənaətbəxş sayılsa da, sərmayə üçün multikolleneer problem yaradır.

Beləliklə, $\ddot{U}DM$ göstəricilərinə istinad edilə bilər, investisiyalara isə yox. İnvestisiyalar üçün F göstəricisinin olduqca əhəmiyyətsiz olduğu ortaya çıxır (2.781223). $\ddot{U}DM$ üçün isə F göstəricisi əhəmiyyətlidir (53.35342). Buna baxma-

yaraq, AİC və SC göstəriciləri müvafiq olaraq 4.860982 və 5.372848 rəqəmləri ilə əlverişli bir model xüsusiyyətlərini ərsəyə gətirir.

İstehsal sənayesinin ÜDM-i sektordakı investisiyalarda olduğu kimi, hökumətin bütün siyasi ünsürlərindən yararlanır. Yenidən maliyyələşdirmə əmsalı istisna olmaqla dövlət yatırımları sektorlar üzrə ÜDM-ə ən böyük töhfəni verir. R kvadratı və düzəldilmiş R kvadratı göstəriciləri ÜDM və İnvestisiyalar üçün müvafiq olaraq {0.865499; 0.837671} və {0.971414; 0.9655} -dir. 4 göstəricinin hər biri nəticələrin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu aşkarlayır. Bu göstəricilər ÜDM və investisiyalar üçün 31.10186 və 164.2468 F göstəriciləri tərəfindən də dəstəklənir. AİC və SC göstəriciləri 0.016262 və 0.599551 olmaqla sözügedən statistik asılılıq üçün növbəti arqumentlər kimi göstərilə bilər.

Mütəxəssislər belə düşünür ki, sənaye iqtisadiyyatın inkişafında ən mühüm sahədir. Bununla belə, son dövrlərdə bu sahə riskli hesab edilir. Sektorun 80 %-dən çoxu neftdən asılıdır. Ekspertlər neftin sənayedəki payı üzrə 1990-cı (4.8%) və 2010-cu illərin göstəricilərini müqayisə edir və düşünürlər ki, bu əsaslı dəyişiklik ölkəni xammal ixracatçısına çevirib. Onların fikrincə, eyni nəqliyyat, sığorta və digər qeyri-istehsal xərcləri ilə Azərbaycan xammala nəzərən daha çox hazır məhsul ixrac edə bilər və bununla kifayət qədər yüksək mənfəət əldə edərdi (4 dəfəyə yaxın marja ilə). Mütəxəssislərin zənnincə, xam neftin satışından hazır neft məhsullarının satışına keçidin əlverişli olmasının aşağıdakı səbəbləri var:

- bu halda daha az resurs sərf ediləcək;
- daha çox mənfəət əldə ediləcək (4 dəfəyə yaxın marja ilə);
- daha çox insan işlə təmin olunacaq.

Sənaye. Sektorun neftdən asılılığı artır. 1990-cı illərdə neftin sənayedəki payı 4.8 % idisə, hazırda bu göstərici 80 %-ə bərabərdir. Ölkə xammal istehsalçısı və ixracatçısına çevrilib, xüsusilə neft sahəsində bu özünü daha qabarıq göstərir. Hazır məhsul ixracatının azlığı resursların istifadəsinin kifayət qədər səmərəli olmadığına göstəricisidir. Neft ehtiyatları azaldıqca, qısa müddətdə bunu neft gəlirlərinin azalması müşayiət edir. Bu isə neft fondunun sonu deməkdir.

Nəticə. Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyasını qarşısına məqsəd qoyan hökumət qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi istiqamətində fəaliyyətini günbəgün genişləndirir. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının bizə verdiyi əsas məhiyyət Azərbaycanda ixracatı maksimum dərəcədə artırmaq, idxalı azaldaraq ölkə daxilində mövcud potensiala malik məhsulları istehsal etməkdən ibarətdir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanın ixrac etdiyi enerji məhsullarının qiymətinin azalması və hasilatdakı mövcud azalmalar 2014-cü ilin statistikasında da öz əksini tapdı. 2012-cü ildə ixracatın ÜDM-də xüsusi çəkisi 53 faiz, 2013-cü ildə 48,4 faiz olmuşdur ki, bud a 2014-cü illə müqayisədə müvafiq olaraq 9 faiz və 5,1 faiz çoxdur. O cümlədən ölkədə sahibkarlıq mühitinin formalaşması, daxili istehsalın təmin olun-

ması, xüsusilə ərzaq təminatı sahəsində idxalın azaldılması 2014-cü il 2013-cü illə müqayisədə 0,1 faiz azalmışdır. ÜDM-də məhsulda mədən və emal sənayesi məhsullarına xüsusi olaraq nəzər yetirsək, müəyyən dəyişikliklər görə bilərik. Belə ki, 2013-cü ildə mədənçıxarma sənayesi digər sənayelərlə müqayisədə ən üstün faiz dərəcəsinə malikdir ki, 39,2 % təşkil edir. 2014-cü ildə 34,6 % qədər azalma müşahidə olunmuşdur ki, bud a iqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlıdır. Emal sənayesində 2013-cü ilə nisbətən 0,6% artım müşahidə olunmuşdur. Nəticə etibarı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin apardığı iqtisadi siyasət sırf qeyri-neft sektorunun inkişafı və eyniadlı sahədən gələn gəlirlərin artırılmasıdır.

Ədəbiyyat

- [1] Merlin Hackbart and Donald Anderson, *On Measuring Economic Diversification*, Land Economics Journal, vol 54, February, p 123-167, 1978
- [2] Akio Matsumoto, Ugo Merline ad Ferenc Szidarovsky, *Some notes on applying the Herfindahl-Hirschman Index*, University of Arizona Press, pages 45-83, 2010
- [3] *Regional Economic Diversity and Regional Economic Stability: Research Results and Agenda*, International Regional Science Review, p. 423-446, October 2003
- [4] Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi: <http://www.stat.gov.az/source/industry/>
- [5] Labour market reforms since the crisis: Drivers and consequences 134-138
- [6] Bernhard Pfaf, *VAR, SVAR and SVEC Models: Implementation Within R Package vars*, Journal of Statistical Software, p 2-14, 2010
- [7] Luetkepohl Helmut, *Vector Autoregressive Models for Multivariate Time Series*, European University Press, p. 20-56, 2011

MODELING MACROECONOMIC EXPECTATIONS AZERBAIJAN UNDER INFORMATION ASYMMETRY

Guliyeva A.A.

Associated professor, UNEC

Tel: (+99450) 3224124

e-mail: guliyevaaida@ymail.com

Rzayeva U.Sh.,

Lecturer, UNEC

Tel: (+99450) 2229921

e-mail: ulviyye.rza@hotmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 12 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 04 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 12 January 2016; accepted 04 March 2016; published online 08 April 2016

Abstract

The article examines the causes of the global economic crisis and focuses on the impact of asymmetric information on the given phenomenon. To determine the uncertainty and risk mechanisms a priori (theoretical) probability theory is being used, expectations theory that is underlying the macroeconomic policy of the state is studied. One of the reasons of “government failure” associated with the asymmetry of economic shock. Further the reflection of the global crisis on the economy of Azerbaijan and the need in focus on innovation in the further development are being considered.

Key words: globalization, inflation, innovation, indicators, model

JEL Classification codes: E60; E66

İNFORMASIYA ASİMMETRİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANIN MAKROİQTİSADI GÖZLƏNTİLƏRİNİN MODELƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə qlobal iqtisadi böhranın səbəbləri araşdırılır, informasiya asimetriyasının bu hala olan təsiri nəzərdən keçirilir. Risk və qeyri-səlisliyi müəyyənləşdirmək üçün apriori (nəzəri) ehtimalın mexanizmlərindən istifadə olunur, dövlət makroiqtisadi siyasətinin əsasında duran gözləmələr nəzəriyyəsi öyrənilir. “Dövlətin fiasco”sunun səbəblərindən biri iqtisadi şokun asimetriyası ilə əlaqələndirilir. Azərbaycan iqtisadiyyatına qlobal böhranın təsiri və gələcək inkişafında innovasiya yönümlülüynün zəruriliyi araşdırılır.

Açar sözlər: qloballaşma, inflyasiya, innovasiya, göstəricilər, model.

МОДЕЛИРОВАНИЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ОЖИДАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ АСИММЕТРИИ

Аннотация

В статье исследуются причины глобального экономического кризиса, фокусируется (внимание) на влиянии асимметрии информации на данное явление. Для определения неопределенности и риска используются механизмы априорной (теоретической) вероятности, изучается теория ожиданий, лежащая в основе государственной макроэкономической политики. Одна из причин «провалов государства» связывается с асимметрией экономического шока. Далее рассматривается влияние глобального кризиса на экономику Азербайджана, необходимость ориентации на инновации в дальнейшем развитии.

Ключевые слова: глобализация, инфляция, инновация, показатели, модель.

The underlying cause of the present economic crisis is, apparently, in the correlation between the degree of interdependence of parameters of the complex system and the degree of instability [1], and the authors of this article consider the problem from the perspective of information asymmetry. Neoclassical economic theory based on the assumption that all economic agents have full information, enabling them to make rational decisions, to use resources more effectively, but in the real world the accessible information is uncertainty and imperfect [2]. Therefore, in addition to the above, in the opinion of the authors, an important role in the development of the current crisis has played the information asymmetry. Asymmetry of information - is a situation where one of the participants of the credit transaction has private information about the real situation in the country, which he can use at his discretion, and the second participant of the transaction does not have the information and therefore incurs losses [3]. According to the theory of Jacques Attaly any crisis is the result of lack of information. Between the present and the future there is always information asymmetry that stimulates economic cataclysms. "Dedicated" have information extracted the income from it, turning these incomes into the rent. In the absence of equal and complete information for each participant in the market the government should establish social contracts and stipulate the principle of justice and security, valid for everybody [4].

Economic models have their own characteristics that significantly distinguish them from natural scientific models. First, they describe the behavior of people acting on the basis of ideas about future events, including changes in monetary and fiscal policy of the state. Therefore, the model must be adequately reflecting the expectations of the participants; otherwise there will be unavoidable biases in the

estimates of the effects of policy. This is the essence of criticism by R. Lucas of econometric models based on the postulates of the traditional Keynesian theory. Aiming for more plausible description of the economy due to the large number of variables, but ignoring the key role of expectations, their creators have lost sight of the impact of policies on people's behavior and economic dynamics.

Probabilistic and statistical analyses provide the most complete information on the extent of the key factors in the expected results and possible scenarios. To determine the uncertainty and risk we use a priori (theoretical) probability and statistical probability and assessment, and for the rational decision after determining a priori or a statistical probability of the event probabilistic assessment of the outcome carried out, where necessary and random in the development of phenomenon or process are considered by experts. In the absence of information, the experts determined the subjective probability of the outcome.

Under quadratic loss function, often called the mean square error forecast expectations traditionally studied in the framework of testing one of two conditions: this forecast is unbiased and information for forecaster is effective and accessible. The requirement for zero bias is a special case of the more general terms of information efficiency. Statistical tests of biases of forecasts are usually carried out by means of regression Mincer- Zarnowitz

$$y_{t+1} = \beta_c + \beta f_{t+1} + u_{t+1},$$

where y_{t+1} - the time $t + 1$ -st realization of the target variable, which we sign as Y_{t+1} , f_{t+1} - the first step of forecast of expectations, u_{t+1} - is the realization of a scalar bias of the random variable error U_{t+1} , satisfying $E[U_{t+1}] = 0$. With the hypothesis of zero bias $\beta_c = 0$ and $\beta = 1$. For economic agents expectations are of interest by the degree with which they could improve their solutions. In the general it is contemplated that the utility of the agent $U(y_{t+1}, \delta(f_{t+1}))$ depends on the realization of the target variable $y_{t+1}, \delta(f_{t+1})$ - an additional set of decisions or actions, f_{t+1} - forecast function. Optimal forecasts of expectations defined in such a way that maximizes the expected utility (or profit) and also reflects the cost function. Consider the probabilistic model of expectations, which the utility function at $t + 1$ depends on a variable w_{t+1} . For professional forecasting reasonable to suppose that the level of w_{t+1} depends on some target variable y_{t+1} - such as inflation, GDP growth, the budget deficit - and the forecast f_{t+1} . Further suppose that the utility of expectations depends on w_{t+1} , $u(w_{t+1}) = -\exp(-p w_{t+1})$, где $p > 0$ - the coefficient of absolute risk aversion.

Let us now turn to the specification of the response function $w(y_{t+1}, f_{t+1})$. It is natural to assume that the value of w_{t+1} decreases in the value of the forecast error of expectations $e_{t+1} \equiv y_{t+1} - f_{t+1}$. This guarantees that the value of w_{t+1} reaches its maximum, when a model gets a perfect forecast, and in this case, the forecast error is zero. For imperfect forecasting $|e_{t+1}| > 0$ the value w_{t+1} decreases with the degree of forecast errors. Assume that w_{t+1} is an asymmetric function of the forecast error, which is parameterized as a

$$w_{t+1} = w(e_{t+1}) \equiv -\ln [b|e_{t+1}|1(e_{t+1} \geq 0) + c|e_{t+1}|1(e_{t+1} < 0)],$$

where b and c positive constants. This record reflects that the value w_{t+1} concave decreases with the increase the forecast error, the rate of decrease w_{t+1} differs depending on the direction in which an error is made: it is equal to b if the predictive error is positive and c if it is negative. Symmetry occurs when $b = c$. This specification of the response function assumes, that anytime $t + 1$,

$$\frac{u'(e_{t+1})}{u'(-e_{t+1})} = \left(\frac{\alpha}{1-\alpha}\right)^{\text{sgn}(e_{t+1})},$$

where $\alpha \equiv b^p / (b^p + c^p)$, так что $0 < \alpha < 1$. For a given value the forecast error expectations ratio of of marginal utility, corresponds to a positive deviation from the target (underreporting y_{t+1}) and negative deviations (overestimation y_{t+1}), is given by $\alpha / (1 - \alpha)$, and is therefore uniquely determined by the value of α . α characterizes the degree of asymmetry in the forecast loss function - less than half of value indicates that the forecast model gives more weight to the negative forecast errors compared to positive in the same value. The value of α offer large cost associated with positive prediction errors. The combination of functions of utility and response, expected maximization of utility requires minimizing the expected value of losses $L(e; \alpha, p)$

$$L(e; \alpha, p) \equiv [\alpha + (1 - 2\alpha)1(e < 0)]e^p \quad (1)$$

The problem of optimal solutions in the equation (1) is not specific to the function of utility and logarithmic response function. Indeed, the same result can be obtained for an agent at a constant utility function relatively the risk $u(w_{t+1}) = w_{t+1}^{1-\rho}$, where $\rho > 0$ - a measure relative of risk aversion. In this case the response function

$$w(e_{t+1}) \equiv [b|e_{t+1}|1(e_{t+1} \geq 0) + c|e_{t+1}|1(e_{t+1} < 0)]^{-1},$$

We obtain a similar result in (1) and $p = \rho + 1$ и $\alpha \equiv b^\rho / (b^\rho + c^\rho)$ [5].

Expectations theory is the basis of the state macroeconomic policies aimed at suppressing undesirable factors such as inflation, resulting from disorders of market

equilibrium. Not having needed information for the perfect decision economic agents makes mistakes in the assessment of relative prices – mistakes are inevitable in the conditions of incomplete information.

For all its immense power private economic and financial corporations are not able to independently manage with the problems of deep recessions and depressions, which threaten the most modern management system, without relying on the power of the state and its power-regulating possibilities. At the present time actively discussed issues of expansion of state intervention in the economy, at the same time, as a rule, considered the benefits of state regulation. However, to blind eye to the problems caused by such interference is enough mistakenly. In the socialist period Europe for political reasons was divided into eastern and western parts. But considering the present state of affairs in the global economy, characterized by various developments of Schengen countries, the problems associated with military instability in the Middle East, the countries of the African continent, internally displaced persons, the Islamic State, etc. Europe can be divided into northern and southern. The hard economic decisions in considering ways out of the crisis, offered by the Nordic countries, could cause social instability in other parts of the region, spreading actuation of “the domino effect”. Returning to the subject of this study, the authors point out that one of the causes of “government failure” is also associated with information asymmetry arising in connection with the monopolization of information by employees of the state apparatus, which use these advantages in their own interests. This situation can be described as an asymmetry of economic shocks: the force of inertia is too large, interests are too contradictory and dynamics of development is too ambiguous to be able to rely on the stable and long-term compromise within a unified Euro zone. In this situation, economists forecast the following developments: either the reform will be insufficient for tangible reducing the imbalance, or measures to improve the economy may not be sufficiently effective to return to economic growth [6].

Regulation of the economy based on rational expectations requires openness in the conduct of economic policy of the state. As a rule the reforms are initiated by the authorities. When it comes to the global economy the transformations are regulated by governmental or non-governmental organizations. Public awareness allows having greater predictability of the behavior of the population; otherwise even the most successful concept of economic development may not yield results because of inadequate behavior of the population.

It was assumed that the elimination of the information asymmetry in developing countries will have the very positive effect. But in an imperfect competitive environment believing in the sincerity of the received information requires quite a lot of effort, because the arbitrators ruling the world economy are deprived of any control. We know that there is no global management structure by

the world scale, and we can only wish that the next Nobel prizes would be given to the scientific work related to the analysis of global governance [7].

The global crisis has affected Azerbaijan, mainly in the form of falling prices for oil and other export goods. Today's global crisis caused by high debts, taken by leading global corporations, and for this reason Azerbaijan escaped severe impact of the economic crisis. The country sells large volumes of oil on the world market since 2005 and has managed to amass large foreign currency reserves, which allowed the state to withstand the onslaught of the global crisis.

Azerbaijan's economy is not as integrated into the world economy, including the financial system of Azerbaijan is not quite closely integrated into the global financial system. The banking system, which has led to the collapse of the global crisis, is poorly developed in Azerbaijan. We do not use the large range of loan products common in developed countries, Azerbaijan's banking institutions are weak and their lending capacity is negligible. The volume of credit services issued last year on the market is equal to one third of GDP, and it is not enough. In turn, only a third of these credits obtained from abroad. As a result, the Azerbaijani state debt is much smaller than the volume of currency reserves of the country. But in general, sharp fluctuations in oil prices on the world market provide serious problems for exporting countries directly affect their currency. It is known that the degree of information asymmetry and inflation are linked in the way that one of the sources of market failure is inflation, because it creates the unfavorable economic environment for the coordination of actions of individual buyers and goods' sellers and factors of production. Asymmetric information is extremely inefficient situation, indicating the failure of the market.

Reduction of asymmetry and the further development of the civilized market are inextricably linked with the disclosure of reliable information on it. At the present time the Azerbaijani bond markets in relation with the disclosure of information are ready to work by world standards. So, almost all the major Azerbaijani companies already undertake the audit of their financial statements from one of the companies of "Big Four"; every year number of Azerbaijani issuing companies with international credit ratings grows.

Considering the importance of information symmetry between investors and companies the state guarantees a minimum level of transparency: the disclosure of information untimely, the provision of incomplete or deliberately false information, the evasion of information providing is punishable by law of Azerbaijan (articles 198, 202-2, 203.1, 210.1. of the Criminal Code of Azerbaijan Republic, articles 8, 13 of the Law of Azerbaijan Republic About Joint Stock Companies, articles 22, 26, 37, 39, 45, Law of Azerbaijan Republic on Securities and Stock Exchange) and abroad.

In connection with the greater focus of state finances to solve specific problems and to achieve the objectives of social and economic development, and also with the

transition to the program format in the budgets by all levels in 2016 increasing of openness and transparency of the budget system becomes extremely urgent task.

Formal control provided by the legislature and supreme audit institutions plays a fundamental role in the budget process. While civil society can operate as an independent supervisory body, it cannot replace the basic role of formal oversight institutions. Accordingly, the Open Budget Survey also contains questions which estimate the effectiveness of supervision of the budget by the legislature and supreme audit institutions. The International Budget Partnership (Open Budget Partnership), founded in 1997, has once again examined the Open Budget of 100 countries, where lives 89% of the world population. According to the “Open Budget Survey 2015” published by the organization, Azerbaijan with 51 points of 100 ranked 47th among 102 countries in the world, and greatly improved position in comparison with the similar study in 2012 (58th place among the 100 countries, 42 points).

Thus, returning to the theoretical field of our investigation, we note that the interaction between the real and financial sectors of the economy based on the theory of information asymmetry shows that the financial sector is an important element of the market economy, and the information nature of market financing determined the institutional conditionality of this process. In turn, the development of credit and banking institutions cannot be done without the real sector. Also, in our opinion, the asymmetry of information related to the process of limited cognitive abilities of individuals, because it is impossible to collect the necessary and enough data and handle the information optimally, which leads to the appearance of specific rules designed to simplify the process of receiving and processing information and thereby reduce the level of uncertainty as well as information intermediaries. This process leads to the appearance of social institutions and rules of behavior, which structure human interaction and thereby limit the set of choices faced by individuals. The interaction of real and financial sectors of the economy depends on how successfully the institutional system collects the information needed for market financing, ensure the protection and reliability of the information.

So, despite the diversity of theoretical approaches of studying the interaction of financial and real sectors of the economy there is still no consensus. On the one hand, the special role of innovators and dissemination of innovations in recent decades of the development of the Azerbaijan economy holds back by the lack of optimal interaction between the financial and real sectors, reflects the lack of development of financial mechanisms for the transition to qualitatively new level of innovation. On the other hand, the mechanism of relationships between changes in the financial system and the real sector remains unclear, that is the role of institutional and financial conditions for the investment process in the transition to the stage of innovative development. For this purpose, it is necessary to evaluate

possible and necessary economic and social costs of transition to the new stage of innovative development, because we cannot exclude the fact that the during the loading of capacity and quality of productive assets the transition to the qualitatively new level of innovation may be replaced by an undesirable decline.

In the society which is going through the economic growth goods and money are moving toward each other on the long-established ways.

The Austrian economist Joseph Schumpeter called this movement *the circular flow of economic life*. Economic development disturbs the circular flow, brings to life new industries and ceases to exist of outdated. For example, the invention is the vehicle not only led to the creation of the automotive industry, but also to very significant changes in the production of steel, rubber and glass. At the same time car “buried” stud farms and saddler’s factories – horse breeding and production of harnesses for them turned from the industry to artisanal craft [8]. In modern conditions improvement of production efficiency can be primarily achieved through the development of innovative processes which are finally expressed in the new technologies, new types of competitive products. Finding and using innovations directly at enterprises is the actual problem. Development of new technical, organizational and technological solutions, improvement of basic management principles that are applied to the specifics of the domestic market create conditions for the renovation of the reproduction processes in enterprises and provide additional impetus for economic growth. By their nature innovations include not only technical or technological developments, but also any changes for the better in all areas of scientific and production activities. Constant renewal of techniques and technology makes the innovation process the main condition of competitive products production, conquest and maintenance of the company's position in the market, performance and efficiency improvement of the enterprise.

The sphere information and communication technology is declared as a priority area of economy in Azerbaijan. The widespread use of information and communication technologies is the comprehensive development of the country and has a special significance from the perspective of national security in the information field. The last five or six years in Azerbaijan there is rapid development in the sector of information and communication technologies (ICT). This trend suggests that in the near future this industry and energy can become one of the leading areas of the economy. The National Strategy for ICT development, adopted in 2003, has identified for the coming years the main purpose of the activity – the transition to the information society. Furthermore, the creation of industrial park in Azerbaijan is defined as a priority development of IT-industry. Today, the state program is prepared, legal framework is designed, the rules and regulations are defined for the functioning of the Technology Park. The creation of technological parks is implemented within the framework of the formation of a regional

innovation zone (RIZ). The project of construction of industrial park in Azerbaijan laid 5 trends that will play an important role in its implementation. The list of main areas that need to be implemented include the creation of DATA-center, human resource development, development of small and medium businesses, attraction of investment and development of export potential. According to the forecasts if the successful implementation of the project revenue growth from the creation of RIZ in 2020 will reach \$ 12 billion. The project envisages the creation of industrial parks for small and medium-sized innovative entrepreneurship, the creation of the regional base for the production and export of electronic hardware and software, turning the country into an effective transit information center, training and human resource development for the information society, introduction of information technologies in different industries.

Yet, in spite of the positive developments, the Azerbaijani economy on a number of key indicators remains in a considerable backlog from the developed and developing countries. In Azerbaijan the social level of the citizens remains quite narrow, namely wages, basic health and education services, the protection of the disabled and other categories of citizens to whom the state has obligations, etc. Among the methodological approaches, involving assessment of the extent of the knowledge economy, it should be noted The Knowledge Assessment Methodology (KAM), developed in 2004 by the World Bank in the framework of the program “Knowledge for Development”. The fact that KAM allows to estimate the readiness of a country to transition to the new economy, was the basis for its distribution in the Azerbaijani scientific community.

If in the world there is a tendency reducing the share of manual labor and the growth of the intellectual, which is directly related to increased automation of production, the introduction of new management methods, the advent of advanced technology, in Azerbaijan the desire of the population to get an education dictated by fashion trends, not always consistent with the level of economic development of the country.

Indeed, the demand for higher education recently increases, the number of universities and number of students has grown steadily. However, despite this, the labor market there is a shortage of working professions, which accounts almost 83% of all vacancies.

Studies show that the current significant negative balance between output and demand in the labor force with basic vocational education in areas of training will continue until 2018. Analysis of the structure of employment in Azerbaijan and the release of students of different educational levels lead to the conclusion about nonconformity of these structures. Thus, the labor market in 2008 included 71% of graduates with higher education, at the same time employed persons with higher education accounted 39%. Statistics indicate that we should expect an increase the number of unemployed with higher education. However, on a par with that paradoxical situation is seen: there is the large proportion of unemployed persons with primary

professional education. This situation can be explained by high activity and mobility of people who have completed higher education. But there are other reasons – is inadequate qualification of graduates, as well as the inconsistency between the structure of specialties with the needs of industry in the country and its regions [9].

Bloomberg published the results of the annual survey “Global Innovation Index” – rating of countries in terms of level of development of advanced technologies. In compiling the index takes into account dozens of different indicators. The final score for each state is calculated as a weighted sum of the scores of the two groups of indicators: the available resources and the conditions for innovation (institutions, human capital and research, infrastructure, the level of development of the internal market, the level of business development), as well as the practical results of the innovations (development technology, the knowledge economy and the results of creative activity).

The best indicators of Azerbaijan in the report of 2014 was due to investments (10th place in the world), credits (56th place), business environment (57th place), as well as to researches (63th). According to the compilers lack of business flexibility of the rating hinder the development of innovation (131th place), imperfect mechanisms for knowledge dissemination (121th place), the level of education (121th place).

By many indicators, the situation looks better in 2015: Azerbaijan was in the first hundred countries in the ranking, occupying 93rd place compared to 101st in 2014. Place in the rating by institutions changed from 100 to 81, by infrastructure from 85 to 78, by knowledge and technological capability from 115 to 108 and by creative possibilities from 104 to 93. Unfortunately, the two index points is not changed in a positive way: the market due to the political conditions become less flexible – the index rose from 26 to 47, and business agility indicators deteriorated – from 131 to 136.

In our opinion from the above expires the next fact. In determining the way of innovative development of the Azerbaijani economy at the forefront should be put the human capital. From human capital should go the impulse, because the best products of the knowledge economy are born in the mind. At the same time engineering personnel training qualifications becomes particularly relevant. However, over the years of reforms in the Azerbaijani economy the prestige of the engineering profession has fallen sharply. It is interest to note that in the late 80s the US was facing with the same problems. The number of applicants to engineering specialties has declined sharply: the younger generation preferred to business school and law. But the creation of innovation economy, which the United States began in this period, required the expanded reproduction of the technical personnel of higher qualification. The possibilities of the powerful scientific and technological complex of the country were under threat, because innovations were largely depending on the engineering corps. The US’ leadership has been seriously challenged. Japan and China con began confidently to catch up them by

the number of trained engineers. Therefore, the new administration announced as national priority the task of training of top skills' technical personnel for the new economy based on knowledge. At one time in our country's leading technical universities preparing highly qualified specialists for the strategic sectors. However, over the years of economic reforms, the quality of training of engineers has deteriorated sharply. Meanwhile, the innovative development of Azerbaijan's economy requires that the education system itself being based on innovation, on the principles of competition. Analyzing the state of innovation in the Azerbaijani economy and the impact on the process of market structures, it should be noted that there is no universal tool for accelerating the modernization of Azerbaijan. Modernization of the economy of Azerbaijan is a long process that can not only boost with the help of government decisions. It is important to prepare an appropriate “soil” for innovative development, overcoming painful place in the Azerbaijani economy. The emphasis should be placed on overcoming of monopoly in the Azerbaijani economy, the elimination of administrative barriers, strengthening the financial support of innovation, introduction of tax incentives and most importantly, requires large investments in human capital [10].

References

- [1] D. Pisano. Globalization and the international financial crisis. Globalization of the Economy, 1999, № 4, 48-52
- [2] T.I. Stavtseva. Incompleteness of the information and agency problem in public administration. [Electronic resource] // Social management and economic systems. - 2005. - № 2. - Access: <http://bali.ostu.ru/umc/arhiv/2005/2/Stavceva.pdf>
- [3] G. A. Akerlof. The Market for 'Lemons': Qualitative Uncertainty and the Market Mechanism. Quarterly Journal of Economics, Volume 84, № 3, 1970, 488 – 500
- [4] J. Attali. Millennium: winners and losers in the coming world order. — New York: Random House, 1991. — 132 — ISBN 0-812-91913-0.
- [5] G. Elliott, I. Komunjer. Biases in Macroeconomic Forecasts: Irrationality or Asymmetric Loss? Journal of European Economic association, № 6, 122 – 57
- [6] A. Guliyeva. Asymmetry of forecasting of World Economy. Eurasian forum on social sciences, Baku, Azerbaijan, 18-21 October 2012
- [7] A. Guliyeva. The problems of asymmetry of economic information. The science journal of Azerbaijan University “İpek yolu”, 2014, № 1, 5-10
- [8] J.A. Schumpeter. On the concept of social value. The Quarterly Journal of Economics (Oxford University Press via JSTOR), 1909, Vol. 23, № 2, 213–232
- [9] H.I. Mehraliyev. Education and human resources policy in the Azerbaijan Republic in the knowledge economy. Labor Economics, Vol. 1, № 1 (2014)
- [10] E.R. Kovaleva. Innovation and market structure. Actual problems of Economics and Law, 2011, № 1, 27-30

NEFTİN QIYMƏTİNDƏ DƏYİŞİKLİKLƏRİN DÜNYA İQTİSADIYYATINA TƏSİR MEYLLƏRİ

Ş.M.Rzayeva

i.e.n., dos., UNEC

shahla.rzayeva@asue.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 15 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 17 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 15 January 2016; accepted 17 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi- dünya üzrə əsas iqtisadi inkişaf meylləri, neftin qiymətinin düşməsi səbəbindən müşahidə edilən qlobal iqtisadi dəyişikliklərin fiskal müstəvidə fəsadları, başlıca ixrac məhsulu neft-qaz olan ölkələrin iqtisadi çətinlikləri və s. məsələlərin araşdırılması. Tədqiqatın metodologiyası müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, məntiqi ümumiləşdirmə. Tədqiqatın nəticələri- Dünya iqtisadiyyatındakı qeyri-sabitlik şəraitində neftin dünya bazarında qiymətinə təsir edən amillərin tədqiq olunaraq qruplaşdırılması, iqtisadiyyatı təbii resursla zəngin ölkələrdə fiskal idarəetmə şərtlərinin təhlilinin aparılması və s.

Açar sözlər: neftin qiyməti, neft gəlirləri, dünya bazarı, dövlət büdcəsi, ixrac əməliyyatları.

JEL Classification codes: L95

ТЕНДЕНЦИИ ВЛИЯНИЯ НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ ЦЕН НА НЕФТЬ

Резюме

Целью статьи является анализ исследования основных тенденций развития мировой экономики, последствий наблюдаемых глобальных экономических изменений для фискальной политики, по причине снижения цен на нефть, экономических трудностей стран, для которых нефть и газ являются основными продуктами экспорта и др. вопросов. В исследовании была применена методология сравнительного анализа, системного подхода, логического обобщения. В результате исследования были исследованы и сгруппированы факторы, влияющие на цены на нефть на мировом рынке, в условиях нестабильности мировой экономики, проведен анализ условий фискального управления в странах богатых природными ресурсами и др.

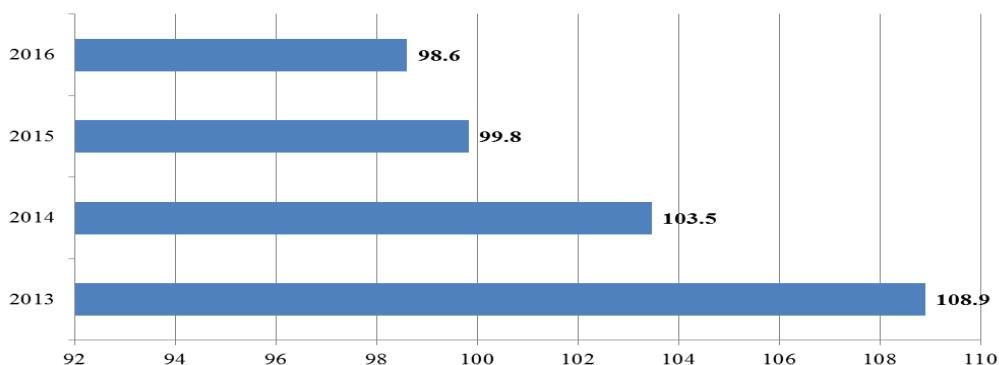
Ключевые слова: цена на нефть, нефтяные доходы, мировой рынок, государственный бюджет, экспортные операции.

1. Dünya üzrə əsas iqtisadi inkişaf meylləri

Təbii resurslar bir çox dövlətlərin büdcəsini formaslaşdırmağa, vətəndaşların maddi rifahını yüksəltməyə imkan verən önəmli stimül rolunu oynayır. Xüsusən neft-qaz ehtiyatları ilə zəngin olan dövlətlər bu xammalın satışından hər il külli miqdarda vəsait əldə edir. Lakin iqtisadiyyatın yalnız xammal ixracı üzrərində köklənməsi və neft-qaz sektorundan kənarda istehsal strukturunun formalaşmaması ağır nəticələr doğura bilər. Xüsusən iqtisadi böhran və enerji məhsullarına olan təklifin tələbi üstələməsi neft və qaz qiymətlərinin kəskin ucuzlaşması ilə nəticələnir. Son 10 ildə makroiqtisadi müstəvidə əsas diqqəti çəkən problemlərdən biri dünya bazarlarında neftin qiyməti üzrə müşahidə olunan əhəmiyyətli dəyişiklikdir. Əhəmiyyətli enerji daşıyıcısı olması və bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatında vacib rol oynaması neftin qiymətini həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Hazırda neftin qiymətinin proqnozlaşdırılması və təhlili zamanı 3 neft markası əsas götürülür. Brent-bu Şimal dənizində çıxarılan və bir qayda olaraq Avropa nefti kimi tanınan neft markasıdır. Digər neft markaları ilə müqayisədə daha yüksək keyfiyyəti ilə seçilir. WTI (World Texas Intermediate) - Texas Nefti kimi tanınan bu marka daha çox ABŞ-ın daxili və Çin bazarı üçün nəzərdə tutulur. OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) səbəti - bu kartelə üzv olan 12 dövlətin hər birinin ixrac etdiyi neft markalarının orta qiyməti olaraq müəyyən edilir. Bir sıra hallarda (beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında) səbətə daxil olan markalardan biri - Dubay markası əsas götürülür.

Müasir dövrdə müşahidə olunan proseslər fonunda isə bir sıra beynəlxalq təşkilatlar və analitiklər tərəfindən neftin dünya bazarında qiyməti ilə bağlı müxtəlif proqnozlar təqdim edilir. Şəkil 1-də Dünya Bankının 2015-ci ilin aprel ayında "Ömtəə bazarlarının icmalı" hesabatında öz əksini tapan proqnozları verilmişdir. Şəkildən göründüyü kimi, qarşıdakı illərdə neftin qiymətinin dünya bazarlarında aşağı düşməsi proqnozlaşdırılır.

Şəkil 1. Dünya Bankının verdiyi proqnozlara görə dünya bazarlarında neftin orta qiyməti, ABŞ dolları ilə*

*Neftin Dubay, Brent və WTI markalarının qiymətləri əsasında orta qiyməti müəyyən edilmişdir.

Mənbə: World Bank, 2014 January, The global outlook in summary

Ötən ilin avqust ayından başlayaraq neftin qiymətinin dünya bazarlarında azalması bir sıra ölkələrdə maliyyə itkilərinə səbəb olmuşdur. Bu əsasdan da, istər iqtisadiyyatı təbii resursdan asılı, istərsə də neft idxalatçısı olan ölkələr üçün qarşıdakı dövrdə neftin qiymətinin hansı səviyyədə olacağı ilə bağlı proqnozlar əhəmiyyətli olması ilə yanaşı, ciddi müzakirə predmetinə çevrilmişdir. Məhz bu səbəbdən, müxtəlif beynəlxalq qurumların və agentliklərin proqnozları, xüsusilə diqqət çəkir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. 2015-2016-cı illərdə “Brent” markalı neftin dünya bazarlarında qiymətinin proqnozu, ABŞ dolları ilə

	Təşkilat	2015	2016
1.	ABŞ-ın Enerji İnformasiya Administrasiyası, yanvar	55,8	75,0
	ABŞ-ın Enerji İnformasiya Administrasiyası, iyul	54,4	59,4
2.	“Fitch” reyting agentliyi	55,0	65,0
3.	“Morgan Stanley” şirkəti	43,0	48,0
4.	“Goldman Sachs” şirkəti, yanvar	50,4	70,0
	“Goldman Sachs” şirkəti, sentyabr	53,7	49,5
5.	“BofA Merrill Lynch” şirkəti	52,0	58,0
6.	“OPEC” karteli	53,9	
7.	Dünya Bankı	57,0	61,0
8.	Avropa Mərkəzi Bankı	55,3	56,1
	ORTA GÖSTƏRİCİ	53,0	56,7

Mənbə: EIA, “Short energy outlook”, January 2015,

EIA, “Short energy outlook”, August 2015,

<http://s06.static-shell.com/content/dam/shell->

[new/local/corporate/corporate/downloads/quarterly-results/2014/q4/q4-2014-analyst-presentation-slides.pdf](http://s06.static-shell.com/content/dam/shell-new/local/corporate/corporate/downloads/quarterly-results/2014/q4/q4-2014-analyst-presentation-slides.pdf)

<http://www.cnbc.com/id/102247766#>.

<http://www.reuters.com/article/2015/01/12/us-research-goldmansachs-crude-dUSKBN0KL0RR20150112>

<http://www.reuters.com/article/2015/01/15/oil-price-baml-idUSL3N0UU4G520150115>

http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1304428586133/GEP2015c_commodity_Jul2015.pdf

<http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecbstaffprojections201509.en.pdf?bbba938760343e037f45c05f0354fc6e>

<http://www.fxstreet.com/news/forex-news/article.aspx?storyid=b42cfdaf-798e-4392-b8ba-87a6e053f4a5>

Cədvəl 1-dən də göründüyü kimi, 2015-ci il üçün neftin orta qiyməti müxtəlif mənbələrə görə 43-57 ABŞ dolları, 2016-cı il üçün isə 48-75 ABŞ dolları çərçivəsində proqnozlaşdırılır.

Ümumiləşdirmə aparsaq, neftin qiymətinin orta müddətli dövrdə ciddi şəkildə artmayacağını qeyd etmək olar. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, neftin qiyməti ilə bağlı istənilən proqnoz subyektiv fikir və mülahizə olaraq qəbul edilməlidir.

Neftin qiymətlərində azalma meyli, çıxarılması daha böyük resurs tələb edən qaya (şist) neftinin hasilatı prosesinin də ləngiməsinə səbəb olur. Belə ki, böyük hissəsi ABŞ-da toplanmış bu neft növünün çıxarılması üçün xam neftin dünya əmtəə birjalarında qiyməti orta hesabla 80 ABŞ dolları təşkil etməlidir (1). Qiymətin 80 ABŞ dollarından aşağı olmasının ABŞ-da fəaliyyət göstərən 10 ən böyük qaya nefti hasil edən şirkətlərdən 8-i üçün iflasla nəticələnə biləcəyini də nəzərə alsaq, bu qiymət həddi belə qaya (şist) neft hasilatının artımı üçün tam qənaətbəxş hesab edilə bilməz.

2. Neftin dünya bazarında qiymətinə təsir edən amillər

Müşahidə edilən prosesləri nəzərə alsaq, neftin dünya bazarlarında qiymətinə təsir göstərən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar. İlk olaraq qeyd edək ki, OPEK dünya neft ixracının 40%-nə sahibdir, bu baxımdan da kartelin 2015-ci ilin 5 iyun tarixində Vyanada keçirilən növbəti iclasının yekunları neftin qiymətinə ciddi təsiredici faktor kimi qəbul edilməlidir. OPEK həmin iclasda neft hasilatının dəyişməz saxlanılması barədə qərar qəbul etmişdir.

OPEK, eyni zamanda, 31 avqust tarixində neftin qiymətləri ilə bağlı bir qədər fərqli fikirlə çıxış etmişdir. Belə ki, hasilatın həcmnin dəyişdirilməməsi ilə bağlı qərarına rəğmən, qiymətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı OPEK-ə üzv olmayan dövlətlərlə görüşə hazır olduğunu bildirmiş və bu, nəticədə neftin qiymətlərinin artımına müsbət təsir göstərmişdir.

İkincisi, qeyd edək ki, dünya bazarında neftin qiymətinə təsir edə biləcək tərəflərdən biri olan İran İslam Respublikasının dünya neft bazarlarına təkrar çıxışı yalnız gələn ilin ortasından ehtimal olunur. Bu isə, öz növbəsində, neft təklifini artırmaqla qiymətlərin bir qədər də azalmasını şərtləndirə bilər.

Üçüncüsü, ABŞ-ın neft ehtiyatlarının həcmnin dəyişməsi haqqında məlumatlarını müntəzəm olaraq elan etməsi də, öz növbəsində, neftin qiymətinə təsirsiz ötüşmür.

1973-cü il dünya enerji böhranından sonra ABŞ ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün 1975-ci ildə neft ehtiyatlarının yaradılması barədə qərar qəbul etmişdir. Neft ehtiyatlarının maksimal həcmi 727 mln. barel olmaqla 90 günlük enerji tələbini ödəmək məqsədini daşıyır. Son illərdə daha çox fors-major (qasırğa, digər təbii fəlakət və s.) halların nəticəsində ABŞ hökuməti bu ehtiyatların az bir qismindən istifadə etmişdir.

Dördüncü amil kimi, neftin dünya üzrə əsas idxalatçısı Çin Xalq Respublikasının dünya bazarına təsiri qeyd edilməlidir və bu təsir son dövrlərdə bir qədər zəif-

lənmişdir. Əhali sayının artması fonunda enerji daşıyıcılarına olan tələbin yüksəlməsi və Çinin neft ehtiyatları formalaşdırması təcrübəsinə keçməsi bu ölkənin neft bazarına təsirini gücləndirsə də, son illərdə əvvəlki dövrlərlə müqayisədə Çin iqtisadiyyatının real artım templərinin zəifləməsi, maliyyə bazarlarında geriləmə və valyutanın devalvasiyası neftə olan tələbi də azaltmışdır.

Yunanıstan iqtisadiyyatında böhranın davam etməsi Avrozone üçün ciddi riskə səbəb olmaqla yanaşı, ayrı-ayrı üzv dövlətlərin və ümumən Avropa iqtisadiyyatının inkişafına ciddi təhdid ola bilər ki, bu, dünya bazarlarında neftin qiymətinə təsir göstərən növbəti amil olaraq qeyd edilməlidir.

Sonuncu amil, ABŞ-ın Federal Ehtiyat Sisteminin ötən ilin sentyabr ayında uçot dərəcəsinin azaldılması ilə bağlı ehtimal olunan qərarıdır. Bununla belə, ötən ilin sentyabr ayının 16-17 tarixlərində keçirilmiş iclasda uçot dərəcəsinin sabit saxlanılması ilə bağlı qərar qəbul edilmişdir.

Neftin qiymətində müşahidə edilən volatillik təbii resursla zəngin ölkələrdə fiskal idarəetmə modellərinə təkrarən nəzər salmaq zərurətini ön plana çəkir (Şəkil 2).

Qeyd edildiyi kimi, neftin qiymətinin düşməsi səbəbindən müşahidə edilən global iqtisadi dəyişikliklərin fiskal müstəvidə əsas fəsadları iqtisadiyyatı təbii resursla zəngin dövlətlərdə maliyyə itkilərinə səbəb olmuşdur. Bu, həmin dövlətlərin neft-qaz sektorundan əldə edilən gəlirlər hesabına formalaşan suveren fondlarının aktivlərinin həcmində ötən ilin əvvəli ilə müqayisədə azalması göstərmişdir (hazırda dünyada 77 suveren fond mövcuddur. Bu fondların böyük əksəriyyəti neft-qaz sektorundan formalaşan gəlir hesabına formalaşmışdır). Məsələn, Norveçin Pensiya Fondu (Hazırda Neft Fondu belə adlanır) aktivlərinin həcmi ötən ilin yekununa görə 893 mlrd. ABŞ dolları təşkil edirdisə hazırda bu məbləğ 882 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir (2). Səudiyyə Ərəbistanının SAMA Foreign Holdings şirkəti üzrə cari ilin əvvəlinə aktivlərin həcmi 757,2 mlrd. ABŞ dolları təşkil etdiyi halda hazırda bu, 671,8 mlrd. ABŞ dollarına bərabərdir (3). Deməli, müvafiq olaraq hər iki fond üzrə itkilər 11 mlrd. və 85,4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Səudiyyə Ərəbistanı üzrə rəqəmin daha böyük olması həmin dövlətin büdcəsində neft sektorundan daxilolmaların həcmində 90% və cari ildə neftin qiymətinin büdcədə 100 ABŞ dolları nisbətində proqnozlaşdırılması ilə bağlıdır.

Norveçdə isə, Şəkil 2-də göstərildiyi kimi, dövlət büdcəsində yalnız suveren fonda toplanan vəsaitlərin idarəetməsindən əldə edilən gəlirlərin istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. Həmçinin, hər iki fond aktivlərinin həcmində görə Norveç 1-ci, Səudiyyə Ərəbistanı 4-cü yerdə qərarlaşmaqla dünya üzrə ilk 5-likdə yer alır.

Neftin qiymətindəki volatillik fonunda ötən ilin 24 avqust tarixində dünya üzrə bir çox ölkələrin maliyyə bazarlarında ciddi təlatümlər müşahidə edilmişdir. Bu təlatümlər bir çox ekspertlər tərəfindən yeni böhranın başlanması və ya sistemli böhranın növbəti, daha ciddi fəsadlara səbəb olacaq yeni dalğası kimi dəyərləndirilmişdir.

Çinin “*Shanghai Composite*” indeksi 8,49% azalma ilə diqqəti çəkmişdir ki, bu, 27 fevral 2007-ci il tarixdən hazırkı dövrədək müşahidə edilən ən böyük - son 2,5 ay ərzində 38% olmaqla - azalmadır.

Honkonqun “*Hang Seng*” indeksi 5,17%, Yaponiyanın “*Nikkei 225*” indeksi 4,61%, Cənubi Koreyanın “*Kospi*” indeksi 2,5% azalmış, Asiya bazarlarının ardınca Avstraliyanın “*S&P/ASX 200*” indeksi 4,09% səviyyəsində geriləmişdir.

Rusiyanın “*MMVB*” indeksi eyni tarixdə 1,9%, “*RTS*” indeksi isə 4,16% azalmış, 1 ABŞ dolları 71 rubl, 1 Avro isə 82 rubla çatmışdır.

Böyük Britaniyanın “*FTSE 100*” indeksi üzrə 2013-cü ildən hazırkı tarixədək 4,5% olmaqla, Almaniyanın “*DAX*” indeksi üzrə 2011-ci ilin noyabr tarixindən 2015-ci ilin avqustun 24-dək olan dövrdə 5,0% olmaqla, Fransanın “*CAC*” indeksi üzrə 2011-ci ilin noyabrı ilə 2015-ci ilin avqustu tarixləri arasında 5,6% olmaqla ən böyük azalma müşahidə edilmişdir. İspaniyanın “*IBEX*” indeksi də 5,6% geriləmişdir.

Bütün bunların davamı ABŞ maliyyə bazarlarında da müşahidə edilmiş, son 4 il ərzində ən böyük azalma məhz 24 avqust tarixində qeyd alınmış, ABŞ-ın “*Dow Jones*” indeksi 3,6%, “*S&P 500*” indeksi 3,9%, “*NASDAQ*” indeksi 3,8% geriləmişdir. Beləliklə, yalnız bir gün ərzində neftin qiymətində müşahidə edilən əhəmiyyətli azalma dünya maliyyə bazarlarının gedən proseslərə kifayət qədər həssas olduğunu sübut etmişdir.

3. Əsas ixrac məhsulu neft-qaz olan ölkələrin iqtisadi çətinlikləri

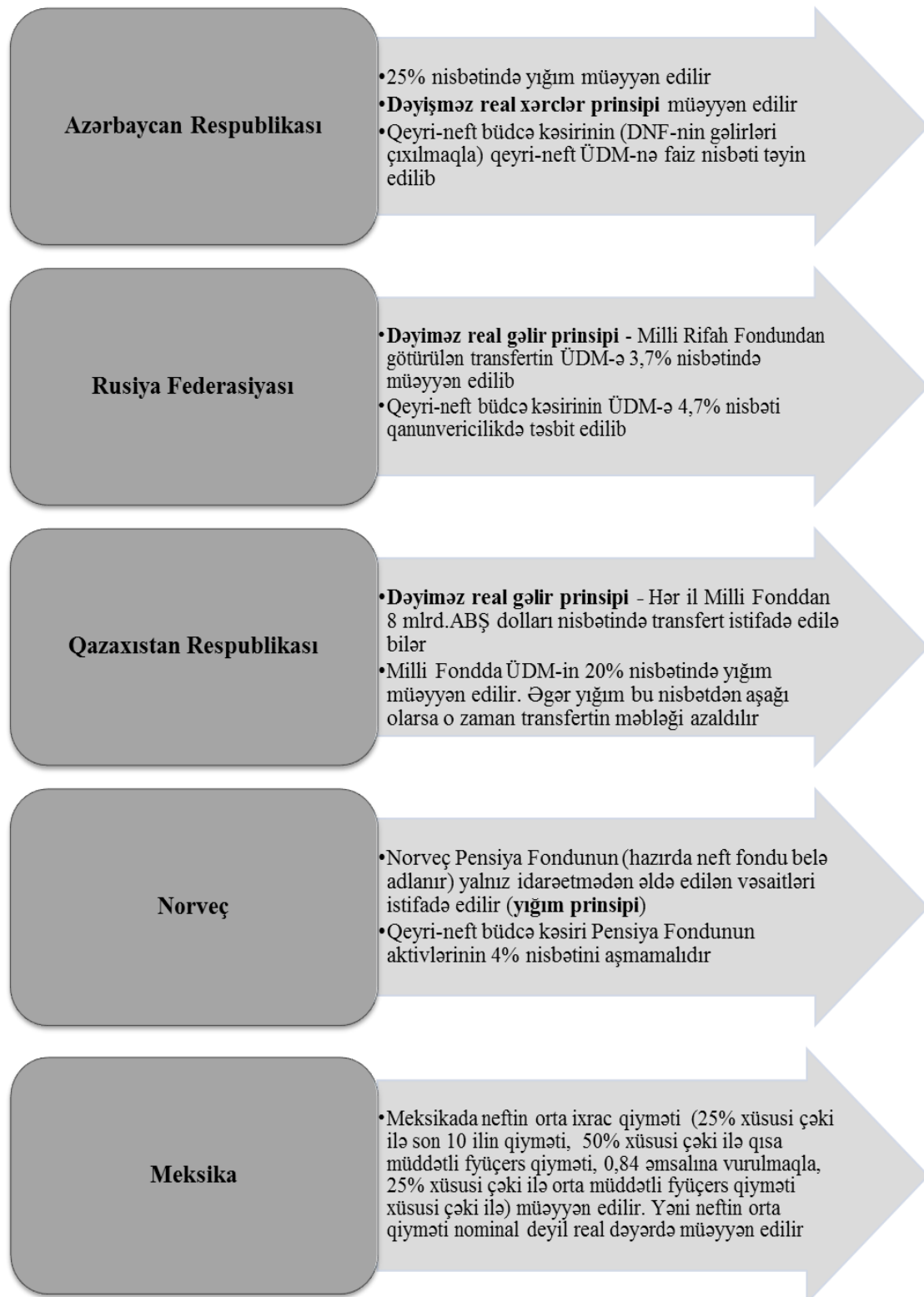
Neft qiymətlərinin kəskin ucuzlaşdığı, iqtisadiyyatı neftdən asılı olan ölkələrin öz iqtisadi siyasətlərinə yenidən baxdığı bu son dərəcə maraqlı dövrdə neft hasil edən ölkələrə nəzər salaq.

Orta gəlirli ölkə sayılan Malayziya 1970-ci illərdən bəri özünü xammal istehsalçısından çoxşaxəli iqtisadiyyata malik ölkəyə çevirməyə nail olub. Bu ölkə 2020-ci ilədək daha da irəli gedərək İslam maliyyəsi, yüksək texnologiyalı sənaye sahələri, biotexnologiyalar və xidmətlər kimi sahələrə sərmayə cəlb etməklə yüksək gəlirli ölkə statusuna nail olmaq niyyətindədir.

Əlcəzairin iqtisadiyyatında dövlət dominantlıq edir. Bu isə ölkənin sosialist inkişaf modelinin mirasıdır. Hətta son illərdə belə hökumət dövlət nəzarətində olan sahələrin özəlləşdirilməsini dayandıraraq, həm idxala, həm də iqtisadiyyata xarici müdaxiləyə ciddi məhdudiyyət qoymuşdur. Neft gəlirləri büdcə gəlirlərinin 60%-ini, ÜDM-in 30%-ni, ixracatdan gələn gəlirinsə 95%-ni təşkil edir.

Neft ölkəsi və çox sayda başqa qiymətli təbii ehtiyatların ixracatçısı olmasına rəğmən əhalisinin əksər hissəsinin gəliri kənd təsərrüfatından gələn Anqola yenə də ölkədə istehlak olunan ərzağın yarısını idxal edir. 27 illik vətəndaş müharibəsindən sonra ölkə infrastrukturunun xeyli hissəsi hələ də dağınıq və inkişafdan qalmış vəziyyətdədir.

Şəkil 2. İqtisadiyyatı təbii resursla zəngin ölkələrdə fiskal idarəetmə şərtləri

Meksikanın dövlət büdcəsi tarixən neftdən çox asılı olub. Həm 1980-ci illərdə, həm də 2014-2015-ci illərdə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi bu baxımdan çətinliklərə səbəb olmuşdur. Dünya Bankının 2013-cü il üçün verdiyi məlumata görə, ölkə əhalisinin 42 faizi yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır. “Financial Times” qəzetinin verdiyi məlumata görə, Meksikada neft istehsalının dayanması bu ölkənin vergi gəlirlərinin düz 40 faiz azalması demək olacaq. Mütəxəssislər bu ölkənin vəziyyətə uyğun fiskal rejim işləyib hazırlamalı olduğu qənaətinədir.

Qlobal maliyyə böhranı dövründə İndoneziya Çin və Hindistandan daha yaxşı nəticə göstərərək, artım nümayiş etdirərək böyük 20 dövlətin sırasına qoşulmuşdur. İndoneziya hazırkı dövrdə də yoxsulluq, işsizlik, zəif infrastruktur, region-lar arasında sərvətin qeyri-bərabər paylanması kimi problemlərlə mübarizə aparır.

Dünyanın altıncı ən böyük neft ixracatçısı olan Norveçin neft ehtiyatları tükənmək ərəfəsindədir. Lakin bu ölkədə çoxlu təbii qaz yataqları tapılır ki, bunun da dövlət şirkəri olan “Statoil” üçün əvvəlkindən də böyük sahə ola biləcəyi deyilir. Hazırda Norveç dünyanın beşinci ən böyük təbii maye qaz istehsalçısıdır.

Norveç öz neft dollarlarını digər sahələrin yaranmasına və inkişafına sərmayə yatıraraq onların dünya miqyasında güclü rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasına nail olmuşdur. Norveçin Neft və Enerji Nazirliyinin baş direktoru Ole Anders Linseth demişdir: “Neft və qaz fəaliyyəti təkcə gəlirlərdən gələcək nəsillərin mənafeyi üçün istifadə etməyə yox, həm də iş yerləri və yüksək ixtisaslı sənaye sahələri yaratmağa kömək etdi”.

Kolumbiyada mövcud resurslar tükənmək üzrə olsa da, neft sənayesi təhlilçiləri kəşfiyyatın mühüm tapıntıları nəticələncəyinə ümid edirlər. Ölkənin böyük əraziləri hələ yaxşı araşdırılmamışdır. Bunların arasında neftlə zəngin olan Venesuela ərazisinə bənzər geoloji strukturlar var. Bu isə daha çox neft ehtiyatlarının tapıla biləcəyi ehtimalını artırır. Bu ölkə Latin Amerikasının dördüncü ən böyük neft istehsalçısı və dördüncü ən böyük daş kömür ixracatçısı olsa da, zəif infrastruktur və qeyri-sabit təhlükəsizlik vəziyyətindən əziyyət çəkir. Bundan başqa, bu ölkədə işsizlik səviyyəsi regionun ən yüksəkləri arasındadır. Yoxsulluq, qeyri-bərabərlik və narkotrafik ölkənin ən ağır problemlərindəndir. Ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi və şaxələnməsi üçün infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına ehtiyac var.

İran İslam Respublikasının 2014-cü ildəki dövlət büdcəsi 60,46 milyard dollar təşkil etmişdir. Azərbaycanın cənub qonşusu dünyada təsdiqlənmiş qaz ehtiyatlarının 16%, neft ehtiyatlarının isə 11%-nə sahibdir. İranın dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin 61%-ni neft və qaz satışından əldə olunan valyuta təşkil edir.

Rusiyanın 2014-cü il üzrə dövlət büdcəsi isə 428,6 milyard dollar olmuşdur. Büdcənin 52%-i, yaxud 229,5 milyard dolları neft-qaz satışından, ilk növbədə təbii sərvətlərin hasilatına görə qoyulan yüksək vergilər hesabına formalaşmışdır.

Fars körfəzində yerləşən kiçik Qətər Əmirliyinin ötən ilki büdcəsi isə 59,8 milyard dollar təşkil edib. Əmirliyin büdcəsində neftin payı 70%-ə çatmışdır.

Yaxın və Orta Şərqi ən kiçik dövlətlərindən sayılan Küveyt Əmirliyi (sahəsi 17,8 min kvadrat kilometr) hər il 100 milyon tondan artıq neft və 4,5 milyard kub metr qaz hasil edir. Bunun sayəsində dövlətin ÜDM-nin 50%-ni, ixracın 92%-i neft-qaz məhsulları təşkil edir. 2014-cü ildə Küveyt Əmirliyinin rəsmi büdcəsi 125 milyard dollar təşkil edib ki, bu vəsaitin də 84%-ni enerji məhsulları təşkil etmişdir.

Cənubi Amerikanın neftlə ən zəngin ölkəsi olan Venesuela da büdcəsini karbohidrogen satışından qazanır. Ölkənin ixrac gəlirlərinin 80%-i, ÜDM istehsalının 30%-ni və dövlət büdcəsinin 51%-ni neftdən gələn vəsaitlər formalaşdırır. Yeri gəlmişkən, Venesuelanın 2014-cü ildə təsdiq olunmuş büdcəsi 142,6 milyard dollar təşkil etmişdir.

Ən böyük ərəb respublikası sayılan Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının 2014-cü ildə büdcəsi 278,9 milyard dollar olub. Dünya neftinin 10%-ni hasil edən krallığın ixrac potensialının 90%-i, ÜDM-in isə 45%-i neftin payına düşür. Ötən il krallığın təsdiqlənmiş büdcəsinin 75%-i neft gəlirləri hesabına formalaşmışdır.

Fars körfəzinin daha bir ərəb dövləti İraq da neftdən asılı ölkələr sırasındadır. 2014-cü ildə İraq parlamentinin təsdiqlədiyi dövlət büdcəsinin 101,4 milyard dollarlıq gəlirlərinin 74%-ni neft məhsulları təşkil edir.

Afrikanın ən iri neft hasilatçısı Nigeriya isə neft hasilatından asılılığına görə dünya ölkələri arasında rekord yerdədir. Ölkənin büdcəsi 29,5 milyard dollar təşkil edir. Neftin ölkə ixracatındakı payı 98%, dövlət büdcəsində isə 83%-dir.

Mərkəzi Asiyanın ən böyük iqtisadiyyatı sayılan Qazaxıstan isə ildən-ilə neftdən asılığını azaldır. 2014-cü ildə ölkənin 29,6 milyard dollarlıq büdcə gəlirlərinin 35%-ni yaxud 10,4 milyard dollarını neft-qaz gəlirləri təşkil edib.

Qazaxıstanın cənub qonşusu Türkmənistan isə 2014-cü ildə 33,2 milyard dollar büdcəyə malikdir. 20 trilyon qaz və 2 milyard ton təsdiqlənmiş neft ehtiyatı olan Türkmənistan enerji məhsullarından çox asılı vəziyyətdədir. Türkmənistanın dövlət büdcəsinin ixracatında neft və neft məhsullarının payı 84,5%, dövlət büdcəsinin gəlirlərindəki rolu isə 76,1%-ə bərabərdir.

Cənubi Qafqaz regionunun yeganə neft-qaz istehsalçısı olan Azərbaycan da bu enerji məhsullarından çox asılı vəziyyətdədir. 2014-cü ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsi 18,384 milyard manat səviyyəsində təsdiqlənmişdi. Həmin ildə Azərbaycanın xarici ixrac əməliyyatlarında neft və neft məhsullarının həcmi 85%-dən çox olmuşdur. Bu, ölkəyə 17,58 milyard dollar valyuta gətirməklə yanaşı, Dövlət Neft Fondundan edilən birbaşa transferlərlə birlikdə, büdcənin 74%-ni neft gəlirləri hesabına formalaşdırmışdır (4). Qarşıda duran vəzifələr isə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasının sürətlənməsinə, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına, tam

məşğulluğa, gəlirlərin ədalətli bölünməsinə, ətraf mühitin qorunmasına və nəticədə dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdan ibarətdir (5;4).

Ədəbiyyat

- [1] http://www.sberbank.ru/common/img/uploaded/analytics/2014/Oil_dec14.pdf
- [2] <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>
- [3] <http://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/>
- [4] <http://modern.az/articles/89167/1/>
- [5] Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il və sonrakı üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası, Bakı 2015.

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ СТРУКТУРНО-ЛОГИЧЕСКИХ СХЕМ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

С.М.Мамедов

д.ф.э.н., доц., UNEC

sahibmo67@mail.ru

Раб. тел: (+994012)5646758; Моб. тел: (+99450)675-40-55

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 20 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 30
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 20 January 2016; accepted 30 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Основная цель исследования - изучение и систематизация принципов построения структурно-логических схем принятия управленческих решений на промышленных предприятиях. На основе логической концепции управления исследуются принципы построения структурно-логической схемы принятия управленческих решений и предлагаются объединение в рамках логистики функции «снабжение», «производство» и «продажа». Для облегчения принятий управленческих решений в различных управленческих ситуациях предлагаются сценарии. Для алгоритмизации и создания структурно – логических схем процедур принятия комплексных управленческих решений предлагается разработать структурно – логическую схему процесса подготовки управленческих решений, которая в свою очередь должна базироваться на определенных принципах, соответствующих современным условиям и особенностям принятой концепции управления. Основным из них был и остается принцип формализации управленческих ситуаций. Современная управленческая система немыслима без автоматизации основных операций, поэтому структурно-логические схемы должны быть приемлемы для безбумажных технологий управления. Любой руководитель, обращаясь к такой системе может получить информацию о своем месте в системе управления, о своих функциональных обязанностях и ответственности; рекомендации действий в стандартных и нестандартных ситуациях. Кроме того, для постоянно возникающих текущих задач может использоваться алгоритм их решения в режиме прямого счета или оптимизации. В статье даются принципы, на основе которых целесообразно построение структурно – логических схем принятия управленческих решений в рамках логистической концепции управления промышленным предприятием.

Ключевые слова: структурно-логические схемы, логическая концепция управления, управленческое решение, безбумажные технологии управления, функциональные обязанности.

JEL Classification codes: L16; L52

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İDARƏETMƏ QƏRARLARININ QƏBULUNUN STRUKTUR-MƏNTİQİ SXEMİNİN QURULMASI PRİNSİPLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi sənaye müəssisələrində idarəetmənin məntiqi konsepsiyası əsasında idarəetmə qərarlarının hazırlanmasının struktur-məntiqi sxeminin qurulması prinsiplərini araşdırmaqdan ibarətdir. Məqalədə idarəetmənin məntiqi konsepsiyası əsasında idarəetmə qərarlarının qəbulunun struktur - məntiqi sxeminin qurulması prinsipləri tədqiq olunur, “təchizat”, “istehsal” və “satış” funksiyalarının loqistika çərçivəsində tam birləşdirilməsi təklif edilir. Məqalədə müəyyən idarəetmə situasiyalarında idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin rahatlığı üçün ssenari təklif edilir. Kompleks idarəetmə qərarlarının qəbulu prosedurunun struktur - məntiqi sxeminin alqoritmləşdirilməsi və qurulması üçün idarəetmə qərarlarının qəbulu prosesinin struktur - məntiqi sxeminin işlənilməsi təklif edilir ki, bu proses müasir şəraitə və idarəetmənin qəbul olunmuş konsepsiyalarına cavab verən müəyyən prinsiplərin xüsusiyyətlərinə söykənməlidir. Müasir idarəetmə sisteminin bir çox əməliyyatlarının avtomatlaşdırılmaması təsəvvür edilən deyil, buna görə də, struktur - məntiqi sxemin kağızsız idarəetmə texnologiyalarına tətbiqi mümkündür. Qərar qəbulunun dialoq sisteminin nümunəvi ssenarisi təklif olunur ki, hər hansı bir rəhbər işçi belə sxemə müraciət etməklə idarəetmə sistemində öz yeri və rolu, funksional vəzifələri və məsuliyyəti haqqında məlumat ala bilər, standar və qeyri-standart situasiyalarda nə edə biləcəyi barədə tövsiyələr ala bilər. Yekun olaraq isə idarəetmənin loqistik konsepsiyası çərçivəsində sənaye müəssisələrində idarəetmə qərarlarının qəbulunun struktur - məntiqi sxeminin qurulması prinsipləri verilmişdir.

Açar sözlər: struktur-məntiqi sxem, idarəetmənin məntiqi konsepsiyası, idarəetmə qərarları, kağızsız idarəetmə texnologiyası, funksional vəzifələr.

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION STRUCTURALLY OF - ЛОГИЧЕСКИХ CHARTS OF ACCEPTANCE OF ADMINISTRATIVE DECISIONS ON INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract

The goal of the research is the development of industrial enterprises management decisions based on the concept of logical management structure - logical scheme has been set up to investigate and systematize. The article is based on the concept of logical management structure of the adoption of management decisions - the establishment of the principles of logic circuit is being investigated, "supply", "production" and "sales" under the full consolidation of logistics functions is proposed. No automation of the process is to imagine a modern management system, therefore structural - logical scheme of the possible introduction of paperless management technologies. The scenario model is proposed that a system of dialogue and decision-making, applying to any of the personnel management system in its place and role of such a scheme, you can get information about the duties and responsibilities of functional, standard and non-standard situations, the recommendations could do what you can take.

Keywords: structurally - logical charts, logical conception is managements, administrative decision, paperless technologies of management, functional duties

Изменение макроэкономической ситуации в стране обуславливает новый подход к промышленному предприятию, как к производственно-сбытовой системе. Координирование производственной деятельности при этом не является самостоятельной, оторванной от состояния рынка сбыта проблемой.

Следует отметить, что и сейчас реализация снабженческо-сбытовых функций осуществляется зачастую в традициях плановой экономической системы.

Передовой опыт показывает, что существует реальная возможность решения производственно-сбытовых проблем в глобальном масштабе к удовлетворению всех участвующих сторон благодаря использованию логистического потока. А для этого требуется переход от выполнения функций "снабжение", "сбыт" к маркетингу, а затем и логистике в полном понимании этих рыночных концепций, учитывая, что сегодняшние условия требуют организации управления всеми сторонами деловой активности предприятия от самых первых этапов подготовки и технологической проработки производства нового товара до его доставки покупателю, а это означает, что назрела необходимость объединения функций "снабжение", "производство", "сбыт" в рамках логистики

в полном понимании этой современной рыночной концепции. Тогда принятие любого управленческого решения должно основываться на достижении выгоды всей логистической системы в целом, а не отдельных составляющих ее подсистем. Для удобства принятия решения можно предложить сценарий, в котором для определенных управленческих ситуаций рекомендуется последовательность действий и предлагается связь с конкретными файлами.

Для алгоритмизации и созданию структурно-логических схем процедур принятия комплексных управленческих решений можно разработать структурно-логические схемы процесса подготовки управленческих решений [3].

Построение структурно-логических схем принятия управленческих решений должно базироваться на определенных принципах, соответствующих современным условиям и особенностям принятой концепции управления. Основным из них был и остается принцип формализации управленческих ситуаций.

В условиях рыночных отношений более половины управленческих задач могут быть отнесены к слабоструктурированным. Как известно, они могут решаться либо интуитивно, либо формальными методами. Интуитивное решение характеризуется излишним упрощением и множеством ошибок, хотя, в конечном счете, может быть и наилучшим. Но тогда необходимо соблюдение ниже следующих условий:

во-первых, принимающий решение работник должен быть опытным, высококвалифицированным специалистом;

во-вторых, необходимо оперативно учесть все возмущающие факторы и спрогнозировать поведение системы;

в-третьих, нужно учесть потенциальные последствия разрешения проблемы.

Эффективность формального решения оценивается обычно выше, но она зависит от степени учета следующих факторов: а) правильность выбора критериев; б) полнота и достоверность используемой первичной информации; в) точность построения и анализа дерева целей; г) правильность выбора методов решения; д) адекватность модели реальным условиям; е) соответствие полученного решения исполнительным функциям существующей управленческой системы; ж) наличие технической базы для оперативного и не трудоемкого решения.

При построении структурно-логической схемы принятия решения следует стремиться к формальному представлению задачи. Чем успешнее будет проведена формализация, тем меньше "развилок" появится на схеме, тем ближе можно подойти к автоматизации управленческого труда.

Логистическая концепция управления промышленными предприятиями предполагает, что принятое решение наилучшим образом учитывает интересы всей системы в целом, а не отдельного ее элемента, поэтому построение струк-

турно-логических схем должно базироваться на принципе единства информационной базы. Это обеспечит взаимную связь принятых решений и учет всех возможных факторов, влияющих на процесс управления [2]. Проблема использования и обработки информации в процессе подготовки и принятия управленческих решений является одной из ключевых [1]. По мнению классиков менеджмента, недостатки информационного обеспечения и ошибки в обработке информации обеспечивают до 40 % и больше неудач.

Полнота информационной базы должна быть продиктована необходимостью и достаточностью исходных данных для достижения управленческих целей. Переполнение ее, громоздкая структура, так же как и недостаточность, могут привести к ошибочным или неэффективным решениям, замедлению процесса принятия решений, высоким издержкам управления. Структура требуемой информационной базы – отдельный и достаточно сложный вопрос, который должен решаться в рамках самостоятельного исследования [4].

Только так можно разорвать замкнутый круг информационных проблем: чем сложнее и непредсказуема внешняя среда, тем больше требуется исходных данных для эффективного отклика на ее возмущения, тем больше вариантов этих откликов и вероятнее неэффективное решение, тем сложнее внешняя среда и шире круг возникающих проблем.

Переход от одной технологии управления к другой очень сложно и требует определенного времени и финансовых затрат. На данном этапе развитие экономики и подхода к управленческому труду и переход от одной технологии управления к другой осуществляется очень медленно и не в комплексе. Отдельные комплексы задач решаются в автоматическом режиме на базе автоматизированных рабочих мест. В основном, это задачи бухгалтерского учета, оплаты труда и учета реализации готовой продукции. Это локальные автоматизированные системы не имеют единой информационной базы, несмотря на то, что документооборот на отдельных АРМах и пересекается. Такое положение противоречит принципам логистики. Возникает необходимость дополнительных трудозатрат для взаимоувязки результатов решения отдельных задач. Кроме того, ограничиваются возможности всей управленческой системы в целом.

Взаимосвязанное решение всех задач на всех уровнях также должно стать непреложным принципом создания структурно-логических схем принятия любого управленческого решения. Часто действия одного "узла управления" не учитывают интересов остальных, что приводит к большим потерям. Поэтому схема принятия одного управленческого решения должна логично включаться в схемы принятия всех так или иначе связанных решений [3].

Процесс управления предприятием как производственно-сбытовой системой является непрерывным, динамичным. Результаты прошлых действий

практически всегда оказывают влияние на текущую ситуацию, они могут дать дополнительную информацию для ЛПР. Необходимо всегда иметь оценку как ранее принятых, так и принимаемых решений. Поэтому непрерывность решений и оценок является важным принципом построения структурно-логических схем в организации управления. Соблюдение его означает, что каждое решение и управленческое действие должно быть связано с предшествующими и будущими решениями и действиями, а даваемая им оценка архивирована для использования в прогнозных целях.

При принятии решения ЛПР должно хорошо ориентироваться в складывающейся ситуации, представлять последствия своих действий. Соблюдение принципа обозримости решений при построении структурно-логических схем позволит работнику оценить возможные варианты решения, согласовать их со своими целевыми установками и интересами организации, проанализировать последствия выбора на всех уровнях.

Следующим необходимым условием принятия управленческого решения является наглядность представления результатов. Можно выделить три способа представления результатов решения управленческой задачи: на бумажном носителе; на экране дисплея, устно. Последнее исключим из рассмотрения как редкое и низкоэффективное в предложенной технологии управления текстильным предприятием. Наглядность результатов достигается использованием таблиц, схем, диаграмм и других графических объектов. Конечный результат решения большинства управленческих задач зачастую предоставляется для дальнейшего использования нескольким работникам, важность отдельных позиций для которых различна [5]. В связи с этим имеет смысл разработать различные для каждого использования формы результатов решения. Если решение принимается к реализации, то с ним должны быть ознакомлены все исполнители, для каждого из которых требуется сформулировать свою задачу и, при необходимости, создать структурно-логическую схему действий.

Принимая то или иное решение на своем уровне, каждый работник промышленного предприятия должен учитывать интересы всей организации. В этом смысле целеполагание может быть рассмотрено как принцип построения структурно-логических схем принятия управленческого решения. Миссия организации как выбранная на данный момент времени главная цель определяет тактику всех управленческих действий. Если в какой-то момент времени изменяются цели организации и ее подразделения, то уведомление об этом должно достигнуть каждого работника. Итак, управленческий принцип целеполагания при построении структурно-логических схем сформулируем как принцип соответствия принятых решений миссии организации.

Необходимо еще учесть, что организованная на базе структурно-логических схем система управления должна обладать высокой гибкостью для того, чтобы при изменении целей и перестройке управленческих структур предприятия она оставалась эффективной.

Современная управленческая система немыслима без автоматизации основных операций, поэтому структурно-логические схемы должны быть приемлемы для безбумажных технологий управления. Пример сценария для диалоговой системы принятия решения представлен в таблице [3]. Любой руководитель, обращаясь к такой системе, может получить информацию о своем месте в системе управления, о своих функциональных обязанностях и ответственности; рекомендации действий в стандартных и нестандартных ситуациях. Кроме того, для постоянно возникающих текущих задач может использоваться алгоритм их решения в режиме прямого счета или оптимизации [3].

Таким образом, построение структурно-логических схем принятия управленческих решений в рамках логистической концепции управления промышленного предприятия можно основывать на следующих принципах: а) формализации управленческих ситуаций; б) единства информационной базы; в) взаимной обусловленности решений задач на всех уровнях; г) непрерывности решений и оценок; д) обзримости решений; е) наглядности представления результатов; ж) соответствия принятых решений миссии управления; з) гибкости схем; и) приемлемости для безбумажных технологий управления.

Литература

- [1] Атакишиев М.Дж., Сулейманов Г.С. Концепция стратегического управления промышленностью нефтяного машиностроения. Баку. Елм, 2002–128.
- [2]. Долгина Т.В. Логистическое обеспечение управления предприятием: информационный аспект: Диссертация. Екатеринбург – 2004
- [3]. Мамедов С.М. Организационно-методическое обеспечение подготовки управленческих решений. Монография. Б., 2004
- [4]. Михаил Мизулин и др. Методы принятия управленческих решений: Монография. Москва. «LAP LAMBERT Academic Publishing», 2014.-340
- [5]. Степанова С.М., Сташкова Е.Ю. Стратегическое управление кадровым потенциалом современной организации. // Известия высших учебных заведений. Экономика, финансы и управление производством. – 2015. - №01 (23). – С.112-120.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УРОВНЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПРОДУКЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Л.А.Гамидова

к.э.н., UNEC

e-mail: zeynalova@yahoo.com

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 15 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 28 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 15 January 2016; accepted 28 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Цель исследования состоит в изучении современного состояния уровня конкурентоспособности продукции. В результате исследования использованы теоретические, практические и сравнительные методы. Основным фактором успеха любого предприятия является конкурентоспособность его продукции. Повышение конкурентоспособности промышленной продукции – одна из главных целей предприятий. В статье рассматривается понятие конкурентоспособности продукции, на основе различных показателей всесторонне анализируется уровень конкурентоспособности промышленной продукции Азербайджана. Исследуются факторы, влияющие на уровень конкурентоспособности промышленной продукции в стране. Научная новизна заключается в разработке предложений по повышению конкурентоспособности продукции. Практическая значимость исследования состоит в том, что выдвинутые предложения по повышению конкурентоспособности продукции будут способствовать выходу производимой национальной продукции на мировые рынки. Ограничение исследования: требует дальнейших исследований, основанных на более точном и обширном информационном материале.

Ключевые слова: конкурентоспособность, промышленная продукция, экспорт, импорт, производство.

JEL Classification codes: L52

THE MODERN STATE OF THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL PRODUCTS IN AZERBAIJAN

Abstract

The goal of the research is to examine the modern state of the level of competitiveness of product. The theoretical, practical and comparative methods were used during the

research. The major factor of success of an enterprise is competitiveness of its product. The increase of competitiveness of an industrial product is one of the main goals of enterprises. The concept of competitiveness of product has been described in the article, the level of competitiveness of industrial products, manufactured in Azerbaijan, has been comprehensively analyzed on the basis of various indicators. The factors affecting the level of competitiveness of industrial products in the country have been researched there. Scientific novelty is contained in the development of proposals on improvement the competitiveness of product. The practical significance of the research lies in the fact that the proposals on improvement of competitiveness of product will contribute to output of manufactured national product to the world markets. Limitations of the research: requires further research, based on a more accurate and comprehensive informative material.

Key words: competitiveness, industrial product, export, import, production.

AZƏRBAYCANDA SƏNAYE MƏHSULUNUN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİYİ SƏVİYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədini müasir şəraitdə məhsulun rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsinin öyrənilməsi təşkil edir. Tədqiqat işində nəzəri, praktik və müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur. Hər bir müəssisənin uğuru onun məhsulunun rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsi ilə ölçülür. Müəssisənin əsas məqsədlərindən biri sənaye məhsulunun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasıdır. Məqalədə məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyi anlayışı araşdırılır, müxtəlif göstəricilər əsasında Azərbaycanın sənaye məhsulunun rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsi hərtərəfli tədqiq edilir. İşin elmi yeniliyini məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün təkliflər təşkil edir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün verilən təkliflər istehsal olunmuş milli məhsulun dünya bazara çıxmasına səbəb olacaqdır. Tədqiqatın məhdudiyyəti: daha dəqiq və geniş materialların tələb olunmasıdır.

Açar sözlər: rəqabət qabiliyyətlilik, sənaye məhsulu, idxal, ixrac, istehsal.

Введение. Повышение конкурентоспособности промышленной продукции Азербайджана на сегодняшний день стоит на главном месте наряду с основными направлениями модернизации промышленности. Конкурентоспособность продукции на внутреннем рынке стала основой экономической безопасности страны. Располагая в прошлом мощным научно-техническим потенциалом, дешевой квалифицированной рабочей силой и собственными ресурсами многих видов сырья, Азербайджан имеет огромные возможности для повы-

шения конкурентоспособности промышленной продукции.

Основная часть. По мнению большинства ученых, конкурентоспособность продукции – это характеристика продукции, отражающая ее отличие от продукции-конкурента как по затратам на ее удовлетворение, так и по степени соответствия конкретной потребности [4, с.86]. Основными элементами конкурентоспособности продукции являются потребительские свойства (т.е. качество) и цена. Однако рыночные перспективы промышленной продукции связаны не только с ее качеством и издержками производства. Причиной успеха или неудачи продукции могут быть и другие (нетоварные) факторы, такие, как престиж фирмы, рекламная деятельность, предлагаемый уровень обслуживания [2, с.172].

Управлять конкурентоспособностью – значит обеспечивать оптимальное соотношение названных составляющих, направлять основные усилия на решение следующих задач: повышение качества продукции, снижение издержек производства, повышение экономичности и уровня обслуживания.

Указанные составляющие конкурентоспособности являются многофакторными, и каждая из них может рассматриваться как сложный самостоятельный объект управления. В частности, на величину издержек производства влияют стоимость и качество сырья, топлива, электроэнергии, покупных полуфабрикатов и комплектующих изделий, квалификация и уровень заработной платы производственного персонала, производительность труда, издержки управления и т.д. [3, с.70].

Важным фактором конкурентоспособности продукции является ее новизна, поэтому разработка новой продукции всегда актуальна. Каждая фирма-производитель должна уметь производить новую продукцию. Нужно уметь управлять ее производством с учетом меняющихся вкусов, перемен в технологии и в состоянии конкуренции.

Проанализируем уровень конкурентоспособности промышленной продукции Азербайджана. Конкурентоспособность продукции будем исследовать в отдельности на внешнем и внутреннем рынке. Уровень конкурентоспособности продукции на внешнем рынке будем определять на основе данных экспорта.

Таблица 1. Структура экспорта в соответствии с Международной стандартной торговой классификацией (в тыс. долл. США)

Категория продукции	2010	2011	2012	2013	2014
Всего	21360210,2	26570898,3	23907983,7	23975416,8	21828608,9
Продукты питания и животные	415 118,7	547 722,0	617632,8	647 775,3	648259,8
Напитки и табак	21 972,2	25 034,1	29 704,9	41 700,5	44 630,3
Непродовольствен	22 949,5	38 011,4	83 054,6	47 029,6	33 878,5

Л.А.Гамидова: Современное состояние уровня конкурентоспособности промышленной продукции Азербайджана

ные товары (кроме топлива)					
Минеральное топливо, смазочные масла	20110120,4	25089287,5	22259197,9	22229818,7	20177193,4
Масла, жиры животного и рас- тительного проис- хождения	154 862,1	140 728,0	180819,4	182 848,1	138524,2
Химическая про- дукция и продук- ция, не вошедшая в другие категории	130 179,2	242 375,9	239644,4	175 453,5	231109,9
Промышленная продукция, клас- сифицируемая в виде материала	170 847,9	303 733,3	284438,1	265 055,8	200893,2
Машины и транс- портное оборудование	217 765,1	56 621,1	92 490,3	163 491,8	87 163,4
Различные про- мышленные из- делия	34 604,9	36 675,5	40 203,7	149 343,9	190084,4
Товары, не во- шедшие в другие категории	81 790,2	90 709,5	80 797,6	72 899,6	76 871,8

Источник: Таблица составлена автором на основе материалов
Госкомстата Азербайджанской Республики

В экспорте промышленной продукции Азербайджана традиционно преобладает экспорт минеральной продукции – сырой нефти, нефтепродуктов. В 2014 году из общего объема экспорта товаров – 21 828 608,9 тыс. долл., (т.е. почти 22 млрд. долл. США) 92,4% (или 20 177 193,4 тыс. долл.) приходится на долю минеральной продукции. Безусловно, нефть – богатство Азербайджана. Именно нефтяная промышленность формирует большую часть экспорта и обеспечивает приток валютных средств в страну. Благодаря этим поступлениям правительство Азербайджана имеет возможность развивать инфраструктуру, улучшать социальное благосостояние граждан, оказывать финансовую поддержку предпринимательству.

Сырая нефть и нефтепродукты – конкурентоспособная продукция, пользующаяся высоким спросом на мировом рынке. Кроме того, в будущем нефть заменить нечем. Мировой спрос будет расти на 1,5% в год, а предложение существенно не возрастет. Азербайджанская нефть обладает конкурентным

преимуществом по сравнению с нефтью других стран. Азербайджанская нефть является одной из самых высококачественных в мире, как по своей плотности, так и по физико-химическому составу. Так, плотность нефти «Azeri Light» (месторождения Азери-Чираг-Гюнешли) составляет 34,6 градусов по шкале API (American Petroleum Institute) с содержанием серы 0,14% (к примеру, плотность нефти «Brend Deted» составляет 38,3 градуса по API с содержанием серы 0,36%, а плотность URAL-9 (русская нефть) составляет 32 градуса по API с содержанием серы 1,3%) [9].

Проанализируем экспорт нефти и нефтепродуктов в 2014 году. По данным Государственного комитета по статистике Азербайджанской Республики, автомобильный бензин вывозился в Грузию и Афганистан, жидкое топливо – преимущественно в Италию, смазочные масла – в Турцию и страны СНГ, природный газ – в Грузию, Иран и Россию, нефтяной кокс – в Россию, Индию, Канаду и Украину. По закупке азербайджанского керосина на первом месте стоит Афганистан (в объеме 142 467,3 тыс. т), на втором – Грузия, на третьем месте – Российская Федерация. Дизель закупается преимущественно Турцией, Италией, Грузией, Мальтой, Египтом, Сингапуром, Испанией.

Сырая нефть экспортировалась в 2014 году большей частью в Италию (в объеме 5797,0 тыс. т, на сумму 4538 135,5 тыс. долл. США), затем – в Индонезию (объем – 2473,5 тыс. т, на сумму 2012 285,5 тыс. долл. США), Германию (объем – 2458,7 тыс. т, на сумму 1885 115,7 тыс. долл. США), Израиль (объем – 2340,1 тыс. т на сумму 1765 153,0 тыс. долл. США) и Францию (объем – 1956,4 тыс. т на сумму 1520 963,6 тыс. долл. США). Кроме перечисленных стран, потребителями Azeri Light являются нефтеперерабатывающие заводы Таиланда, Испании, Индии, США, Чехии, Португалии, Туниса, Тайваня, Хорватии, Австрии, Греции, Канады, Великобритании и Северной Ирландии, Вьетнама, Швейцарии и многих других стран. Это еще раз подчеркивает конкурентоспособность азербайджанской нефти на мировом рынке.

В газодобыче продолжают работы по реализации Стадии-2 разработки месторождения Шах-Дениз. Проект Стадия-2 предусматривает строительство двух платформ, бурение 26 подводных скважин, прокладку 500-километровых подводных трубопроводов, расширение Сангачальского терминала, расширение пропускной способности Южно-Кавказской трубопроводной магистрали для поставок дополнительных 16 млрд. кубометров газа и строительство 4000 км трубопроводов для экспорта азербайджанского газа в Европу. В настоящее время идет активная работа по созданию инфраструктуры для организации экспорта природного газа. Это касается проектов строительства Транс-анатолийского трубопровода (Trans Anadolu Pipeline – TANAP) и Транс-адриатического трубопровода (Trans Adriatic Pipeline – TAP), предусматривающих

экспорт азербайджанского газа со Стадии-2 «Шах-Дениз» в Европу [11].

Наряду с экспортом нефти и природного газа, посредством западно-восточного и северо-южного энергетических коридоров возможна транспортировка электроэнергии в Европу, Россию и Иран. С созданием в 2014 году коридора электропередачи Азербайджан – Грузия – Турция появилась возможность организации со странами Западной Европы энергообмена мощностью 350 МВт, а с 2015 года – 700 МВт [11].

В экспорте страны выделяют 4 вида товаров в зависимости от внешне-экономической деятельности [10]. Это «товары–чемпионы», характеризующиеся большими темпами роста; «пассивные товары», не осуществившие свой потенциал на мировых рынках; «слабые» товары», с низкими темпами роста на мировых рынках; и «успешные товары на неуспешных рынках». Рассмотрим данную классификацию товаров применительно к условиям экспортной политики Азербайджана.

Таблица 2. Динамические позиции экспортной продукции Азербайджана на мировых рынках в 2012 году

«Товары-чемпионы»	«Пассивные товары»	«Слабые товары»	«Успешные товары на неуспешных рынках»
Минеральная продукция Сахар Суда, лодки и плавучие конструкции	Овощи Фрукты и орехи Продукты переработки овощей, фруктов, орехов Алкогольные и безалкогольные напитки и уксус Готовые текстильные изделия Хлопок	Органические химические соединения	Черные металлы Необработанные шкуры и выделанная кожа

Источник: Гурова И.П. Конкурентоспособность экспорта СНГ. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), № 4 (12), 20 12

Таблица 2 составлена исходя из данных Сводного перечня конкурентоспособной продукции, в соответствии с Планом мероприятий на период до 2020 года [9]. Основываясь на данном материале, проанализируем позиции конкурентоспособной продукции Азербайджана на международном рынке.

«Товары–чемпионы» и «пассивные товары» имеют благоприятные перспективы в связи с быстрым ростом мирового спроса. Торговая политика по отношению к данной категории товаров является менее рискованной и наиболее эффективной. Однако это не должно вытеснять ориентиры долгосрочной эконо-

мической стратегии Азербайджана, в первую очередь, курс на преодоление сырьевой направленности экономики. В целях модернизации экономики необходимо перейти к экспорту продукции несырьевых обрабатывающих отраслей, высокотехнологичных производств, продукции химической и фармацевтической промышленности, инструментов и аппаратов, электрического оборудования.

Перейдем к анализу конкурентоспособности продукции на внутреннем рынке, исходя из сопоставления динамики импорта некоторых видов товаров и их местного производства.

Таблица 3. Структура импорта в соответствии с Международной стандартной торговой классификацией и объем производства промышленной продукции Азербайджана за 2014 год (в тыс. долл. США)

Группы товаров	Импорт		Местное производство	
	в тыс. долл США	в %	в тыс. долл США	в %
Всего	9 187 697,6	100	50 182 307,7	100
Продукты питания и животные	982 319,0	10,7	3 352 564,1	6,7
Напитки и табак	469 308,6	5,1	3 371 282,1	6,7
Непродовольственные товары (кроме топлива)	146 280,2	1,6	3 508 076,9	7,0
Минеральное топливо, смазочные масла	297 056,9	3,2	34 730 384,6	69,2
Масла, жиры животного и растительного происхождения	73 142,2	0,8	260 897,4	0,5
Химическая продукция и продукция, не вошедшая в другие категории	874 970,8	9,5	94 871,8	0,2
Промышленная продукция, классифицируемая в виде материала	1 778 476,0	19,4	14 487,2	0,0
Машины и транспортное оборудование	3 454 857,3	37,6	19 359,0	0,0
Различные промышленные изделия	692 064,7	7,5	86 923,1	0,2
Товары, не вошедшие в другие категории	419 221,9	4,6	116 923,1	0,2

Источник: Таблица составлена автором на основе материалов Госкомстата Азербайджанской Республики

* В анализ, в соответствии с Международной стандартной торговой классификацией, включены помимо производства промышленной продукции, животные и продукция животного и растительного происхождения

** В составе «Различная продукция, произведения искусства, антиквариат» в местном производстве учтены мебельное производство, производство строительных материалов, а также производство электроэнергии, газа и пара.

Анализ данных таблицы 3 показывает, что в 2014 году в производстве промышленной продукции преобладающая часть приходится на долю минеральной продукции – 69,2% всего промышленного производства страны. Несмотря, что доля импорта минеральной продукции в общем объеме импорта всей промышленной продукции относительно высока, в абсолютном выражении мы сталкиваемся с обратной картиной. Так, если внутреннее производство минеральной продукции составило в 2014 году 34 730 384,6 тыс. долл. (т.е. около 34,7 млрд. долл. США), то импорт – 297056,9 тыс. долл., или 0,8% от доли промышленного производства. Исходя из этих данных, минеральную продукцию в стране вполне можно считать конкурентоспособной на внутреннем рынке – она полностью обеспечивает внутренние потребности республики.

Единственным производителем бензина в Азербайджане является SOCAR, имеющая на собственном балансе 2 нефтеперерабатывающего завода, которые ежегодно перерабатывают около 7 млн. тонн нефти. НПЗ имени Г. Алиева ориентирован, в основном, на производство светлых нефтепродуктов (бензина), а НПЗ «Азнефтьяг» – темных. Общая мощность двух НПЗ составляет 16 млн. тонн нефти в год. С целью увеличения количественных и качественных показателей бензина на НПЗ имени Г.Алиева проводятся работы по модернизации и реконструкции крупных установок, что позволит в перспективе увеличить их перерабатывающую мощность с 2 до 3 млн. тонн нефти, а производство бензина – на 450 тыс. тонн.

Кроме того, SOCAR планирует строительство нового комплекса по переработке нефти и газа и производству нефтехимической продукции (OGPC), после ввода в эксплуатацию, которого в Азербайджане будут удовлетворены потребности в качественном высокооктановом топливе, соответствующему экологическому стандарту Евро-5. В комплекс войдут газоперерабатывающий завод, нефтеперерабатывающий завод, нефтехимический завод и энергетический центр. На новом НПЗ планируется ежегодный выпуск до 2,5 млн. тонн бензина, 3,2 млн. тонн дизельного топлива, 1 млн. тонн авиакеросина. Этого достаточно для удовлетворения потребностей республики. Кроме того, будут создаваться резервные объемы дизельного топлива и авиакеросина для экспорта.

Говоря о перспективах развития топливно-энергетического комплекса, нельзя не отметить успехи в энергетическом секторе. За счет ввода в строй новых электростанций, мощность энергосистемы Азербайджана достигла 7105 МВт. Сегодня она формируется за счет 26 электростанций, в том числе 14 ТЭС и 12 ГЭС. Имеющиеся мощности позволяют ежегодно вырабатывать 22-24 млрд. кВт/ч и экспортировать до 2,1 млрд. кВт/ч электроэнергии.

Доля импорта продукции животного и растительного происхождения, а также и готовых продуктов питания, спиртных и безалкогольных напитков, та-

бака также высока, но, несмотря на это, в абсолютном выражении превалирует местное производство над объемом импорта. Так, в 2014 году, в процентном соотношении, доля импорта в продуктах питания составила 10,7%, а доля внутреннего производства, соответственно, 6,7%. В абсолютном же выражении, объем импорта составил в 2014 году 982 319,0 тыс. долл., а объем промышленного производства продуктов питания – 3 352 564,1 тыс. долл., т.е. в 3,4 раза выше.

Продукция пищевой промышленности Азербайджана вполне может конкурировать с импортным товаром как по качеству, так и по цене. Качество большинства продуктов питания отвечает международным стандартам ISO 9001:2000. Кроме того, проводимая в стране политика протекционизма по отношению продуктов питания, приносит свои результаты. Средняя ставка импортных пошлин в Азербайджане составляет 10,6%. При подготовке предложений в целях защиты приоритетных для экономики Азербайджана отраслей были установлены высокие тарифные пошлины, в других же отраслях они были искусственно занижены для сохранения равновесия средних размеров пошлин. В соответствии с решением Министерства сельского хозяйства, повышенные ставки пошлин установлены на мясо и мясную продукцию, молоко и молочную продукцию, некоторые виды фруктов и овощей, консервную промышленность, спиртные напитки и соки, табак, хлопок, шелк. Ради защиты этих отраслей предусмотрены 30-50%-ные таможенные пошлины.

Утвержденная «Государственная программа по устойчивому снабжению продовольствием Азербайджанской Республики на 2008-2015 годы» предусматривает реализацию новой стратегии развития сельского хозяйства страны. Основная ее цель – постепенное сокращение доли продовольственного импорта, замещение его местной продукцией, а также увеличение объемов экспорта продукции аграрной переработки.

В целом, пищевая промышленность Азербайджана имеет все предпосылки для того, чтобы стать основной отраслью экспорта. Пищевая промышленность – одна из наиболее динамично развивающихся отраслей не нефтяного сектора Азербайджана. Сегодня в стране появилось немало производителей продуктов питания, чьи изделия вполне конкурентоспособны и могли бы быть востребованы не только на внутреннем рынке, но и за рубежом.

Кроме поощрения развития пищевой промышленности, в приоритетах государства значится и поддержка развития другой социально значимой отрасли – легкой промышленности. Так, в мае 2013 года в Сумгаите открылся текстильный парк Gilan. В текстильный парк Gilan, построенный на территории площадью 20 гектаров, входят предприятия легкой промышленности – ткацкая, красильная и швейная фабрики. На строительство трех фабрик на территории текстильного парка Gilan общей стоимостью 46 млн. манатов, На-

циональным фондом помощи предпринимательству Министерства экономического развития был выделен льготный кредит в размере 15 млн. манатов. На предприятии производится чисто хлопчатобумажная продукция, а также продукция из смеси хлопка и полиэстера. Для крашения производимых тканей в составе комплекса построена отдельная фабрика. Применение на фабрике самых современных технологий позволяет производить высококачественные ткани, отвечающие международным стандартам.

Однако, самым главным конкурентом местной легкой промышленности во всех странах, в том числе и в Азербайджане, является легкая промышленность Китая. Китайская легкая промышленность за последние годы привлекает наибольшее внимание инвесторов. Китайский рынок одежды опережает прошлогодние темпы развития на 8%. Потребность в китайской одежде на мировом рынке велика: в мире 30% товарооборота, связанного с производством одежды, составляет одежда из Китая, и каждая 3-я принадлежность одежды произведена в Китае.

Другой не менее перспективной отраслью промышленности Азербайджана является химическая промышленность. По объему производимой продукции химическая промышленность Азербайджана занимает третье место после топливно-энергетической отрасли и отрасли машиностроения. Крупнейшим химическим предприятием Азербайджана является объединение «Химпром» в Сумгаите. Крупными химическими заводами Азербайджана являются также и заводы «Суперфосфат», «Бытовая химия», «Органический синтез» и «Синтетический каучук» в Сумгаите; завод «Шина» в Баку, «Пластмасса» в Сальяне; мыльный и лакокрасочный заводы в Гяндже; фармацевтический завод в Баку, Боюк Шоре и поселке Бакиханова, йодобромный завод в Нефтчале. При наличии в республике крупных химических заводов импорт удобрений недопустим. В стране имеются все возможности производить лекарственные препараты, которые, к сожалению, не полностью используются.

Указом Президента Азербайджанской Республики от 21 декабря 2011 года был создан Сумгаитский химический промышленный парк (SKSP). Приоритетом промышленного парка станет нефтехимия. Парк должен оказать помощь в создании инфраструктуры для деятельности предпринимателей, выпуска конкурентоспособной продукции по современным технологиям.

В целях дальнейшего повышения производства конкурентоспособной промышленной продукции в стране в настоящее время ведется работа по созданию промышленных парков. Уже открыты Сумгаитский и Балаханский промышленные парки, а также Парк высоких технологий. Продолжение динамичного развития страны делает необходимым ускорение формирования промышленных участков, опирающихся на существующие природно-экономические

ресурсы и создающих большие объемы валовой добавленной стоимости. Поэтому также планируется заложить современные промышленные городки в Гяндже и Мингячевире, в Карадагском районе Баку. Первый бизнес-инкубатор был создан в Губа-Хачмазском экономическом районе, второй будет открыт в Аранском экономическом районе, а третий появится через два года в Сумгаитском химико-промышленном парке и он, в отличие от предыдущих, будет ориентирован в основном на промышленный сектор [12].

8 октября 2014 года вышел Указ Президента Азербайджанской Республики «О создании промышленных кварталов и организации их деятельности». Вначале их планируется организовать по одному в каждой экономической зоне Азербайджана, а затем уже и в других регионах страны. Уже началась подготовка по созданию первого промышленного квартала в Нефтчале. Главным преимуществом промышленных кварталов является то, что предприниматель не тратит деньги на создание инфраструктуры для своего предприятия. На территории промышленных кварталов предусмотрено создание внешней и внутренней инфраструктуры.

Благодаря достаточному объему местного сырья и природных ресурсов для развития металлургической промышленности в настоящее время в данной отрасли строятся четыре завода. В 2014 году в регионах введены в эксплуатацию свыше сотни промышленных предприятий, продолжается строительство около 500 предприятий. За счет ввода в строй новых промышленных предприятий снизилась зависимость от импорта по ряду видов продукции. В частности, в эксплуатацию были введены предприятия по производству некоторых строительных материалов, внутренний спрос на которые может быть обеспечен за счет местного сырья. Ожидается, что спрос на цемент будет до конца года полностью обеспечиваться за счет внутреннего производства.

Перспективы машиностроения связаны с тем, что наряду с традиционным нефтяным машиностроением, необходимо развитие таких отраслей, как электротехника, приборостроение, радиоэлектроника. Этому будет способствовать создание Сумгаитского технопарка и Гянджинского предприятия, планирующее экспорт собираемых в цехах завода тракторов «Беларус» на турецкий рынок.

Заключение. Приоритетным направлением по повышению конкурентоспособности промышленности Азербайджана должна стать модернизация промышленных и производственных мощностей страны, создание современных предприятий с инновационной ориентацией, которые, несомненно, обеспечат выпуск конкурентоспособной продукции, в свою очередь увеличат экспортный потенциал страны. Кроме продукции нефтяного сектора, в экономике Азербайджана имеется немало конкурентоспособной промышленной продукции нефтехимической и металлургической отраслей, машиностроения (технологии-

ческое оборудование, электротехнические изделия). Благодаря планируемым правительством мероприятиям, как верно отмечается в "*Азербайджан-2020: взгляд в будущее*", «в 2020 году Азербайджан станет экономически и социально развитой, конкурентоспособной во всех сферах страной» [10].

Литература

- [1] Конкурентоспособность России в глобальном экономическом пространстве: докл. по Материалам Ученого совета института 22 ноября 2000 года/Ред. А.А. Дынкин.-М.: Институт Мировой экономики, 2001.
- [2] Феронова А.В. Методические подходы конкурентоспособности продукции [Текст] / А. В. Феронова, В. И. Бородаенко // Молодой ученый. — 2011. — №10. Т.1. — С. 170-175.
- [3] Али А. Повышение конкурентоспособности продукции на предприятии [Текст] / А. Али // Молодой ученый. — 2012. — №8. — С. 69-75.
- [4] Александрович Я.М. /Методологические подходы к определению уровня конкурентоспособности продукции// Экономический бюллетень. 2006. - №7. с. 86-98.
- [5] Р.А.Фатхутдинов. Стратегическая конкурентоспособность. М.: ЗАО «Изд-во «Экономика»», 2005 – 504 с.
- [6] Сводный перечень конкурентоспособной продукции, предлагаемой производителями государств – участников СНГ за 2013 год [Электронный ресурс] / Интернет - портал СНГ: [сайт]. URL: <http://www.e-cis.info>
- [7] Гурова И. П. Конкурентоспособность экспорта СНГ© Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), №4(12), 2012 www.sisp.nkras.ru
- [8] Государственный Комитет по статистике Азербайджанской Республики. www.stat.gov.az
- [9] Натиг Алиев. Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке. Баку, Letterpress, 2010 год, 244 с.
- [10] Концепция развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее» www.president.az
- [11] World Economics Magazine. Ежемесячный экономический журнал. Баку, № 5 (9) - 2014 г.
- [12] Индустриализация Азербайджана: новые формы и методы. 31 октября 2014 г. <http://news.day.az/economy/531641.html>
- [13] Машиностроение: прошлое и настоящее. Э.Фатуллаоглу. журнал «Business Time Magazine» № 11 Баку, Ноябрь, 2012. http://btime.az/page.html?id_node=467&id_file=4028

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ АГРОФОРМИРОВАНИЙ В УКРАИНЕ

Г.В.Корнийчук

кандидат экономических наук, докторант
ННЦ «Институт аграрной экономики» г.Киев, Украина
Mob. +380686191608
alinazhukovskaya@yandex.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 29 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 17
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016
Received 29 January 2016; accepted 17 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Целью данной статьи является исследование теоретических и практических аспектов формирования, использования и управления финансовым потенциалом сельскохозяйственных предприятий. Исследование показало, что современное экономическое развитие агроформирований в Украине нуждается в соответствующем ресурсном обеспечении и стимулирует проведение творческого научного поиска в сфере формирования эффективных систем управления этими процессами. Научная новизна исследования заключается в обосновании автором необходимости ввода эффективной системы управления финансовым потенциалом сельскохозяйственных предприятий, что невозможно без определения роли финансового потенциала в условиях переменчивости внешней среды.

Ключевые слова: финансирование, финансовый потенциал, агроформирование, государственная поддержка, управление финансовым потенциалом.

JEL Classification codes: Q14

UKRAYNADA AQRAR FORMALAŞMALARIN MALİYYƏ POTENSİALININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Məqalənin məqsədi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə potensialının formalaşması, istifadə və idarə edilməsinin nəzəri və praktiki aspektlərinin tədqiq edilməsidir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Ukraynada aqrar formalaşmaların müasir iqtisadi inkişafının müvafiq resurs təminatına ehtiyacı vardır və bu proseslərin effektiv idarə edilməsi sistemlərinin formalaşması sahəsində yaradıcı elmi axtarış

şın aparılmasını stimullaşdırır. Tədqiqatın elmi yeniliyi müəllifin kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə potensialının effektiv idarə eilməsi sisteminin tətbiqinin zəruriliyinin əsaslandırılmasındadır ki, bu da xarici mühitin dəyişkənliyi şəraitində maliyyə potensialının rolu müəyyən edilmədən mümkün deyil.

Açar sözlər: maliyyələsmə, maliyyə potensialı, aqrar formalaşmalar, dövlət dəstəyi, maliyyə potensialının idarə edilməsi.

THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF AGROFORMATIONS IN UKRAINE

Abstract

The purpose of this article is to study the theoretical and practical aspects of the formation, use and management of financial potential of agricultural enterprises. The study found that modern economic development of agricultural enterprises in Ukraine requires appropriate resource support and stimulate creative conducting scientific research in the fields of effective systems of these processes management. The scientific news study is the justification of the author of the need to introduce an effective system of financial potential of agricultural enterprises, which is impossible without determination a financial potential variability in the conditions of the environment.

Key worlds: Financing, financial potential, agroproducers, state support, financial potential management

Вступление. Существенные изменения социально-экономических отношений в Украине, предопределенные построением рыночной экономики, нуждаются более эффективной деятельности экономических субъектов. Принимая во внимание то, что экономической теорией к основным субъектам рыночного хозяйства отнесено и государство, можно утверждать, что формой проявления ее экономической деятельности есть функционирование предприятий общегосударственного значения, обеспечения эффективности которого в современных условиях определяет поиск путей, которые дают возможность полнее всего использовать их финансово-экономический потенциал. Очевидно, что именно активно привлеченный финансовый потенциал предприятий выступает определяющим и стабилизирующим фактором развития и гарантом экономического роста [1, с.56].

Очевидно, что именно активно привлеченный финансовый потенциал предприятий есть определяющим и стабилизирующим фактором развития и гарантом экономического роста.

Основная часть. Для эффективного функционирования и сохранения своих конкурентных позиций на рынке сельскохозяйственной продукции предприятия должны быть экономически гибкими и быстро реагировать на изменения внешней среды. Современное экономическое развитие агроформирований нуждается в соответствующем ресурсном обеспечении. Для этого необходимо обеспечивать стабильное финансовое состояние предприятия через формирование его финансового потенциала.

Финансовый потенциал является сложным, многоаспектным понятием, которое охватывает финансовую сферу деятельности предприятия, и зависит от совокупности факторов, которые оказывают постоянное влияние, определяя его уровень и потенциальные возможности развития. Учитывая это приобретают актуальность проблемы исследования разных аспектов формирования, развития и реализации финансового потенциала агроформирований.

Финансовый потенциал предприятия характеризует финансовые возможности его развития, в первую очередь за счет собственных средств. Однако, до сих пор не существует системной и завершенной теоретической базы целеустремленного его формирования и использования. Реализация системы управления формированием и использованием финансового потенциала позволит обеспечить стабильное и эффективное функционирование как аграрного сектора, так и экономики в целом.

Финансовый потенциал предприятия характеризует финансовые возможности его развития, в первую очередь за счет собственных средств. Однако, до сих пор не существует системной и завершенной теоретической базы целеустремленного его формирования и использования. Реализация системы управления формированием и использованием финансового потенциала позволит обеспечить стабильное и эффективное функционирование как аграрного сектора, так и экономики в целом.

По нашему мнению, финансовый потенциал - это имеющиеся и потенциальные финансовые возможности предприятия, которые при рациональном их формировании и использовании способны обеспечить эффективную деятельность агроформирований.

Мы убеждены, что в понятие финансового потенциала заложено значительно больше, чем просто имеющийся и потенциальный размер финансовых ресурсов. Финансовая репутация и профессиональные финансовые знания и навыки финансового директора, или человека которая непосредственно занимается решением финансовых вопросов на предприятии являются также необходимыми составляющими финансового потенциала.

В условиях нестабильности экономической ситуации в стране на первый план выходят вопросы управления финансовым потенциалом (поиск опти-

мальных источников финансирования, инвестирования и кредитования; анализ финансовых потоков; применение эффективной учетной и налоговой политики на сельскохозяйственных предприятиях и тому подобное).

Под управлением финансовым потенциалом предприятия целесообразно понимать комплекс мероприятий относительно управления финансовыми ресурсами предприятия с целью получения экономической выгоды и непрерывной его жизнедеятельности [2, С. 114].

К основным заданиям управления финансовым потенциалом предприятия можно отнести: мобилизацию финансовых ресурсов, необходимых для поддержки нормального производственного цикла, предусмотренного планом; поиск путей максимизации прибыли, повышения рентабельности; своевременное выполнение обязательств перед финансово-кредитными учреждениями, бюджетом и государственными целевыми фондами, перед поставщиками и работниками предприятия; контроль за эффективным, рациональным и целевым использованием имеющихся финансовых ресурсов предприятия и тому подобное [3, С. 17].

Анализ финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий является одной из основных составляющих оценки финансового потенциала как каждого конкретного сельскохозяйственного предприятия, так и отрасли в целом.

Оценивая финансовые результаты деятельности сельскохозяйственных предприятий в Украине за 2008-2014 р.р. следует констатировать, что заметная позитивная динамика их развития. Так за указанный период чистый доход увеличился в 3,5 раза, прибыль увеличилась больше чем в 6 раз и соответственно уровень рентабельности увеличился в 2 раза (табл. 1).

Таблица 1. Финансовые результаты деятельности сельскохозяйственных предприятий за 2008-2014р.г.

Сельскохозяйственные предприятия	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чистый доход (выручка) от реализации сельскохозяйственной продукции и услуг, млн. грн	48678	61183	81165	104083	132206	133428	169873
Прибыль, убыток (-) от реализации сельскохозяйственной продукции и услуг, млн.грн	5462	7211	14178	21833	22683	14294	35331
Уровень рентабельности (убыточность) сельскохозяйственной деятельности	13	13	21	26	21	12	26

Анализ финансовой деятельности сельскохозяйственных предприятий в Украине позволил установить, что в течение последних семи лет быстрыми темпами растет их финансовая активность. Установлено, что их собственный финансовый потенциал для дальнейшего наращивания инвестиционной деятельности практически исчерпан. Это доказывает актуальность привлечения кредитных ресурсов банков и повышения роли государственной поддержки для финансирования инновационной модели расширенного воспроизводства в аграрной сфере экономики.

Таблица 2. Государственная поддержка сельского хозяйства за 2008-2014 г.г.

Сельскохозяйственные предприятия	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	2	3	4	5	6	7	8
Получено средств государственной поддержки - всего, в том числе	3022402	666692	4379409	4039768	6459650	6781591	9177
за счет бюджетных дотаций, из них	3022402	666692	1252361	683957	685752	343807	207
для поддержки продукции растениеводства	884102	176836	429241	212707	157085	49508	35
1	2	3	4	5	6	7	8
для развития животноводства	1172595	196643	264915	915230	427144	222639	133
за другими видами государственной поддержки	964925	293155	558176	379727	101523	71660	171
за счет налога на добавленную стоимость, из них	2284312	2108501	3127048	3355812	5773898	6437784	8971
для поддержки производства продукции растениеводства	733191	1124760	1637080	2544821	3884329	3974929	6710
для развития животноводства	1551121	983741	1489968	810990	1889569	2462854	2261
для другого	34148,2	53934,8	53435,1	72542,2	71622,7	85065,2	

Объемы государственной поддержки за всеми ее направлениями на протяжении последних лет значительно сократились. Больше всего получено средств государственной поддержки за счет налога на добавленную стоимость. Однако, даже за счет НДС объем помощи уменьшился больше чем на 2 млн.

грн. Что касается общего объема государственной поддержки на протяжении 2008 - 2014 р.р., то следует отметить что в 2014 году ее объем уменьшился больше чем на 3 млн. грн. в сравнении с 2008 годом (табл. 2).

При таком резком сокращении государственной поддержки на протяжении последних лет придется констатировать, что она уже не является тем основным движущим фактором финансовой поддержки сельского хозяйства. Сложная экономическая ситуация в стране не позволяет государству удерживать объемы государственной поддержки на уровне предыдущих лет. Поэтому для предприятий аграрной отрасли основой для наращивания финансового потенциала должны стать собственные финансовые ресурсы.

Однако, целесообразность активизации роли государства в сфере регулирования и стимулирования развития системы финансового потенциала является бесспорной. Определены научно-организационные предпосылки и принципы модернизации механизма кредитования предприятий аграрного сектору.

Во первых необходимо обеспечить приоритетное развитие аграрного производства на основе разработки и бюджетного финансирования целевых комплексных программ в соответствии с мировыми стандартами и тенденциями развития предприятий отрасли и сельских территорий; во вторых стимулировать развитие государственно-частного партнерства на основе формирования эффективных институциональных, организационно-экономических, инвестиционных, кредитных и налоговых механизмов функционирования предприятий аграрного сектора и в третьих обеспечить антимонопольную защиту сельскохозяйственных товаропроизводителей и прозрачность финансовой деятельности их экономических партнеров.

Следовательно, следует отметить что для эффективного функционирования сельскохозяйственных предприятий, удержания ими своих конкурентных позиций на рынке нужно постоянно осуществлять управление своим финансовым потенциалом. Ведь эффективное управление финансовым потенциалом дает возможность обеспечить не только простое, но и расширенное воссоздание.

Научная новизна исследования заключается в обосновании автором необходимости ввода эффективной системы управления финансовым потенциалом сельскохозяйственных предприятий, который будет включать анализ их финансовой деятельности.

Выводы. В сложных экономических условиях важное место в адаптации агроформирований к изменениям внешней среды играет их финансовый потенциал. Наличие финансовых ресурсов, как основной составляющей финансового потенциала обеспечивает возможность предприятий поддерживать на необходимом уровне его финансовую стойкость, платежеспособность, ликви-

дность и тому подобное. Поэтому вопрос формирования и управления финансовым потенциалом является достаточно актуальным.

Literature

- [1] Bykovav H., Riasnynskiy Iu.M. 2005. "Financial and economic potential of national importance - assessment and management", Finances of Ukraine. № 6. – P. 56-60
- [2] Levchenko N.M. 2012. "The financial potential of the enterprise: the nature and approaches to diagnosis", Investment: practice and experience. – № 2. – P. 114-117
- [3] Ehorov P.V. 2007. "The concept of the mechanism of the financial potential of an industrial enterprise", Economy of Industry. – № 1. – P. 15-22

QLOBALLAŞAN DÜNYADA GENDER PROBLEMİ

Ş. M. Rzayeva

i.e.n., dos., Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
shahla.rzayeva@asue.edu.az; tel: +994(50)614-04-51

L. Z.Əliyeva

i.e.n., dos., Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
zalizada2019@ada.edu.az ; tel: +994(51)-992-07-47

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 20 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 30 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016
Received 20 January 2016; accepted 30 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi sivilizasiyanın, inkişafın yeni qlobal problemi – gender probleminin mahiyyətinin, strukturunun, sosial həyatdakı gender fərqlərinin, hər iki cinsin öz aralarındakı münasibətlərinin və müxtəlif səviyyəli sosial sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təhlil edilməsidir. İşdə həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatının gender inkişaf aspektləri də araşdırılır. Tədqiqatın metodologiyası müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, məntiqi ümumiləşdirmədir. Tədqiqatın nəticələri gender anlayışının şərh, onun müəyyən bir kompleks və ya bütün sosial proseslərdə, müxtəlif formalarda mövcud olan, qurulan və təkrar istehsal olunan bir sistem kimi başa düşülməsi, öyrənilməsidir.

Açar sözlər: gender bərabərliyi, qlobal gender fərqi göstəricisi, qadınların iqtisadi fəallıq əmsalı, adambaşına düşən ÜDM, qadınların beynəlxalq hərəkəti

JEL Classification codes: J16

GENDER ISSUE IN A GLOBALIZED WORLD

Abstract

The aim of the study is to analyze the essence patterns of the concept of "gender", which is a new global problem of civilization and development, gender differences in social life, relations between both sexes and different levels of social systems. The study also investigated the gender aspects of economic development in Azerbaijan. The research methodology is a comparative analysis, systematic approach and logic synthesis. The interpretation of the concept of gender, the necessity of understanding and learning it as

a system of interpersonal cooperation that exists, is built and reproduced in different forms, in complex or in all social processes was given in this study.

Key words: gender equality, global gender gap index, the female economic activity ratio, GDP per capita, the international women's movement.

ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМА В ГЛОБАЛИЗИРОВАННОМ МИРЕ

Резюме

Цель исследования - анализ сути и структуры понятия «гендер», которое является новой глобальной проблемой цивилизации и развития, гендерных различий в социальной жизни, отношений обоих полов между собой и различными уровнями социальных систем. В работе также исследованы гендерные аспекты развития экономики Азербайджана. Методологией исследования является сравнительный анализ, системный подход, логическое обобщение. В результате исследования была дана интерпретация понятия «гендер», указана необходимость ее понимания и изучения как систему межличностного взаимодействия, которая существует, строится и воспроизводится в разных формах – определенных и комплексных, или во всех социальных процессах.

Ключевые слова: гендерное равноправие, показатель глобальных гендерных различий, коэффициент экономической активности женщин, ВВП на душу населения, международное женское движение.

1. Gender anlayışının mahiyyəti və strukturu

Gender cəmiyyətin mədəni və sosial inkişafı ilə verilmiş şəxsiyyət və rolların xüsusiyyətlərinin dəstidir ki, bununla da kişilərin və qadınların əxlaqı, onlar arasında münasibətlər, kişilərə və qadınlara, oğlanlara və qızlara münasibətlər müəyyənləşdirilir. Son nəticədə bunlar həyat fəaliyyətinin bütün sferalarında cinslər arasında hakimiyyətin və resursların bölüşdürülməsi göstəricisi hesab edilir. Resursların bölüşdürülməsinin gender təhlili vaxt, gəlir, əmlak, ictimai nemətlərin, torpağın, istehsal resurslarının, siyasi qərarların əldə olunması kimi resurslara əsaslanır (1; 272).

Gender qeyri-bərabərliyi çox çətin problemlərdən biridir. Gender qeyri-bərabərliyinin səbəbləri və səviyyəsi üç əsas faktorla izah edilir:

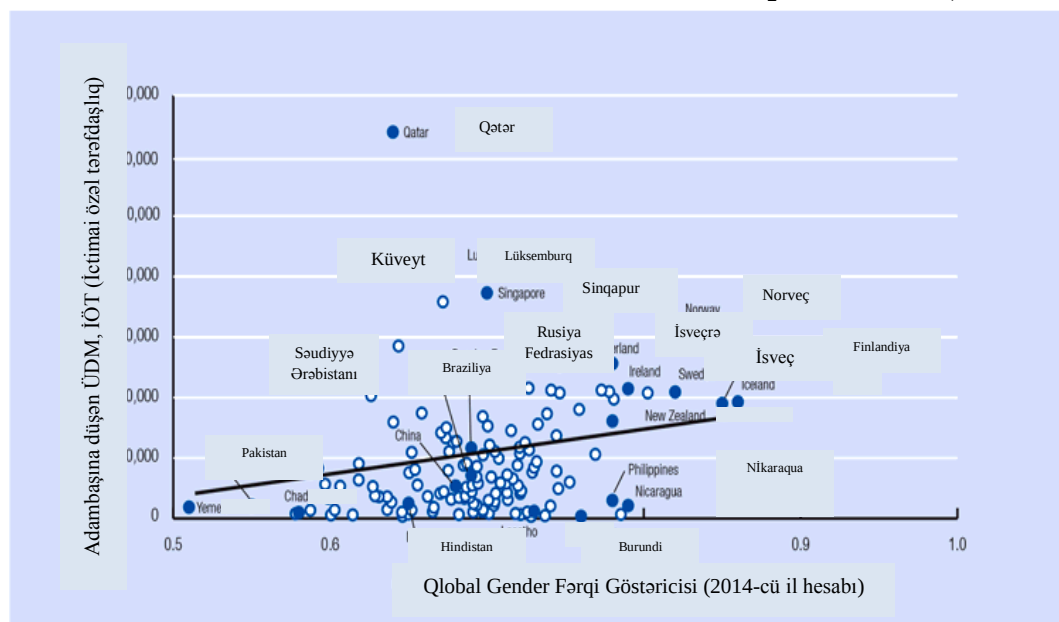
- cəmiyyətin inkişaf faktoru ilə (sosial-iqtisadi, demoqrafik, texnoloji);
- gender qaydaları faktoru ilə (ayrı-seçkilik faktoru);
- əxlaq (davranış) faktoru ilə.

Göstərilənlər arasında ən güclü faktorlar ayrı-seçkilik faktoru (və ya gender qaydaları faktoru) hesab olunur.

Gender qaydaları - siyasi institutların və siyasi mədəniyyətlərin, cəmiyyətin gender məsələlərinə münasibətinin sosial normalar sistemidir. Əksər cəmiyyətlərdə gender qaydası patriarxat hesab edilir ki, burada da kişi hakimiyyəti güclü olur. Əvvəla qeyd etməliyik ki, gender bioloji cinsdən böyük bir məfhumdur: o, kişi və qadınların xüsusi coğrafi və tarixi kontekstdən yaranan, ictimai, iqtisadi və siyasi gözləmlərinin sosial strukturudur. Başqa sözlə, cəmiyyət "əsl" kişi və qadının nə olması haqda müxtəlif mənalər yaradır və bu mənalər zaman ötdükcə dəyişir. "Gender" termini bu mənalərin dəyişkənliyini və ya axıcılığını əks etdirir.

Şəkil 1-də 2014-cü ildə adambaşına düşən ÜDM və Qlobal Gender Fərqi Göstəricisi arasında olan əlaqə göstərilir (3).

Şəkil 1. Adambaşına düşən ÜDM və Qlobal Gender Fərqi Göstəricisi (2014-cü il)

Mənbə: Qlobal Gender Fərqi Göstəricisi (2014) və Dünya Bankının onlayn məlumat bazasına əsasən Dünya İnkişaf Göstəriciləri (İyul, 2014)

Qeyd: Şəkildə verilən Qlobal Gender Fərqi Göstəricisinin oxu tələbatı artırmaq üçün kəsilib.

Qrafiklər gender bərabərliyi ilə adambaşına düşən ÜDM, rəqabət və insan inkişaf səviyyəsi arasındakı asılılıqları təsdiq edir. Qlobal Gender Fərqi Göstəricisinin digər gender göstəricilərindən fərqli olaraq ölkənin zənginliyinə təsir edən hər hansı bir əyriyə (məsələn insan ömrü, təhsil səviyyəsi, məşğulluq) birbaşa təsirinin olmamasına baxmayaraq bu asılılıq aydın görünür. Bu asılılıq əlaqəni sübut etməsə də, o, nəzəriyyəyə əsasən sübut edir ki, qadınların hüquq və imkanlarının artması (genişlənməsi) xalqın və dövlətin insan resurslarından daha effektiv istifadəsini artırır ki, bu da gender bərabərsizliyini azaldaraq səmərəliliyi və iqtisadi artımı çoxaldır.

2. Sosial həyatda gender fərqləri

BMT-nin məlumatına görə, bütün dünya məhsulunun üçdə ikisini yaradan qadınların payına dünya gəlirinin yalnız 10%-i düşür və onlar dünya mülkiyyətinin 1%-nə malikdirlər. Qadının işləyərək eyni zamanda iş ilə ailəni bir araya gətirmək siyasəti gələcəkdə yaşlanma ilə bağlı bir çox problemlərin həllində əsas rol oynayacaq. Tədqiqatlar göstərir ki, Yaponiyada qadın və kişi məşğuliyyəti arasındakı fərq azaldıqda, adambaşına düşən ÜDM 16% artacaq. Qadınlar getdikcə maddi cəhətdən daha çox müstəqillik əldə etdiklərinə görə, ev təsərrüfatında maddi xərc tələb edən mühüm qərarların çox hissəsini özləri qəbul edir və xidmət, alış-veriş sahələrinin əsas istehlakçılarına (alıcılarına) çevrilirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, qadınlar əldə etdikləri qazancın kişilərə nisbətən daha çox hissəsini uşaqlarının təhsil və sağlamlıq məsələlərinin həllinə sərf edirlər. Artan gender bərabərliyində qadın xərclərinin çoxluğu və orta sinfin formalaşmasının birgə təsiri ev təsərrüfatçılığında xərclərin qənaətciliyinin formalaşmasına və bu xərclərin təhsil, sağlamlıq, ərzaq, uşaqlara qulluq, geyim, maliyyə və s. bu kimi sahələrdə istifadəsinə gətirir. Bir çox ölkələrdə hazırda kollec və universitet məzunlarının təhsil haqqlarının yarıdan çoxunu ödəyənlər qadınlardır.

Sənaye sahələrində bir çox vəzifələri başlanğıcda aparan qadınlar karyeralarının əsas məqamında ailə ilə iş arasında seçim edərkən öz iş yerlərindən getmək məcburiyyətində qaldıqda (məs. İƏİT ölkələrində) müəssisələr üçün belə yüksək təcrübəli qadın işçilərin getməsi böyük itkidir. Əlavə olaraq deməliyə ki, yüksək qarşılıqlı əlaqəli, sürətlə dəyişən bir mühitdə təşkilat və ölkələr strategiyalara uyğunlaşmalı, aktual, rəqabətə dözümlü olmaq və müxtəlifliyini qoruyan yaradıcılıq ideyaları üçün lazım olan imkanlar yaratmaqdan ötrü yeniləşməlidir. Qadınların müəssisələrdə yüksək vəzifə tutmalarının üstünlükləri haqqında danışdıqda, onu deyə bilərik ki, rəhbər vəzifələrdə qadın olan müəssisələrin işi rəhbər vəzifədə ümumiyyətlə qadın olmayan müəssisələrə nisbətən daha yaxşıdır. İqtisadi inkişaf ilə rəhbər vəzifədə qadınların sayı arasında asılılıq aydın görünür. Rəhbərlikdə olan kadr müxtəlifliyi tərəflərin tələb və ehtiyaclarının böyük spektrini təmin edə bilər. Onlar liderlik keyfiyyəti və potensialı ilə daha zəngin, istehlakçıları cəlb etmək üçün daha yaxşı imkanlara malik və daha çox riskə meyillidirlər.

İqtisadi sahədə daha inkişaf etmiş bölgələrdə qadınların iqtisadi fəallıq əmsalı zəif inkişaf edən bölgələrdən daha yüksəkdir. Məsələn, Latın Amerikası ölkələrində şəhərdə yaşayan qadınların imkanı kənddəkindən daha yüksəkdir: iri və kiçik şəhərlərdə iqtisadi fəallıq əmsalı 34%, kəndlərdə isə 21% -dir. Bu xüsusiyyətlər kənddəki torpaq ehtiyatı üzərində nəzarət, mədəni fərqlər, kənd və şəhərdə məşğulluq imkanı, kənd oğlanlarının qızlarla müqayisədə daha uzun müddət təhsil alması kimi amillərlə bağlıdır. Lakin qadınların natural kənd təsərrüfatı və qeyri-formal sektorda iştirak göstəricisi problemini həll edərkən

kənd rayonlarında qadınların iqtisadi fəallıq əmsalının azalması meyli müşahidə olunur. Kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorları arasında işçi qüvvəsinin bölüşdürülməsində də Şərqi və Cənubi Asiyadakı kiçik fərqi nəzərə almaqla əksər bölgələr üzrə kişi və qadınlar arasında qeyri-bərabərlik mövcuddur. İnkişaf etmiş bölgələrdə qadınlar (qadın işçi qüvvəsinin 75%-i) əsasən xidmət sektorunda cəmlənmişdir. Xidmət sahəsində işləyən həm kişi, həm də qadınların sayı Afrika ölkələrində 30%-dən aşağıdır. Bir sektorda cəmlənmə meylinin səciyyəvi olduğu qadın işçi qüvvəsindən fərqli olaraq kişi işçi qüvvəsi sənaye və xidmət sektorları arasında daha bərabər şəkildə paylanmışdır.

Bir çox istisnalar olmaqla, kişilər daha çox ehtimalla sənayedə çalışır. Bu ümumi qaydadan istisna - Şimali Afrika sənayesində işləyən kişi və qadınların demək olar ki, eyni sayda olmasıdır. Alınan məlumatlara görə, Cənubi Asiya sənayesində çalışan qadınların sayı kişilərdən olduqca çoxdur (14 %-ə qarşı 25%-dir).

Kənd təsərrüfatı Afrikanın əksər ölkələrində təsərrüfatın mövcudluğu üçün əsas vəsait mənbəyi sayılır. Afrika və Asiya ölkələrinin kənd təsərrüfatında çalışan qadınların əksəriyyəti təmənnasız olaraq ailə müəssisəsində işləyən ailə üzvləridir. Çox sayda qadının bu kateqoriyaya daxil edilməsi eyni dərəcədə qadın əməyi və onun təsnifatı haqqında qeyri-kafi informasiyanın nəticəsi və qadının evdə və evdənkənar iş üçün məhdud imkana malik olmasının nəticəsidir. Bu qadınlar qeyri-muzdlu əməklə, yaxud ailə müəssisələrində, kənd təsərrüfatının qeyri-formal sektorunda məşğul olan şəxs sifatində çalışırlar.

Afrika və Qərbi Asiya ölkələrində qadın üçün ən aşağı məşğulluq imkanı olan sənaye sahəsidir (20%); Malayziyada bu rəqəm -26%, Qondurasda -34%, Meksikada -35%, Sinqapurda - 42% təşkil edir. Bəzi Asiya ölkələrinin iqtisadiyyatı sənayedə qadınlar üçün daha böyük yer ayırır: Honkonq-56%, Maldivi- 63%, Quam-63%.

Qadın və kişilərin kənd təsərrüfatı əməyinin ölçülməsi gender statistikasının ən mühüm sahəsidir. Kənd təsərrüfatında qadın əməyi ilə bağlı məsələlər və qadınların öz ailəsi üçün nə dərəcədə vəsait əldə etməsi siyasi baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Natural təsərrüfatın məhsulu ÜDM-in pulla ifadəsində böyük paya malik deyil, amma o bütün regionlarda milyonlarla insanın mövcudluğunun təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

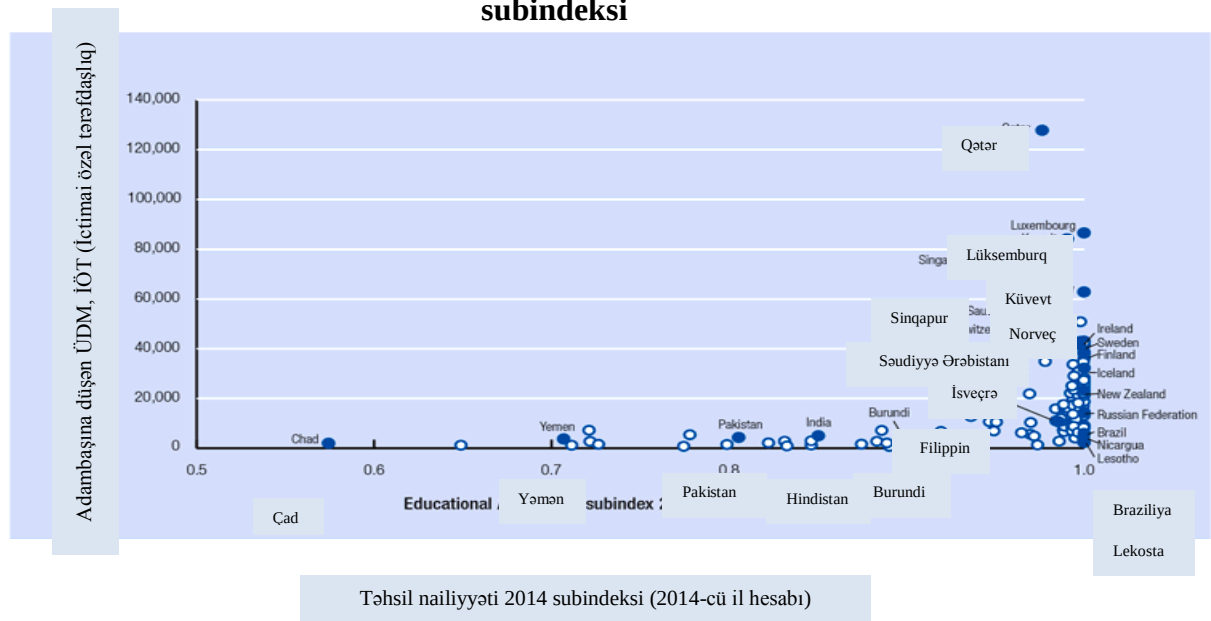
İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qadınların çoxu ailə təsərrüfatında və ailəvi müəssisələrində təmənnasız işləyir. Bundan başqa, bir çox qadınlar qeyri-formal sektorda işləyir ki, burada onların zəhmət haqqı qeyri-sabitdir; əmək məhsuldarlığını artırmağa imkan verən vasitələrdən istifadə imkanı isə ən yaxşı halda məhduddur və hər hansı digər əməkdən fərqli olaraq, qadın uşaqlara və digər ailə üzvlərinə qayğı da daxil olmaqla, ev işi üçün də məsuliyyət daşıyır. Qadının yerinə yetirdiyi iş ailənin, icmanın və dövlətin firavanlığı üçün mühüm köməkdir. Natural təsərrüfatdakı iş insanın yaşayışı üçün son dərəcə əhəmiyyətli olsa da, əhali

siyahıya alınarkən o nəzərə alınmır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin kənd təsərrüfatında istifadə edilən ərzağın böyük bir hissəsi ailə sahələrində, özü də, əsasən, qadın əməyi ilə yetişdirilir. Kəndlərdə qadınların fəaliyyəti üzərində bilavasitə müşahidə iqtisadi fəaliyyətdə bu və ya digər şəkildə iştirak edir (2;8).

Çağdaş demokratik cəmiyyətdə mədəni dəyərlər, o cümlədən gender sistemi də dəyişir. Tədrisən klassik baza gender kontraktı, patriarxat iyerarxiyası əvəzinə kişi və qadınların hüquq və imkanlarını həm ictimai (siyasət, təhsil, səhiyyə, mədəni həyat), həm də xüsusi sahədə bərabərləşdirən "bərabər status" kontraktı ilə sıxışdırılıb aradan çıxarılır.

Şəkil 2-də 2014-cü ildə adambaşına düşən ÜDM və Təhsil nailiyyətlərinin subindeksi verilmişdir. Təhsilin iqtisadi inkişafa getdikcə daha çox təsir göstərən bir multiplikativ effekti hamı tərəfindən qəbul olunur, belə ki, təhsil doğumu, körpə və uşaqlar arasında ölüm hallarını, doğum vaxtı ana ölümünün sayını azaldır, əhali arasında işçi qüvvəsinin sayını, əhəlinin gəlirlərini və uşaqların təhsilinə qoyulan investisiyanı artırır. Buna görə də, qızların təhsildən yayındırılması iqtisadiyyatın istehsal potensialının artmasını və onun inkişafını xeyli çətinləşdirir. Araşdırmalar göstərir ki, Asiyada, xüsusilə Sakit Okean regionlarında təhsil sahəsində gender məsələlərinə görə ildə 16-30 milyard ABŞ dolları itirilir. Bugünkü gün qızların təhsilinə investisiya qoyulması gələcəkdə onların ömür boyu qazanclarının olmasına və illik ÜDM göstəricisinin 68% artmasına gətirib çıxaracaq. Həmçinin bəzi hesablamalara görə, qız və oğlanların arasında işgüzar fəaliyyətin artmasından ÜDM 5,4%-ə qədər artacaq (4).

Şəkil 2. 2014-cü ildə Adambaşına düşən ÜDM və Təhsil Səviyyəsinin subindeksi

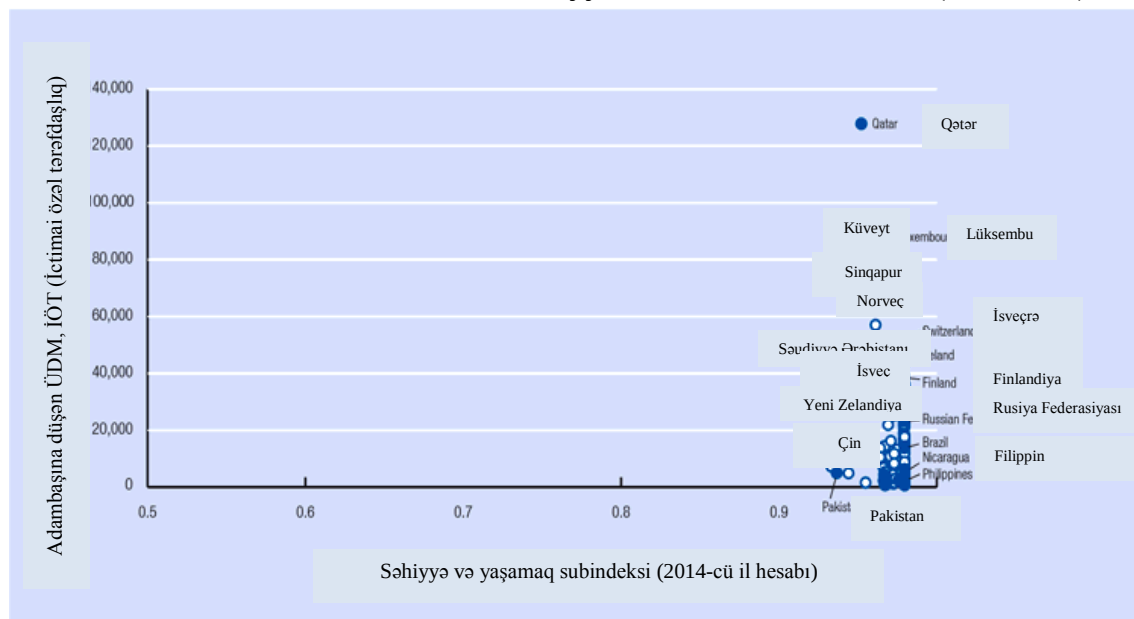

Mənbə: Qlobal Gender Fərqi Göstəricisi (2014) və Dünya Bankının onlayn məlumat bazasına əsasən Dünya İnkişaf Göstəriciləri (İyul, 2014)

Qeyd: Şəkildə verilən Qlobal Gender Fərqi Göstəricisinin oxu tələbatı artırmaq üçün kəsilib.

Şəkil 3-də 2014-cü ildə adambaşına düşən ÜDM və təhsil səviyyəsinin subindeksi verilmişdir. Tədqiqatlara əsasən sağlam həyatın 1 il uzanması ÜDM-i 4%-ə qədər artırmaqla bərabər, Səhiyyəyə sərf olunan xərc sağlamlıq göstəricilərini xeyli yaxşılaşdırır. Bu da öz növbəsində ümumi yaşayış səviyyəsini yaxşılaşdıraraq kasıblıq həddini azaldır. Təhsillə yanaşı, səhiyyəyə də investisiya qoyuluşu anaların, körpələrin və uşaqların sağlamlığının yaxşılaşmasına çox böyük təsir göstərir. Nəhayət, siyasətdə qadınların iştirakını artırmaq üçün güclü əsaslar var. Tədqiqatlar göstərir ki, qadınların ictimai həyatda iştirak etdiyi ölkələrdə bu bərabərsizlik aşağı

Şəkil 3. Adambaşına düşən ÜDM və Səhiyyə və Yaşamaq subindeksi (2014-cü il)

Mənbə: Qlobal Gender Fərqi Göstəricisi (2014) və Dünya Bankının onlayn məlumat bazasına əsasən Dünya İnkişaf Göstəriciləri (İyul, 2014)

səviyyədədir. Ailə həyatı, səhiyyə və təhsil ilə bağlı geniş ictimai təsirə məruz qaldıqlarından, qadınlar məsələlərin genişliyində investisiyanı daha çox müdafiə edirlər və bununla da müəssisələrində etibarlılıq daha da möhkəmlənir və daha demokratik nəticələr əldə edilir. Hindistanda bəzi sübutlar da var, hansında ki, yerli hökumətdə qadınlar tərəfindən qəbul edilən qanunlar kişilər tərəfindən qəbul edilənlərə nisbətən icmalar üçün daha yaxşı nəticələr göstərir. Onlar həmçinin kişilərdən daha səlahiyyətli nümayəndələr olurlar, çünki xeyli ucuz təhsil və müvafiq əmək bazarında təcrübəyə malik olmalarına baxmayaraq, öz seçiciləri üçün daha çox vəsait ayırırlar. Siyasi orqanlarda daha çox bərabər qadın təmsilçiliyi də əmək kollektivlərində

qadınların iştirakına təsir göstərir və qeyd edilir ki, siyasətdə qadınların daha fəal iştirakı qadınlar üçün müsbət məşğulluq imkanlarının təchizatı və tələbatını artırmaqla işçi qüvvəsinin iştirakına təsir etməkdə siyasi alət ola bilər.

3. Azərbaycan iqtisadiyyatının gender inkişaf aspektləri

Məlumdur ki, real bərabərliyin əldə olunması gender məsələlərinin dövlət proqramlarına daxil edilməsi, müvafiq mexanizmlərin yaradılması vasitəsilə mümkündür (5, 25). Azərbaycanın Konstitusiyası hüquq normalarında insanın ali sosial dəyəri, bütün insanların öz hüquqlarında azadlığı və bərabərliyi, qadın və kişilərin həm hüquqlarda, həm də həyat fəaliyyətlərinin bütün sahələrində özünü təmsil etmək imkanlarının bərabərliyi də daxil olmaqla, şəxsiyyətin azad inkişaf hüququ kimi bəşəriyyətin ən qabaqcıl humanist dəyərlərini ifadə edərək konseptual cəhətdən gender bərabərliyinin əsaslarını möhkəmləndirdi. Lakin ölkəmizdəki gender vəziyyətinin təhlili, praktik olaraq cəmiyyətin bütün həyat fəaliyyəti sahələrində gender disbalansının mövcudluğunu göstərir və onun tənzimlənməsinin zəruriliyi tezisini təsdiq edir.

Bəşər sivilizasiyasına bənzərsiz töhfələr vermiş Azərbaycan xalqı həm də zəngin təhsil, maarifçilik ənənələri ilə seçilmiş, milli mentalitetində qadına, qadınlığa yüksək bəşəri münasibəti ilə fərqlənmişdir. Azərbaycanın elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində ötən XX əsrdə müstəsna yer tutmuş, bu əsrdə xalqımız köhnə dünyadan sürətlə uzaqlaşmış, elm, təhsil, mədəniyyət, bir sözlə, milli intibah yoluna qədəm qoymuşdur. Nəticədə qısa müddət ərzində Azərbaycan xalqı kütləvi savadsızlığa son qoymuş, vətənimizin bütün vətəndaşları oxuyub yazmağı bacaran sivil cəmiyyətə çevrilmiş, elliklə maariflənmə prosesi uğurla başa çatmışdır. Ötən əsr Azərbaycan qadınının həyatında da çox əlamətdar bir mərhələ olmuş, Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslər, neft sənayesinin sürətli inkişafı qadınların da maariflənməsinə, onların ictimai-siyasi həyata fəal qoşulmalarına şərait yaratmışdır. Əsası 1918-20-ci illərdə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən qoyulan və sonralar Azərbaycan SSR (1920-1991-ci illər) dövründə davam və inkişaf etdirilən qadın siyasəti nəticəsində qadınların hərtərəfli inkişafı üçün geniş üfüqlər açıldı. Qısa zaman kəsiyində Azərbaycan qadınları arasında savadsızlıq ləğv edildi, onların təhsillənmə səviyyəsi ölçüyəgəlməz dərəcədə yüksəldi. Ölkənin sosial-siyasi və mədəni həyatında qadınların rolu artdı.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyə qovuşması nəticəsində qadınlarımızın beynəlxalq qadın hərəkətlərinə inteqrasiyası sürətləndi. Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə qəbul edilmiş ilk Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu - gender bərabərliyini bir daha təsdiq etdi, demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını təmin etdi. Bu gün ölkəmizin qarşısında duran problemlərin həllində yaxından iştirak edən Azərbaycan qadını demokratik, hüquqi dövlətimizin, vətəndaş cəmiyyətimizin bərabərhüquqlu, fəal üzvü kimi çıxış edir. Həmçinin Azərbaycan gender bərabərliyinin təmini üçün 1995-ci ildə BMT-nin "Qadınlara qarşı ayrı-seçki-

liyin bütün növ formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyasına qoşuldu. 1979-cu ildə qəbul edilən, 2 il sonra qüvvəyə minən konvensiyanın digərlərindən fərqi burada sadəcə cinsi əlamətə görə qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinin nəzərdə tutulmasıdır. Başqa sözlə, gender neytrallığı tələbinin əvəzinə konvensiya qadınların bərabərsizliyinin saxlanılmasına xidmət edən hər hansı fəaliyyəti qadağan edir. 2001-ci ildə isə Azərbaycan ona aid Fakültativ Protokolu ratifikasiya etdi. 1998-ci ildə mərhum Prezident Heydər Əliyev Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması barədə "Azərbaycan qadınlarının rolunun artırılmasına dair tədbirlər haqqında" sərəncamlar verdi. 2000-ci ildə ölkə başçısı "Dövlət-qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" fərman imzaladı. Fərman bütün dövlət strukturlarında qadınların təmsil olunma faizinin kişilərlə eyni səviyyədə olmasını nəzərdə tutur. Sonra isə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin bazasında Ailə, Qadın, Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. 2006-cı ildə ölkədə "Gender bərabərliyinin təminatları haqqında" qanun qəbul edildi. Hazırda nazirlik və idarələrdə gender siyasətinə məsul koordinatorlar - fokal (lokal) mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Onu da xatırladaq ki, 2008-ci ildə keçirilmiş Beynəlxalq İqtisadi Forumun nəticələrinə görə, Azərbaycan qadın və kişilərin hüquq bərabərliyinin səviyyəsi üzrə dünya ölkələri arasında 61-ci yeri tutmuşdur. Ötən illərin göstəricilərinə görə isə Azərbaycan iki pillə yuxarıda qərarlaşmışdır. Hazırda Azərbaycanda icra başçısı müavini olan qadınların sayında artım hiss olunur. Qadın millət vəkillərinin sayı isə təxminən 20-dən artıqdır. Parlamentin vitse-spikeri və komitə sədrlərindən biri, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri qadındır, 4 nazir müavini, MSK üzvləri, DSK sədrləri arasında qadınlar var. Daxili İşlər Nazirliyi strukturlarında 600 nəfərdən artıq qadın çalışır, onların 219-nun zabit rütbəsi var. Zabit rütbəsi olan 19 nəfər qadın rəhbər vəzifə sahibidir (6).

Azərbaycan qadınının Respublikanın iqtisadi və sosial həyatında iştirakı olduqca böyükdür. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan Niderland, Yaponiya, Portuqaliya, İspaniya, Almaniya kimi inkişaf etmiş ölkələrlə eyni səviyyədədir; bəzi digər göstəricilər üzrə isə Azərbaycan Avstriya, Belçika, İsveç, İspaniya və İtaliyadan irəlidedir. İnsan inkişafının gender indeksi üzrə Azərbaycanın göstəricisi 0,715-dir və bu, onu iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrlə bərabər edir.

Ədəbiyyat

- [1] Böyük İqtisadi Ensiklopediya, II cild, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, Bakı, 2012.
- [2] Azərbaycan Respublikası əhalisinin məşğulluğunun gender aspektləri, Bakı, 2003.
- [3] <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2014/part-1/the-case-for-gender-equality/>
- [4] Lauren Leader-Chivee, "New Study: Diversity Drives Serial Innovation", October 2013 and Deloitte, "Waiter, is that inclusion in my soup? A new recipe to improve business performance", 2012 <http://www.deloitte.com/assets/Dcom->

Australia/Local%20Assets/Documents/Services/Consulting/Deloitte_Diversity_Inclusion_Report_V4_Nov_2012.pdf).

- [5] Siyasətdə və dövlət əhəmiyyətli qərarların qəbul edilməsində qadın və kişilərin balanslaşdırılmış iştirakı, İnsan hüquqları üzrə Baş Direktoratlığı Avropa Şurası, B. 2003.
- [6] <http://m.baki-xeber.com/11802.html>
- [7] Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı, www.azstat.org/statinfo/labour/az/index.shtml

AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA VƏ İNFLYASIYA QEYRİ-MÜƏYYƏNLİYİ ARASINDA ƏLAQƏNİN MODELLEŞDİRİLMƏSİ: TARCH MODELİNİN TƏTBİQİ

M. Y. Yusifov

Doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 05 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 04 mart 2016; online-da çap edilmişdir 05 aprel 2016

Received 05 January 2016; accepted 04 March 2016; published online 05 April 2016

Xülasə

İşdə inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqə TARCH modeli əsasında öyrənilmişdir. Azərbaycanda inflyasiya prosesləri üzrə S.Holland fərziyyəsi özünü təsdiqləmiş olur. Deməli, inflyasiyanın mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması məqsədilə Mərkəzi Bank cavab olaraq inflyasiya təzyiqinin yumşaldılması istiqamətində effektiv tədbirlər həyata keçirir. İşdə inflyasiya proseslərinə təsir edən müsbət şokların mənfi şoklara nisbətən inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə daha böyük təsir etməsi müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə, inflyasiya səviyyəsinə dair “yaxşı xəbərlər”in “pis xəbərlər”ə nəzərən inflyasiya qeyri-müəyyənliyində daha az artım nəticələndirdiyi müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: inflyasiya, TARCH modeli, inflyasiya qeyri-müəyyənliyi.

Jel Classification: B23

MODELLING THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION AND INFLATION UNCERTAINTY IN AZERBAIJAN: APPLICATION OF TARCH MODEL

Abstract

In the paper the link between inflation and inflation uncertainty were studied by application of TARCH model. Holland hypothesis was affirmed in relation to inflationary processes in Azerbaijan where increased uncertainty is associated with lower inflation. So, it means that in the response of negative shocks and to eliminating the negative effects of inflationary processes Central Bank does its best to mitigate the inflation pressure. In the study it was determined that positive shocks is more influent on inflation uncertainty than negative ones. In other word, “good news” on inflation cause a smaller increase in inflation uncertainty than “bad news”.

Keywords. inflation, TARCH model, inflation uncertainty.

МОДЕЛИРОВАНИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ИНФЛЯЦИЕЙ И НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬЮ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛИ TARCH

Резюме

В работе изучена связь между инфляцией и неопределенностью с помощью модели TARCH. Гипотеза С. Голланда по инфляционным процессам в Азербайджане себя подтверждает. Значит, с целью устранения отрицательного влияния инфляции, Центральный банк в ответ, осуществляет эффективные меры, направленные на смягчение инфляционного давления. В работе выявлено, что по сравнению с отрицательным шоком, влияющим на инфляционные процессы, положительный шок оказывает большее влияние на инфляционную неопределенность. Другими словами, было выявлено, что по сравнению с «плохими новостями», «хорошие новости» об уровне инфляции привели в результате к меньшему росту инфляционной неопределенности.

Ключевые слова: инфляция, модель TARCH, инфляционная неопределенность.

Giriş. İnflyasiya qeyri-müəyyənliyinin öyrənilməsi pul tənzimləyiciləri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki yüksək qeyri-müəyyənlik aktiv pul siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edir [1]. Burada əsas etibarilə inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqə öyrənilmişdir. İnflyasiya səviyyəsi haqqında “yaxşı xəbərlər”in, “pis xəbərlər”ə nəzərən inflyasiya qeyri-müəyyənliyində assimetrik təsirli olub-olmaması müəyyən edilmişdir. Burada informasiya asimmetriyası baxımından dəyərləndirilmişdir.

Məqalədə qabaqcıl ekonometrik modelləşmədən istifadə olunmaqla TARCH modeli əsasında inflyasiya prosesləri üzrə əhəmiyyətli empirik nəticələr əldə olunmuşdur. Qeyd edək ki, inflyasiya prosesləri üzrə müsbət şokların mənfi şoklara nisbətən inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə assimetrik təsirlərinin öyrənilməsi və maliyyə informasiya asimmetriyası baxımından səciyyələndirilməsi kommunikasiyanın daha da təkmilləşdirilməsi və inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin daha da azaldılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1. TARCH modelinin tətbiqinin nəzəri əsasları. Ümumiyyətlə, hazırda inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında qarşılıqlı əlaqəyə dair dörd nəzəriyyə və ya hipotez (Fridman-Ball hipotezi, Cukierman və Meltser hipotezi, Pourqerami və Maskus hipotezi və Holland hipotezi (“holland xəstəliyi”, inflyasiya ilyuziyası) mövcuddur. C.M.Fridman inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında müsbət əlaqənin olduğunu qeyd edərək yüksək inflyasiyanın yüksək inflyasiya qeyri-müəyyənliyi yaratması hipotezini irəli sürmüşdür [2].

L.Ball isə M.Fridmanın hipotezini cəmiyyət və pul siyasətçiləri arasında informasiya asimetriyası oyunu kimi müəyyən etmişdir. L.Ball qeyd edirdi ki, inflyasiya yüksək olarsa, gələcək inflyasiyaya dair qeyri-müəyyənlik də daha çox olacaqdır. Bu xüsusda isə cəmiyyətin belə qeyri-müəyyənliyin hansı müddətə davam edəcəyi haqqında məlumatlı olmadığını göstərirdi [3]. Inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında bu əlaqə Fridman-Ball proqnozu kimi qəbul edilmişdir. Beləliklə, onlar aşağı inflyasiyaya malik pul siyasətinin daha az inflyasiya qeyri-müəyyənliyi yaratması fikrini ortaya qoymuşlar. Qeyd edək ki, M.Fridman bu hipotezi həm də inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin məhsul buraxılışına əks-təsirini qabaqcadan müəyyən edir [4]. Fridman-Ballın nəzəri baxışlarının əksinə olaraq Cukierman və Meltser özlərinin “İkimənalılıq, yəqinlik nəzəriyyəsi, mülahizə və asimetrik informasiyaya əsasən inflyasiya” adlı məqaləsində yüksək inflyasiyaya dair qeyri-müəyyənliyin özünün optimal inflyasiya səviyyəsi yaratması hipotezini irəli sürmüşdür. Onu da qeyd edək ki, Cukierman və Meltser hipotezlərini Barro və Gordonun modeli üzərində yaratmışlar [5]. Onlar qeyd edirdilər ki, pul siyasətçiləri inflyasiyanın olmasını istəməsə də, iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq və yüksək məşğulluq səviyyəsini təmin etmək üçün surpriz inflyasiyaya müraciət edirlər. Beləliklə, onlar modelə pul siyasətçilərinin məqsəd funksiyasını və pul təklifi prosesini təsadüfi dəyişən olaraq daxil etmişlər. Modelin məqsəd funksiyasının maksimumlaşdırılması iqtisadi stimullaşdırmanın artması və pul təklifinin azalmasını nəzərdə tuturdu. Bu zaman onlar hər bir hədəfə görə nisbi çəkilərin zaman üzrə stoxastik dəyişildiyini göstərirdilər. Belə ki, pul tənzimləmə prosedurlarının qeyri-müəyyən olması səbəbindən pul təklifi prosesinin də təsadüfi olmasını qeyd edirdilər. Beləliklə, hədəflər üzrə dəyişmələri müvəqqəti pul tənzimləmə səhvlərindən fərqləndirməkdə cəmiyyətin çətinlik çəkməsinin pul siyasətçilərini məhsul buraxılışında artımı stimullaşdırmaq məqsədilə inflyasiya sürprizlərinə müraciət etməsinə şərait yaratdığını qeyd edirdilər. Onlar pul təklifinin artmasının inflyasiya qeyri-müəyyənliyi ilə optimal inflyasiya səviyyəsi arasında müsbət korrelyasiya əlaqəsini yaratdığını və nəticə etibarilə belə qeyri-müəyyənliklər səbəbindən isə optimal inflyasiya səviyyəsinin artdığını irəli sürürdülər [6].

Yüksək inflyasiya səviyyəsinin aşağı inflyasiya qeyri-müəyyənliyi yaratmasının mümkünlüyünə dair hipotez isə Pourqerami və Maskus tərəfindən irəli sürülmüşdür. Pourqerami və Maskus inflyasiyanın artması zamanı iqtisadi subyektlərin inflyasiyanın proqnozlaşdırılmasına daha çox resurs investisiya etdiyini və bunun nəticəsində inflyasiya haqqında qeyri-müəyyənliyin azaldığını göstərirdilər [7]. Buna uyğun təhlil Ungar və Zilberfarb tərəfindən təqdim olunmuşdur [8]. S.Holland isə pul tənzimləyici orqanın “sabitləşdirici Fed hipotezi” adlı sabitləşdirmə məqsədlərinə əsaslanaraq, fərqli bir hipotez irəli sürmüşdür. Holland inflyasiya səviyyəsinin artmasının inflyasiya qeyri-müəyyənliyini artırdığını qeyd edərək, inflyasiya qeyri-

müəyyənliyinin cəmiyyətin maddi rifahına mənfi təsirini göstərirdi. O, bu mənfi təsirlərin aradan qaldırılması məqsədilə pul tənzimləyici orqanın buna cavab kimi pul təklifini azaltmış qeyd edirdi. Nəticədə, S. Holland inflyasiya səviyyəsi və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında mənfi əlaqənin olduğunu ortaya qoymuşdur [9].

2. Bu sahədə aparılmış əvvəlki tədqiqatlara baxış. Inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəyə dair ilkin empirik tədqiqatlarda qeyri-müəyyənlik meyarı kimi şərti olmayan dəyişkənlikdən istifadə edilmişdir. Bu zaman yüksək qeyri-müəyyənlik yüksək dəyişkənlik kimi müəyyən edilmirdi. S. Fişer inflyasiya qeyri-müəyyənliyini müəyyən etmək məqsədilə inflyasiyanın sürüşkən standart kənarlaşmasından istifadə etmişdir [9]. Burada əsas çatışmazlıq yüksək dəyişkənliyin yüksək qeyri-müəyyənliyi müəyyən edə bilməməsi, dəyişkənlik artımını proqnozlaşdırmaq üçün iqtisadi subyektlərin müvafiq məlumatlara malik olmamasıdır. Sorğu əsaslı tədqiqatlarda inflyasiya gözləntisi və qeyri-müəyyənlik ayrı-ayrı fərdi respondentlərin inflyasiya proqnozları əsasında təyin olunur [10]. D. Johnson qeyri-müəyyənliyi təqvim ili ərzində fərdi respondentlərin proqnozlarının standart kənarlaşması və növbəti ilin proqnoz səhvlərinin ortası kimi üsullarla ölçmüşdür. Nəticədə, Fridman-Ball baxışına uyğun olaraq o, əvvəlki dövrün inflyasiyası ilə cari dövrün qeyri-müəyyənliyi arasında güclü müsbət əlaqə olduğunu müəyyən etmişdir [11],[12]. R.Engle ARCH yanaşmasından istifadə edərək ABŞ-da inflyasiya ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqənin olmadığını aşkar etmişdir. Bu isə Fridman –Ball hipotezini təsdiqləməmişdir [13]. Bailee və başqa müəlliflər inflyasiya ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqənin əhəmiyyətli olmadığını aşkar etmişlər [14]. Zeynel və Mahir isə GARCH modelləşdirməsindən istifadə edərək İordaniya, Fillipin və Türkiyə üzrə Fridman-Ball hipotezinin təsdiq olunmasını, lakin Cukierman - Meltzer hipotezinin isə təsdiq olunmadığını müəyyən etmişlər [19]. Brunner və Hess [15] və Grier və Perry bütün G-7 ölkələri üzrə müvafiq olaraq ARCH və GARCH modellərindən istifadə edərək inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəyə dair Fridman və Ball hipotezinin özünü doğrultduğunu göstərmişlər. Inflyasiya qeyri müəyyənliyi ilə inflyasiya səviyyəsi arasında Granjer (Qreyncer) səbəbiyyət əlaqəsi daha az öz təsdiqini tapmışdır. Inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin artmasının inflyasiya səviyyəsini artırması ilə bağlı Yaponiya və Fransa ölkələri üzrə Cukierman və Meltz(s)er hipotezini təsdiqləmişdir. ABŞ, B.Britaniya və Almaniya isə qeyri-müəyyənliyin artması inflyasiya səviyyəsini aşağı salmışdır. Grier və Perry bu azalma təsirinin məhz Holland hipotezinə uyğun olaraq Mərkəzi Bankın cavab pul siyasəti ilə bağlı olduğunu göstərirdi [16]. R.Baillie, C.Chung və M. Tieslau isə B.Britaniya üzrə Cukierman–Meltz(s)er hipotezinin təsdiqini tapdığını göstərmişlər [22]. Nas və Perry isə Türkiyə üzrə apardığı tədqiqatında inflyasiya dərəcələrinin inflyasiya qeyri-müəyyənliyini artırması hipotezini təsdiqləmişlər [17]. Neyapi və Kaya isə

ARCH modelindən istifadə edərək inflyasiya dərəcələrinin inflyasiya qeyri-müəyyənliyini artırması hipotezinin təsdiqini aşkarlamışlar [18]. J.Golob isə ABŞ-ın rüblük statistik göstəriciləri əsasında inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin inflyasiyaya müsbət təsir etdiyini göstərmişdir [20]. Ricketts və Rose isə Markov-Sviçinq modeli əsasında Kanadada yüksək inflyasiya dövrlərində inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin artdığını aşkar etmişlər [21]. K.Grier, O.Henry, T.Olekalns və K.Shields birgə həmmüəllif olduqları məqalədə GARCH modelindən istifadə edərək ABŞ-ın göstəriciləri üzrə inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin inflyasiya səviyyəsinə və məhsul buraxılışının artımına mənfi təsir etdiyini göstərmişdir [23]. M. Karanasos, M. Karanassou M. və S. Fountas isə öz məqalələrində ABŞ-da inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin inflyasiyaya və məhsul buraxılışı artımına müsbət təsir etdiyini göstərmişdir [24]. Karanasos və Stefanie Almaniya, Niderland və İsveç üçün alternativ hipotezləri test edərək hər üç ölkə üzrə Fridman-Ball hipotezini təsdiqləmişlər. İsveç üçün həm də Holland hipotezi özünü doğrultmuşdur [25]. J.Thornton GARCH modelindən istifadə edərək Fridman-Ball hipotezini, İsrail, Meksika, Kolumbiya və Türkiyə üçün Holland hipotezini təsdiqləmişdir [26]. J.Thornton özünün Argentina üzrə olan digər məqaləsində isə Fridman-Ball hipotezini təsdiq etmişdir [27]. Stilianos Fountas, Menelaos Karanasos və Marika Karanassou isə özlərinin ABŞ-ın aylıq inflyasiya göstəriciləri əsasında apardıqları digər tədqiqatında GARCH modelindən istifadə edərək inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəni yoxlamışlar. Bu model şərti orta və inflyasiya variyasiyası tənlilikləri arasında sistem və ya eynizamanlı əks-əlaqəni öyrənməyə imkan verir. Onlar inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında ikitərəfli əlaqə olduğunu göstərmişlər. Yəni, inflyasiya səviyyəsinin inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə artırıcı təsiri olduğu kimi, habelə inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin də inflyasiya səviyyəsinə olan artırıcı təsirini göstərmişlər [28]. Inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında ikitərəfli əlaqənin olmasına A.Chowdhurinin Hindistan üzrə tədqiqat işində də rast gəlmək olar. O, GARCH modelindən və Granjer testindən istifadə edərək Hindistanda inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəni araşdırmış və hər iki dəyişən arasında müsbət əks-əlaqənin olmasını aşkar etmişdir. Beləliklə, o hər iki Friedman–Ball və Cukierman–Meltser hipotezini təsdiqləmiş olmuşdur. Müəllif həm də inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin məhsul buraxılışı artımına mənfi təsirini müəyyən etmişdir [29]. S.Fountas, A. Ioannidi və M.Karanasos 1960-1999-cu illər üzrə altı Avropa İttifaqı ölkəsi üzrə inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəni araşdırmışlar. Onlar inflyasiya qeyri-müəyyənliyini ölçmək üçün EGARCH modelindən istifadə etmişlər. Inflyasiya və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında səbəbiyyət əlaqəsi Granjer üsulu vasitəsilə test edilmişdir. Nəticə kimi, Fridman hipotezində müəyyən edildiyi kimi, Almaniya istisna olmaqla, bütün digər Avropa İttifaqı ölkələrində inflyasiya səviyyəsi inflyasiya qeyri-müəyyənliyini

əhəmiyyətli dərəcədə artırdığı müəyyən edilmişdir. Belə ki, Almaniyada inflyasiya səviyyəsi inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə azaldıcı təsir etmişdir. Britaniya istisna olmaqla, digər ölkələrdə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi məhsul buraxılışına mənfi təsir etməmişdir [30]. Ö.Karahan Türkiyə iqtisadiyyatı üçün GARCH modelini tətbiq edərək inflyasiyanın artması ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin artdığını göstərərək Fridman hipotezini təsdiqləmişdir [31]. Yuxarıdakı tədqiqatları nəzərdən keçirərkən inflyasiya səviyyəsi və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəyə dair müxtəlif nəticələrə gəldiyini görə bilərik.

3. Metodologiya və məlumatlar bazası. Qeyd edək ki, TARCh modeli zaman sırası heteroskedastiklik modelidir. Belə modellərdən risk təhlili, portfel seçimi və qiymət dəyişmələri ilə bağlı maliyyə qərarların verilməsində istifadə oluna bilər. Modeldə ARCH prosesi gələcək variasiyaların izah edilməsində əvvəlki dövrlərin variyasiyalarını özünə daxil edir [32]. İlk dəfə ARCH növ modeli R.Engle tərəfindən təklif olunmuşdur [33]. ARCH(p) modelinin tərtibinin böyük olması modeli daha da mürəkkəbləşdirir [32]. Bu da məhz ARCH modelinin genişləndirilməsini zəruri etmişdir. GARCH modeli isə Tim Bolderslev tərəfindən təqdim olunmuşdur. T.Bolderslev məhz R.Englin ARCH(q) modelini genişləndirərək GARCH(p,q) modeli kimi təqdim etmişdir [34]. GARCH(p,q) modeli qalıqların ölçüsünün proqnozlaşdırılması və dəyişmələrin təhlilində istifadə olunan modeldir [35].

Hər hansı qiymətləndirmədən ilk əvvəl inflyasiya zaman sırasının stasionarlığının yoxlanılması vacibdir. Biz ADF testindən istifadə edərək stasionarlığı yoxlayırıq [36]. İnflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında əlaqəni yoxlamaq üçün istifadə olunan standart yanaşma proseduru iki addımlı prosedurdan ibarətdir. Bu yanaşmaya görə, ARMA-GARCH inflyasiya modeli birinci addımda qiymətləndirilir. İkinci addımda inflyasiya səviyyəsi ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi ölçüsünü ifadə edən generasiya olunmuş şərti variyasiyanın arasında səbəbiyyət əlaqəsini müəyyən etmək üçün Granjer səbəbiyyət testi yerinə yetirilir. Tədqiqatlarda bu iki addımlı yanaşmanı Grier və Perry, Nas və Perry, Daal və başqaları, Ö.Karahan tətbiq etmişlər [16],[17], [37],[31].

GARCH modelinin qurulması üçün birinci addımda ARMA(p,q) modelindən istifadə edərək inflyasiyanın orta tənliyi qurulur. Yəni, GARCH modeli inflyasiyanın orta tənliyini ifadə edən ARMA hissəsi ilə başlayır [38].

$$\pi_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \pi_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_i \varepsilon_{t-i}, \quad (1)$$

Burada, $E(\varepsilon_t | \alpha_{t-1}) = 0$, $var(\varepsilon_t | \alpha_{t-1}) = \sigma_t^2$.

π_t – inflyasiya səviyyəsi, qiymətləndirilmiş α_i və β_i parametrlərinin böyük qiymət alması inflyasiyaya artırıcı təsiri müəyyən edir.

Cukierman və Meltser hipotezini yoxlamaq üçün Kontonikas əsas tənliyə qalıqların standart kənarlaşmasını, M.F.Sharaf isə qalıqların variasiyasını da daxil etmişdir[36]. Bu zaman əsas tənlik aşağıdakı kimi olur:

$$\pi_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \pi_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_i \varepsilon_{t-i} + \gamma \sigma_t \quad (2)$$

Tənlikdə inflyasiyanın şərti ortasının optimal laq uzunluğu (p,q) Şvartz Bayes İnformasiya Kriteriyası (SBİC) və Akaike informasiya kriterisi (AİC) əsasında müəyyən edilir. Riyazi olaraq informasiya kriterisi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$AIC = \ln(\hat{\sigma}^2) + \frac{2k}{T}$$

$$SBIC = \ln(\hat{\sigma}^2) + \frac{k}{T} \ln T .$$

Burada, $\hat{\sigma}^2$ – qalıqların kvadratları cəminin müşahidə sayına (T) bölünməsinə bərabərdir, k - qiymətləndirilmiş parametrlərin cəmi sayıdır.

İnflyasiya qeyri-müəyyənliyini modelləşdirmədən əvvəl (1) tənliyində σ_t^2 səhv həddlərinin şərti variasiyasında Avtoregressiv Şərti Heteroskedastiklik (ARCH) effektlərinin olub-olmaması və qalıqların serial korelyasiyasının olmaması yoxlanılır. Bu məqsədlər üçün diaqnostik testlərdən istifadə olunur.

Modelin ARCH hissəsi inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin qiymətləndirilməsində istifadə olunur:

$$\varepsilon_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + u_i$$

GARCH modeli aşağıdakı kimidir:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^m \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (3)$$

Burada, σ_t^2 – şərti variasiyadır. Modelin parametrlərinin qiymətləri $\alpha_i > 0$ və $\beta_i > 0$, $\sum_{i=1}^q (\alpha_i + \beta_i) < 1$ olarsa, bu, stasionarlıq şərtinin ödənildiyini göstərir. $\sum_{i=1}^q (\alpha_i + \beta_i)$ qiymətinin, başqa sözlə, ARCH və GARCH əmsallarının cəminin 1-ə daha yaxın olması inflyasiya dəyişkənliyi şoklarının güclü olduğunu göstərir.

$v = \max(q, m); i > q, \alpha_i = 0,$

$i > m, \beta_i = 0$ olur.

İnflyasiyanın şərti variasiyasının qiymətləndirilməsində inflyasiya şoklarının şərti dəyişkənliyə asimmetrik təsiri ola bilər. Xüsusən də mənfi inflyasiya şokları müsbət inflyasiya şoklarına nəzərən fərqli təsirə malik ola bilər. Başqa sözlə, qiymət dəyişməsində mənfi şok müsbət şoka nisbətən daha az dəyişkənlik yarada bilər. Burada asimmetrikliyi müəyyən edən ilkin GARCH(q,m) modelini genişləndirməklə TARARCH(q,m) modelini alırıq.

GARCH(q,m) modelini genişləndirməklə TARARCH(q,m) modelini irəli sürən Glosten, Jaganathan və Runkle göstərdilər ki, müsbət şokların təsiri və mənfi

şokların təsiri eyni olmaya bilər. Belə ki, yaxşı və pis xəbərlər inflyasiya dəyişiklikləri üzərində müxtəlif təsirlərə malikdir. Mahiyyətə, $\varepsilon_{t-1} = 0$, asimetriklik həddidir. Bu həddən yuxarı olan şoklar bu həddən aşağı olan şoklardan fərqli təsirlərə malik olur [39],[40],[41].

Asimetrik - GARCH (TARCH) modeli aşağıdakı kimidir:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \lambda_1 d_{t-1} \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \quad (4)$$

Burada, d_{t-1} fiktiv dəyişəndir. $\varepsilon_{t-1} < 0$ olarsa, $d_{t-1} = 1$, $\varepsilon_{t-1} \geq 0$ olarsa, $d_{t-1} = 0$ olur. TARCH modelində ε_{t-1} -in müsbət qiymətlərində d_{t-1} -in qiyməti sıfıra bərabərdir. Nəticədə, $\varepsilon_{t-1} \geq 0$ olarsa, σ_t^2 üzərində ε_{t-1} şokunun təsiri $\alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2$ -ə bərabər olur. Əgər $\varepsilon_{t-1} < 0$ olarsa, d_{t-1} -in qiyməti 1-ə bərabər olur. Onda σ_t^2 üzərində ε_{t-1} şokunun təsiri $(\alpha_1 + \lambda_1) \varepsilon_{t-1}^2$ -ə bərabər olur. $\lambda_1 \neq 0$ göstəricilərin asimetriklik təsirinə malik olduğunu göstərir. Əgər $\lambda_1 < 0$ olarsa, müsbət şoklar mənfi şoklara nisbətən dəyişikliklərə və ya inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə daha böyük təsir edəcəkdir. Əksinə, $\lambda_1 > 0$ olarsa, mənfi şoklar müsbət şoklara nisbətən dəyişikliklərə daha böyük təsir etdiyini göstərir.

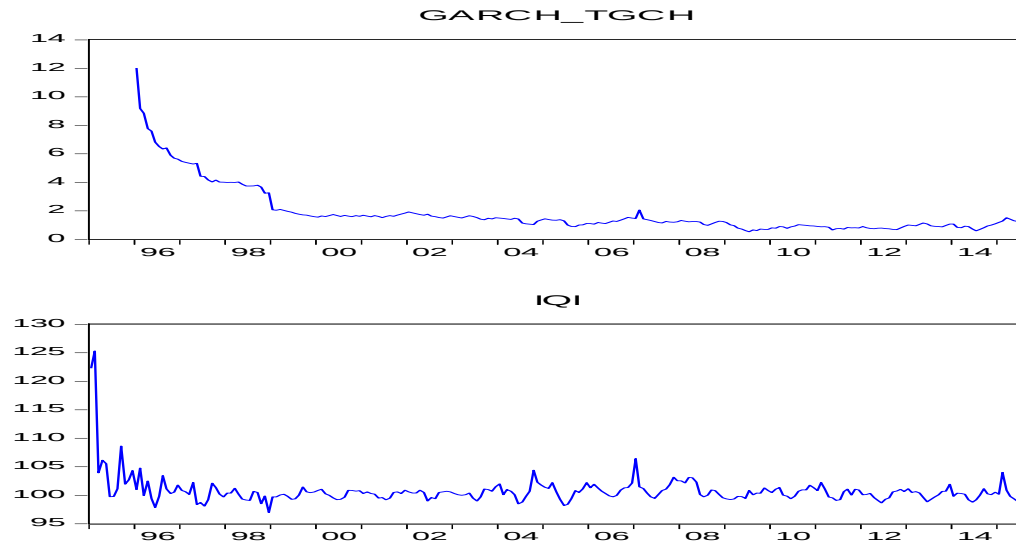
Baillie və digər həmmüəlliflər şərti variasiya tənliyinə laqla ifadə olunan inflyasiyanı, inflyasiya tənliyinə isə standart kənarlaşmanı daxil edərək sistem şəkildə qiymətləndirmişlər [42].

İstehlak qiymətləri indeksi üzrə statistik məlumatlar Azərbaycan Mərkəzi Bankının statistik bülletenlərindən əldə olunmuşdur. Göstəricilər 1995-ci ilin yanvar ayından 2015-ci ilin iyul ayına qədər olan dövrü əhatə edir [43].

4. TARCH modelinin tətbiqi üzrə empirik nəticələr. İlk öncə istehlak qiymətləri indeksi sırasında ARCH effektinin olmasını tədqiq etdikdə, testin nəticələri ARCH effektinin olduğunu göstərir (bax. Cədvəl 1). Deməli, iqi sırasında yüksək dəyişkənliklər sonrakı dövrlərə yüksək dəyişkənliklər ilə müşahidə olunur.

Cədvəl 1. ARCH testi

Heteroskedastiklik testi: ARCH				
F-statistika	263.7739	Eht. F (1,243)		0.0000
Müşahidə sayı*R-kvadratı	127.5216	Eht. Xi-Kvadratı (1)		0.0000

Şəkil 1. IQİ və inflyasiya qeyri-müəyyənliyi

Granjer səbəbiyyət testi inflyasiya qeyri-müəyyənliyi ilə inflyasiya arasında ikitərəfli əlaqənin olduğunu göstərir (bax.Cədvəl 2).

Granjer səbəbiyyət testi göstərir ki, IQİ ilə inflyasiya qeyri-müəyyənliyi arasında bir-birinə qarşılıqlı təsir effekti mövcuddur.

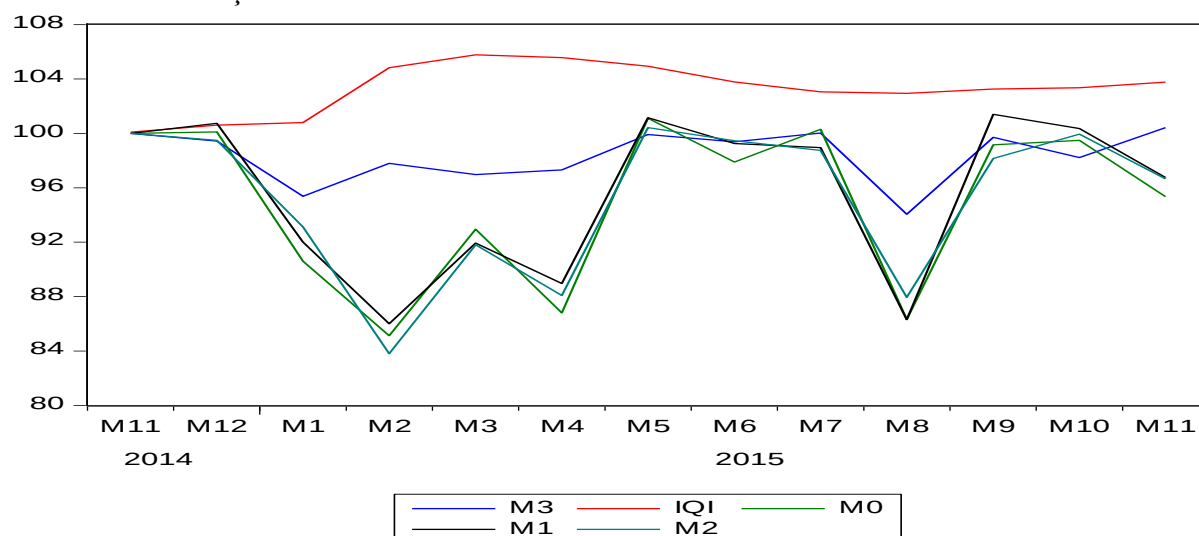
Cədvəl 2. Granjer səbəbiyyət testi			
Seçmə: 1995M01 2015M07			
Laqlar: 2			
Sıfır Hipotez:	Müşahidə	F-Statistika	Eht
IQİ-i inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə Granjer təsir etmir	233	102,162	0,0000
İnflyasiya qeyri-müəyyənliyi IQİ-ə Granjer təsir etmir		4,21743	0,0159

Əsas tənlik (5)-də inflyasiyaya özündən əvvəlki inflyasiya səviyyəsinin təsirinin 0.47-ə bərabər olmaqla əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Empirik nəticələr göstərir ki, inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin inflyasiyaya təsiri mənfi olmaqla, 0.52-ə bərabərdir. Bu, Azərbaycanda inflyasiya prosesləri üzrə Holland hipotezinin olduğunu təsdiqləmiş olur.

$$\pi_t = 36.19 + 0.47\pi_{t-1} + 0.172\pi_{t-12} - 0.526\sigma_t \quad (5)$$

Deməli, aparılan tədqiqat işində Holland hipotezi özünü təsdiqləmiş olur. Başqa sözlə, inflyasiyanın mənfi təsirlərini aradan qaldırılması məqsədilə Mərkəzi Bankın buna cavab olaraq pul kütləsini azaltdığını qeyd etmək olar. Doğrudan da məzənnə şokundan təsirlənən inflyasiya prosesləri zamanı Mərkəzi Bank tərəfindən dövriyyəyə buraxılan pul kütləsi əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmışdır. Belə ki, geniş

mənada pul kütləsi M2 48.4% azalmışdır. Dövriyyədə olan nağd pul M0 pul aqreqatı isə 49.8% azalmışdır.

Şəkil 2. İQİ və pul kütləsinin dəyişməsi

Yuxarıda şəkil 2-dən göründüyü kimi, məzənnə şokundan təsirlənən inflyasiya proseslərinə olan təzyiqlərin azaldılması üçün pul kütləsinin həcmi azaldılmışdır. Aşağıdakı (6) tənliyi inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin inflyasiya arasında mənfi əlaqənin olduğunu ortaya qoyur.

$$\sigma_t^2 = 0.48 + 0.019\varepsilon_{t-1}^2 - 0.215d_{t-1}\varepsilon_{t-1}^2 + 0.96\sigma_{t-1}^2 - 0.00473\pi_{t-1} + 0.00129d_{nft}\pi_{t-1} \quad (6)$$

Variasiya tənliyi inflyasiya səviyyəsinin inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə mənfi təsirinin olduğunu göstərir. Belə ki, -0.00473 əhəmiyyətli məbləğ olmasına baxmayaraq, mənfi işarəli olması inflyasiya qeyri-müəyyənliyinin olmasının iqtisadi subyektlər tərəfindən izlənilə bilən olmasını göstərir. (3.17) tənliyində əgər $\varepsilon_{t-1} < 0$ olarsa, d_{t-1} -in qiyməti 1-ə bərabər olur. Onda σ_t^2 üzərində ε_{t-1} şokunun təsiri $(0.019 - 0.215)\varepsilon_{t-1}^2$ -ə bərabər olur. $\lambda_1 = -0.215$ olduğuna görə, deməli, $\lambda_1 \neq 0$ olur. Bu göstəricilərin asimmetriklik təsirinə malik olduğunu göstərir.

Cədvəl 3. Empirik nəticələr TARCH(1,1)

Dəyişən	Əmsal	z-statistika	Eht.
σ_t	-0,52692	-14,49376	0,00000
c	36,1960	12,72851	0,00000
π_{t-1}	0,47095	10,19889	0,00000
π_{t-12}	0,17267	9,28355	0,00000
Variyasiya Tənliyi			
C	0,48007	3,54490	0,00040

ε_{t-1}^2	0,01927	4,09669	0,00000
$d_{t-1}\varepsilon_{t-1}^2$	-0,21500	-6,46831	0,00000
σ_{t-1}^2	0,96363	69,86449	0,00000
π_{t-1}	-0,00473	-3,27846	0,00100
$d_{nft}\pi_{t-1}$	0,00129	3,29136	0,00100
R-kvadratı	0,305694	Akaike info criterion	2,6013
Dəqiqləş. R-kvadratı	0,296677	Schwarz criterion	2,7485
Regresiyanın st.səhvi	0,976424	Hannan-Quinn criter,	2,6607
Qalıqların kvad. cəmi	220,2363	Durbin-Watson stat	1,9558
Log ehtimalı	-295,65		
Durbin-Watson stat	1,9558		

Yuxarıda TAR(1,1) model qiymətləndirməsi üzrə diaqnostik testlər etibarlı alınmışdır. Durbin Watson statistikasının 2-ə yaxın qiymət alması onun etibarlı olduğunu göstərir.

$\lambda_1 = -0.215 < 0$ olduğu üçün inflyasiya proseslərinə təsir edən müsbət şokların mənfi şoklara nisbətən dəyişikliklərə və ya inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə daha böyük təsir etməsini göstərir. Habelə neftin dünya bazar qiymətinin azalması inflyasiya qeyri-müəyyənliyini artırdığını göstərir. Bütün parametrlər 99% inam səviyyəsində statistik əhəmiyyətlidir. Deməli, inflyasiya səviyyəsinə dair “yaxşı xəbərlər” “pis xəbərlər”lərə nəzərən inflyasiya qeyri-müəyyənliyində daha az artım nəticələndirir [11].

Bu Mərkəzi Bank tərəfindən kommunikasiyanın daha da təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Bu, göstərir ki, belə olan halda, inflyasiya qeyri-müəyyənliyi daha da azalmış olar.

Nəticə. Tədqiqat işə inflyasiya proseslərinə təsir edən müsbət şokların mənfi şoklara nisbətən inflyasiya qeyri-müəyyənliyinə daha böyük təsir etməsini göstərir. Habelə neftin dünya bazar qiymətinin azalması inflyasiya qeyri-müəyyənliyini artırır. Azərbaycanda inflyasiya prosesləri üzrə Holland hipotezi özünü təsdiqləmiş olur. Deməli, inflyasiyanın mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması məqsədilə Mərkəzi Bank cavab olaraq inflyasiya təzyiqinin yumşaldılması istiqamətində effektiv tədbirlər həyata keçirir.

Tədqiqat işi göstərir ki, inflyasiya səviyyəsinə müsbət və mənfi şokların təsirlərində asimmetriklik mövcuddur. Başqa sözlə, “yaxşı xəbərlər” “pis xəbərlər”lərə nəzərən inflyasiya qeyri-müəyyənliyində daha az artım nəticələndirir. Bu, Mərkəzi

Bank tərəfindən kommunikasiyanın daha da təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Bu, göstərir ki, belə olan halda, inflyasiya qeyri-müəyyənliyi daha da azalmış olar.

Ədəbiyyat

- [1] Soderstrom U, Monetary Policy with uncertain parameters // The Scandinavian Journal of Economics, 1977,v.104(1), pp.125-145
- [2] Friedman M., Nobel lecture: inflation and unemployment //Journal of Political Economy, June 1977, v.85, pp. 451-472
- [2] Ball L., Why does higher inflation raise inflation uncertainty? // Journal of Monetary Economics , 1992, v.29,, pp. 371-378
- [3] Conrad C., Karanasos M., On the inflation-uncertainty hypothesis in the USA, Japan and the UK: a dual long memory approach //Japan and the World Economy, 2005, v.17, pp. 327–343
- [4] Barro R., Gordon D., A positive theory of monetary policy in a natural rate model. // Journal of political economy, 1983, v.91, No.4, pp.589-610
- [5] Cukierman A., Melt(s)er A., A theory of ambiguity, credibility, and inflation under discretion and asymmetric information//Econometrica, 1986, v.54, pp.1099-1128
- [6] Pourgerami, A., Maskus, K.,. The effects of inflation on the predictability of price changes in Latin America: some estimates and policy implications // World Development, 1987, v.15, pp.287–290
- [7] Ungar M., Zilberfarb B., Inflation and its unpredictability—theory and empirical evidence // Journal of Money, Credit, and Banking, 1993, v. 25, pp.709–720
- [8] Holland S., Inflation and uncertainty: tests for temporal ordering // Journal of Money, Credit, and Banking , 1995, v.27, pp.827–837.
- [9] Fischer S., Towards an understanding of the costs of inflation: II // Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 1981, v.15, pp.5-41
- [10] Kontonikas A., Inflation and inflation uncertainty in the United Kingdom, evidence from GARCH modelling.//Economic Modelling, 2004, v.21 (3), pp.525–543
- [11] Johnson, D., The effect of inflation targeting on the behavior of expected inflation: evidence from an 11 country panel // Journal of Monetary Economics, 2002, v.49, pp.1521-1538
- [12] Engle R., Estimates of the variance of US inflation based upon the ARCH model //Journal of Money, Credit, and Banking , 1983, v.11, pp.122-150
- [13] Baillie R., Chung C., Tieslau, M., “Analyzing inflation by thefractionally integrated ARFIMA-GARCH model // Journal of Applied Econometrics, 1996, v.11, pp. 23-40

- [14] Brunner, A., Hess G., Are higher levels of inflation less predictable? A state-dependent conditional heteroskedasticity approach // Journal of Business and Economic Statistics, 1993, v.11, pp.187–197
- [15] Grier K., Perry M. On inflation and inflation uncertainty in the G7 countries // Journal of International Money and Finance, 1998, v.17, pp. 671–689
- [16] Nas T., Perry M., Inflation, inflation uncertainty, and monetary policy, in Turkey: 1960-1998 // Contemporary Economic Policy, 2000, v.18, pp. 170-80
- [17] Neyapti B., Kaya N., Inflation and inflation uncertainty in Turkey: Evidence from the past two decades, 2001, Yapi kredi economic review.
- [18] Zeynel A, Fisunoglu M., On the inflation-uncertainty hypothesis in Jordan, Philippines and Turkey: A long memory approach // International Review of Economics and Finance, 2008, v.17, pp.1 – 12
- [19] Golob J. Does Inflation Uncertainty Increase with Inflation? // Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, 1994, v.79, pp.27-38
- [20] Ricketts N., Rose D., Inflation, Learning and Monetary Policy Regimes in the G7 Economies, // Bank of Canada, Working Paper 95-96, 1995, Canada
- [21] Baillie R., Chung C.,Tieslau M., Analyzing inflation by the fractionally integrated ARFIMA-GARCH model //Journal of Applied Econometrics, 1996, v.11, pp. 23–40
- [22] Grier K., Henry O., Olekalns N., Shields K. The asymmetric effects of uncertainty on inflation and output growth // Journal of Applied Econometrics, 2004, v.19, pp. 551–565
- [23] Karanasos M., Karanassou M., Fountas S. Analyzing US inflation by a GARCH model with simultaneous feedback // WSEAS Transactions on Information Science and Applications, 2004, v.1, pp. 767-772
- [24] Karanasos M., Stefanie S. Is the Relationship between Inflation and Its Uncertainty Linear? // German Economic Review, 2008, v.9(3), pp.265–286
- [25] Thornton J., The Relationship between Inflation and Inflation Uncertainty in Emerging Market Economies Southern Economic Journal, 2007, v.73(4), pp.858-870
- [26] Thornton J, Inflation and inflation uncertainty in Argentina, 1810–2005 // Economics Letters , 2008, v.98 , pp. 247–252
- [27] Fountas S.,Karanasos M.,Karanassou M.,A GARCH model of inflation and inflation uncertainty with simultaneous Feedback // Discussion Paper, 2000, v. 2000-24, Department of Economics and Related Studies, University of York
- [29] Chowdhury A. Inflation and inflation-uncertainty in India: The policy implications of the relationship// Journal of Economic Studies, 2014, v.41, pp.71–86

- [29] Fountas S., Ioannidis A., Karanasos M., Inflation, inflation uncertainty and a common European monetary policy // The Manchester School, March 2004, v.72, No.2
- [30] Karahan Ö., The Relationship between Inflation and Inflation Uncertainty: Evidence from the Turkish Economy // International Conference of Applied Economics, Procedia Economics and Finance , 2012, v.1, pp. 219 – 228
- [31] Ezekiel N., Benedict M, Julius B., Felix O., Modelling Rates of Inflation in Ghana: An Application of Arch Models // Current Research Journal of Economic Theory, 2014, v.6(2), pp.16-21.
- [32] Engle R. "Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation.// Econometrica, 1982, v.50, pp. 987-1007
- [33] T.Bollerslev.1986. "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity. "Journal of Econometrics, April, 31:3, pp. 307-27
- [34] Engle R., GARCH 101: The Use of ARCH/GARCH Models in Applied Econometrics // The Journal of Economic Perspectives, Autumn 2001, v.15, No.4, pp. 157-168
- [35] Mesbah F., Inflation and Inflation Uncertainty Revisited: Evidence from Egypt, Economies , 2015,v. 3, pp.128-146
- [36] Daal E., Naka A., Sanchez B. Re-examining inflation and inflation uncertainty in developed and emerging countries // Economics Letters, 2005, v.89, pp.180–186
- [37] William Miles, Chu-Ping C. Vijverberg, "Changing Inflation Dynamics and Uncertainty in the United States", Southern Economic Journal, Vol. 75, No.3 (Jan., 2009), pp. 736-749
- [38] Glosten L, Jagannathan R, Runkle D., On the Relation between the Expected Value and the Volatility of the Normal Excess Return on Stocks // Journal of Finance, 1993, v.48, No.5, pp.1779-1801.
- [39] Zakoian J., 1994. Threshold Heteroskedastic Models // Journal of Economic Dynamics and Control, 1994, v.18, pp.931-944
- [40] Rabemananjara R., Zakoian M., Threshold Arch Models and Asymmetries in Volatility// Journal of Applied Econometrics, Jan.-Mar. 1993, v.8, No.1, pp.31-49
- [41] Baillie R., Chung C., Tieslau M., Analyzing inflation by the fractionally integrated ARFIMA-GARCH model // Journal of Applied Econometrics, 1996, v.11, pp.23-40
- [42] Azərbaycan Mərkəzi Bankının aylıq statistik bülletenləri, www.cbar.az

МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ЗНАНИЯМИ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В.Н.Гурбанов

диссертант, UNEC

Natik1952@hotmail.com

Моб. тел.: (+99450)3566819

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 08 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 10 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 08 January 2016; accepted 10 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

В данной статье посредством использования аналитических выводов, полученных из анализа зарубежного и отечественного опыта управления знаниями в интеллектуальных организациях, представлена разработанная автором и использованная в деятельности объектов исследования Государственное агентство по услугам гражданам и социальным инновациям “ASAN”) модель управления знаниями. При всей общности в принципах моделирования процесса управления знаниями в интеллектуальных организациях, каждая из этих организаций, в зависимости от характеристик их деятельности, будет иметь свою модель. Кроме того, сама модель не является постоянной, она подвержена изменениям под влиянием всех воздействующих на нее факторов. Исходя из вышеизложенного, раскрыт базисный подход, и представлена разработанная автором модель управления знаниями. Методологической основой этой модели послужили рассмотренные идеи «жизненного цикла», предложенные рядом ученых при разработке их моделей. Однако мы предлагаем несколько модифицированный вариант этой идеи с учетом современных реалий отечественного бизнеса. В общем понимании жизненный цикл знаний представлен в виде совокупности взаимосвязанных процессов и стадий от создания банка информации и идеи до их снятия в связи с появлением новых идей. Кроме того, автором приводится сравнительный анализ некоторых моделей, и выделяются основные черты комплексной системы управления знаниями.

Ключевые слова: интеллектуальные организации, комплексная система управления знаниями, модели управления знаниями, жизненные циклы знаний.

JEL Classification codes: O34, D89

İNTELLEKTUAL TƏŞKİLATLARDA BİLİKLƏRİ İDARƏETMƏ MODELİ

Xülasə

Məqələdə xarici ölkələrin və ölkəmizin intellektual təşkilatlarında biliklərin idarə edilməsi təcrübəsinin təhlilindən alınmış analitik nəticələrdən istifadə etməklə, müəllif tərəfindən hazırlanmış və tədqiqat obyektı kimi seçilmiş “ASAN xidmət” Dövlət Agentliyinin fəaliyyətində istifadə olunan bilikləri idarəetmə modeli təqdim olunmuşdur. Ayrı-ayrı intellektual təşkilatlarda bu növ fəaliyyətin modelləşdirilməsinin ümumi prinsiplərilə yanaşı, bu təşkilatların hər birinin fəaliyyətinin ümumi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, öz modellərinə malik olacaq. Eyni zamanda bu model sabit deyil və ona təsir edən amillərin dəyişilməsindən asılı olaraq dəyişikliklərə məruz qalır. Təklif olunan modelin metodoloji əsası kimi, bir sıra alimlər tərəfindən təklif olunmuş, biliklərin “həyat tsikli” ideyasından istifadə edilmişdir. Ancaq müəllif, bu nəzəriyyənin milli biznesin müasir fəaliyyətini nəzərə almaqla, öz variantını təklif edir. Ümumi anlamda, biliklərin həyat tsikli informasiya və ideya bankının yaradılmasından başlayaraq onların yeni ideyaların yaranması nəticəsində istifadədən çıxarılmasına qədər olan bir-biri ilə əlaqəli proses və mərhələlərin toplusu şəklində göstərilmişdir. Bundan əlavə, ayrı-ayrı modellərin müqaisəli təhlili aparılmış, bilikləri kompleks idarəetmə sisteminin) əsas xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: intellektual təşkilatlar, biliklərin idarəedilməsinin kompleks sistemi, biliklərin idarəedilməsinin modeli, biliklərin “həyat tsikli”.

KNOWLEDGE MANAGEMENT MODEL IN THE INTELLECTUAL ORGANIZATION

Abstract

In this article by means of use of the analytical conclusions received from the analysis of foreign and domestic experience of management of knowledge in the intellectual organizations it is presented developed by the author and introduced in activity of objects of research (the state agency on affairs of public service and social innovations at the President of the Azerbaijan Republic - "ASAN") model of management of knowledge. At all community in the principles of modeling of process of management of knowledge in the intellectual organizations, each of these organizations depending on characteristics of their activity, according to the classification given by us will have the model. Besides, the model isn't a constant, it is subject to changes under the influence of changes of all factors influencing it. Proceeding from the above, basic approach is opened and the model of management of knowledge developed by authors is presented. The considered ideas of "life

cycle" assumed by a number of scientists when developing their models formed a methodological basis of this model. However we offer a little modified option of this idea taking into account modern realities of domestic business. In the general understanding life cycle of knowledge is presented in the form of set of the interconnected processes and stages from creation of bank of information and idea before their removal in connection with emergence new ideas. Besides, authors provide the comparative analysis of some models and the main lines of a complex control system of knowledge are marked out.

Key words: Intellectual organizations, complex control system of knowledge, models of management of knowledge, life cycles of knowledge.

Введение. Теория нового общества получает свое развитие в работах Э. Тоффлера, где в качестве символической даты начала новой цивилизации — «третьей волны», главными ценностями которой являются знания и информация, автор указывает 1956 год. [1] Данной проблеме посвящен также ряд работ Д. Белла, М. Маклюэна и Ё. Масуды. [2-4] Чуть позже, в 1970-х годах, начинают разрабатываться информационные основы управления знаниями в трудах В. М. Глушкова, Ю. А. Шрейдера, Р. Ф. Гиляревского, Л. С. Козачкова, а на рубеже 1980—1990-х годов в Швеции, США и Японии практически одновременно зарождаются три разных подхода к концепции «управления знаниями», получившие в дальнейшем соответствующие названия-скандинавский (или европейский), американский и японский. В этот период появляются первые монографии и публикации в средствах массовой информации, посвященные данному вопросу, а в 1986 году Карл Вииг вводит понятие управления знаниям. [5] Нельзя также не отметить все возрастающий интерес со стороны организаций к управлению знаниями и факт организации первых, пока еще немногочисленных, конференций, посвященных изучаемой проблеме.

Сегодня за рубежом существует достаточно большое количество различных монографий, публикаций, интернет-порталов, посвященных в той или иной форме концепции управления знаниями. Регулярно проводятся конференции, создаются форумы для обсуждения проблем и перспектив внедрения технологии управления знаниями в организациях. Все это свидетельствует о том, что менеджмент знаний, находясь на стыке различных дисциплин, являет собой совершенно новое, очень актуальное в современных условиях направление, изучение которого является предметом работ многих исследователей по всему миру. Знания не только представляют собой самостоятельную ценность, но и порождают мультипликативный эффект по отношению к другим факторам производства, воздействуя на уровень эффективности их применения.

Таким образом, в современной экономике источником конкурентных преимуществ становится не выгодная рыночная позиция, а сложные для репликации знания как активы и способ их размещения. Причем в центре внимания здесь находится не создание знаний, а их движение и использование в организации. Изучению особенностей жизненных циклов знаний посвящены исследования многих ученых различных стран. [6-9] Мы, изучив их, предложили свой, несколько модифицированный вариант раскрытия данного понятия, который был использован нами при разработке модели управления знаниями в деятельности конкурентных объектов нашего исследования.

1. Жизненные циклы знаний и их стадии

Знания в своем жизненном цикле проходят ряд стадий, включающих:

- Зарождение, сопровождающиеся сбором и обработкой информации и идеи;
- Внедрение и адаптация выбранных идей к реальности;
- Рост использования знаний;
- Насыщение и стабилизация роста;
- Упадок или старение.

Наиболее трудоемкой и сложной является стадия внедрения и адаптации новых знаний. На этой стадии приходится почти каждый раз совершать своего рода «революции» и первым долгом в мышлении людей. Здесь крайне велика роль учета человеческого фактора. Именно на данной стадии наблюдаются высокие затраты ресурсов и относительно слабая отдача, а может быть и отрицательная результативность. Стадия роста отличается быстрым наращиванием результативности и увеличением сферы охвата. Стадия насыщения и стабильности характеризуется медленным и растянутым во времени использованием, устойчивыми темпами и максимально возможным охватом.

Стадия упадка связана первым долгом со старением знаний и резким упадком их использования вплоть до нуля. Частая смена инноваций в этой области создает большие сложности и нестабильность в управлении организацией, снижается эффективность деятельности почти всех ее подразделений. Но эти смены необходимы, их не избежать, если ставить целью быть в числе лучших и соответствовать требованиям времени. Вот почему этим инновациям должны сопутствовать новые формы организации и методы управления. Мы используем некую модификацию «жизненного цикла» знаний, разработанную и представленную нами на рис.1.

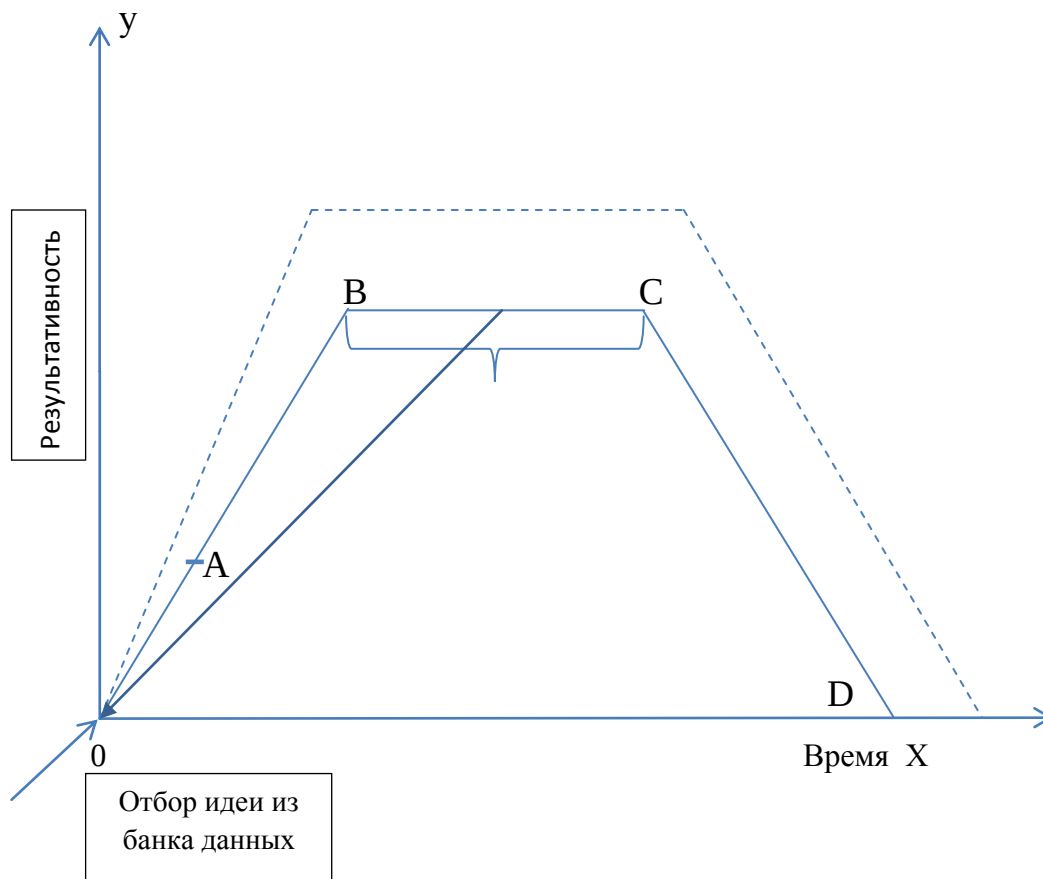

Рис.1. Жизненные циклы знаний

Первым этапом этого цикла является сбор и обработка информации и идей и создание на этой базе банка данных о стратегическом развитии организации. Далее необходим отбор идей, соответствующих стратегическим целям интеллектуальной организации в данный конкретный период времени с учетом внутренних и внешних факторов.

Этапы создания банка информации и отбора стратегий не случайно показаны нами вне квадранта, т.к. это в основном не приносящая конкретной, измеримой пользы (дохода) организации деятельность. Она, безусловно, необходима и крайне важна, но как мы отмечали ранее, «знание-топливо, а не тепло», или «знание - не сила, а умение использовать знание - сила». Но топливо необходимо, чтобы получить тепло. И должны быть знания, чтобы их использовать. Отрезок ОА соответствует деятельности организации по разработке идеи с целью ее адаптации к реальной действительности. Здесь очень важно отметить крайнюю важность и рискованность этого этапа, ибо если этот этап не пройден успешно, то цикл может быть завершен незаблаговременно. В

практике внедрения инноваций общепринято предложение, что из 10 новшеств на рынок выходят обычно в среднем 2. Поэтому можно утверждать, что чем больше новшеств, тем вероятнее успех. При благополучном прохождении данного этапа за ним следует расширение использования и рост результативности от использования новых знаний, отмеченных нами в виде отрезка АВ. В некоей точке В наступает этап стабилизации результативности от использования инноваций, который показан отрезком ВС. Точку можно условно назвать и «началом конца» использования новых знаний и полученных на их основе инноваций. На этом этапе необходимо направлять часть доходов, полученных от использования новых знаний и инноваций, на создание новых знаний и инноваций, т.е. пополнение банка информации и идей. Это необходимо сделать до наступления критического этапа «старения знаний» - отрезок СД, что позволит добиться достижения нового цикла. Иными словами, интеллектуальная организация получит новый виток «жизненного цикла» и после истощения потенциала предыдущей инновации на рынок выйдет новая. И так до бесконечности. В этом основная стратегия управления знаниями в интеллектуальных организациях. Иным словами, как показано на рис.2, каждый раз после перехода из реального состояния в желаемое, желаемое становится реальным и требует перехода в новое желаемое.

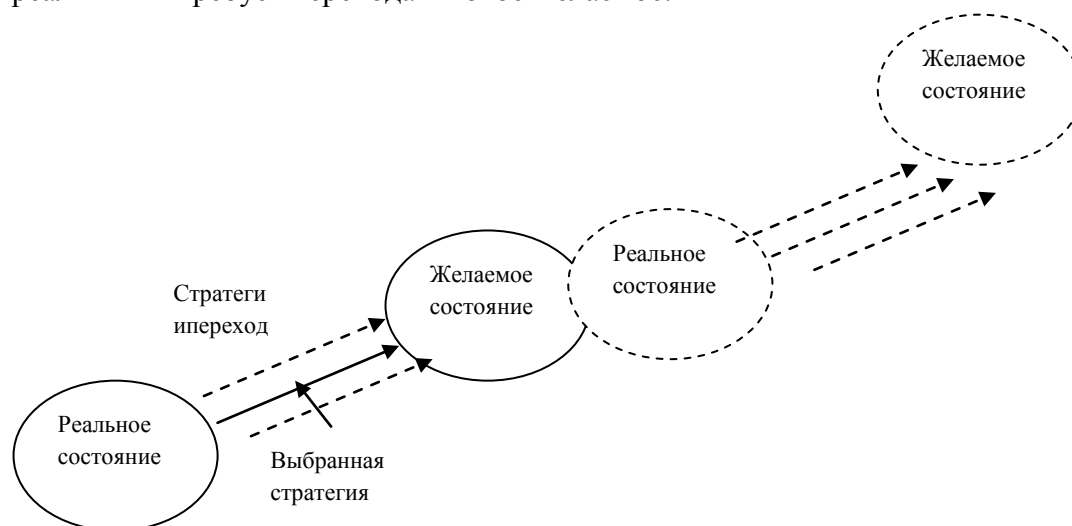

Рис.2. Циклы управления

Вектор У - результативность.

Мы вполне обоснованно именно так назвали этот вектор, а не дали ему названия прибыль, доход и т.п. Так как использование знаний носит синергетический характер и может принести наряду с конкретно измеримой результативностью и косвенно измеримые результаты (появление новых знаний, повышение интеллектуального уровня, социальный характер и т.д.), даже отрицательный итог здесь может носить результативный характер.

Вектор Х – время.

Отрезок времени является важнейшим фактором для измерения значимости и результативности знаний. Чем меньше времени затрачено на «жизненный цикл», тем при всех других равных условиях выше результативность. То есть результативность (Р) является функцией от аргумента времени (t) или

$$P=f(t)$$

Но в нашем случае общий показатель времени (t об.) несколько шире, чем отражено на графике (t 1), (t 2).....(t n). Так:

$$t_{об} = t_n + t_b + t_o + t_p$$

где: $t_{об}$ – общее время жизненного цикла знания;

t_n – время от внедрения знания;

t_b – время на создание банка информации и знаний;

t_o – время отбора идеи;

t_p – время принятия управленческого решения.

Следует помнить, что современные знания в большинстве своем имеют тенденцию к быстрому старению. Для каждой организации характерна своя модель управления знаниями, учитывающая специфику и масштабы деятельности, организационные особенности, корпоративную культуру, интеллектуальный уровень и т.д. Однако, вне зависимости от этого менеджмент знаний должен обеспечивать взаимодействие всех подразделений и уровней в этой деятельности. С этой точки зрения представляет особый интерес понятие модели организации, введенное Икуджиро Нонака, в которой управление проходит «из центра – вверх - вниз», где в центре событий находится менеджер среднего звена.[7] Именно они являются проводниками идей между часто оторванными от реальности и выдвигающими порой идеалистические концепции руководителями высшего звена и приземленной рутинной деятельностью рядовых сотрудников, которые эти концепции должны реализовывать. Мы использовали этот подход в нашем исследовании.

2. Модель управления знаниями. Все вышесказанное позволило нам разработать и предложить модель управления знаниями в интеллектуальных организациях, условно названный нами «бесконечный цикл».

Мы разработали данную модель с учетом особенностей деятельности конкретных объектов нашего исследования, которые, с нашей точки зрения, могут быть отнесены, из приведенной нами ранее классификации интеллектуальных организаций, в большей мере к сетевым. В этой модели, используя скандинавский или европейский опыт, необходимо создание специального функционального подразделения по управлению знаниями. В основные функции этого подразделения, как показано на рис.3., войдут:

1. Сбор и обработка информации и идей с учетом миссии организации;
2. Создание интеллектуального банка данных;
3. Изучение внешней среды и выявление ситуации к ней организации;
4. Организационная культура:
 - Предпринимательство и творчество;
 - Умение и желание рисковать;
 - Креативность и новаторство;
 - Личная инициатива;
 - Стремление организации к лидерству.
5. Генерирование знаний;
 - Обучение сотрудников, самообучение;
 - Обеспечение, применение, передача, усвояемость и совершенствование знаний.
6. Выработка вариантов общей стратегии и ее альтернатив;
7. Предложения по созданию мобильных групп по конкретным вариантам стратегий;
8. Организация и использование системы «мозгового штурма».

Думается в ходе практической деятельности эти функции, что вполне соответствует их предназначению, могут модифицироваться и изменяться. Функциональные взаимосвязи с подразделениями различных уровней управления организацией у данного подразделения должны строиться с учетом особенностей деятельности самой организации, куда входят ее миссия, цели, статус, род деятельности и т.д. В нашем случае - это организации консалтинговые, сферы услуг, государственные, проведение аудиторской деятельности и оказание услуг населению организациям.

Взаимосвязи с верхним уровнем управления организацией должны строиться по двум векторам. Первый – получение указаний по прогнозным целям и задачам со стороны руководства. Второй – передача руководству как необходимой информации и новых идей, так и альтернативных вариантов и предложений по достижению поставленных целей. Здесь, думается целесообразно было бы воспользоваться некоторыми особенностями американского,

японского и китайского подходов, отмеченных нами ранее. Так, в частности, от американского подхода - использование совместных знаний сотрудников, а не отдельно взятых аспектов, от японского – поиск альтернативных подходов к решению задач, а от китайского подхода – иерархия и дисциплина.

Далее взаимосвязи со средним звеном управления организацией. Первый вектор – передача и тиражирование знаний, организация системы обучения и самообразования сотрудников, с целью быстрой усвояемости этих знаний и эффективного осуществления тактического управления по осуществлению задач и целей, поставленных высшим руководством.

Второй «обратный» вектор – создание системы получения оперативной информации о состоянии организационного окружения, интеллектуального потенциала и возникающих проблем и задач. Здесь целесообразно использовать следующие особенности зарубежного опыта:

- Американский – организация сообществ, в которых люди обмениваются информацией и знаниями;
- Японский – совершенствование организационного окружения, создание новых знаний и информации;
- Европейский – продвижение идей внутри компании.

Третий уровень – связи с исполнителями. Первый вектор – получение идей, конкретных предложений и информации от непосредственных исполнителей, изучение и оценка их интеллектуального образовательного и профессионального потенциала для разработки соответствующих программ по организации их непрерывного обучения и самообучения.

Второй вектор – генерирование и передача информации для совершенствования оперативного управления, обеспечение усвояемости и применения знаний, организация дистанционного обучения, создание мобильных интеллектуальных групп, организационная культура и т.д.

В этом направлении деятельности из зарубежного опыта целесообразно и реально, с нашей точки зрения, использовать следующие аспекты:

- Российский опыт – использование теории «спирального развития» в создании знаний, рассмотренный нами ранее;
- Американский подход – выявление уникальных способностей сотрудников и разработки способов их развития; совершенствование технологии управления знаниями как в физическом, так и в виртуальном пространстве.
- Японский подход – специализация знаний: организация неформальных сборов для «мозгового штурма», формализация и совершенствование неформализованных знаний сотрудников, создание новой информации и знаний.
- Китайский подход – лозунг: «Правильный человек на правильном месте».

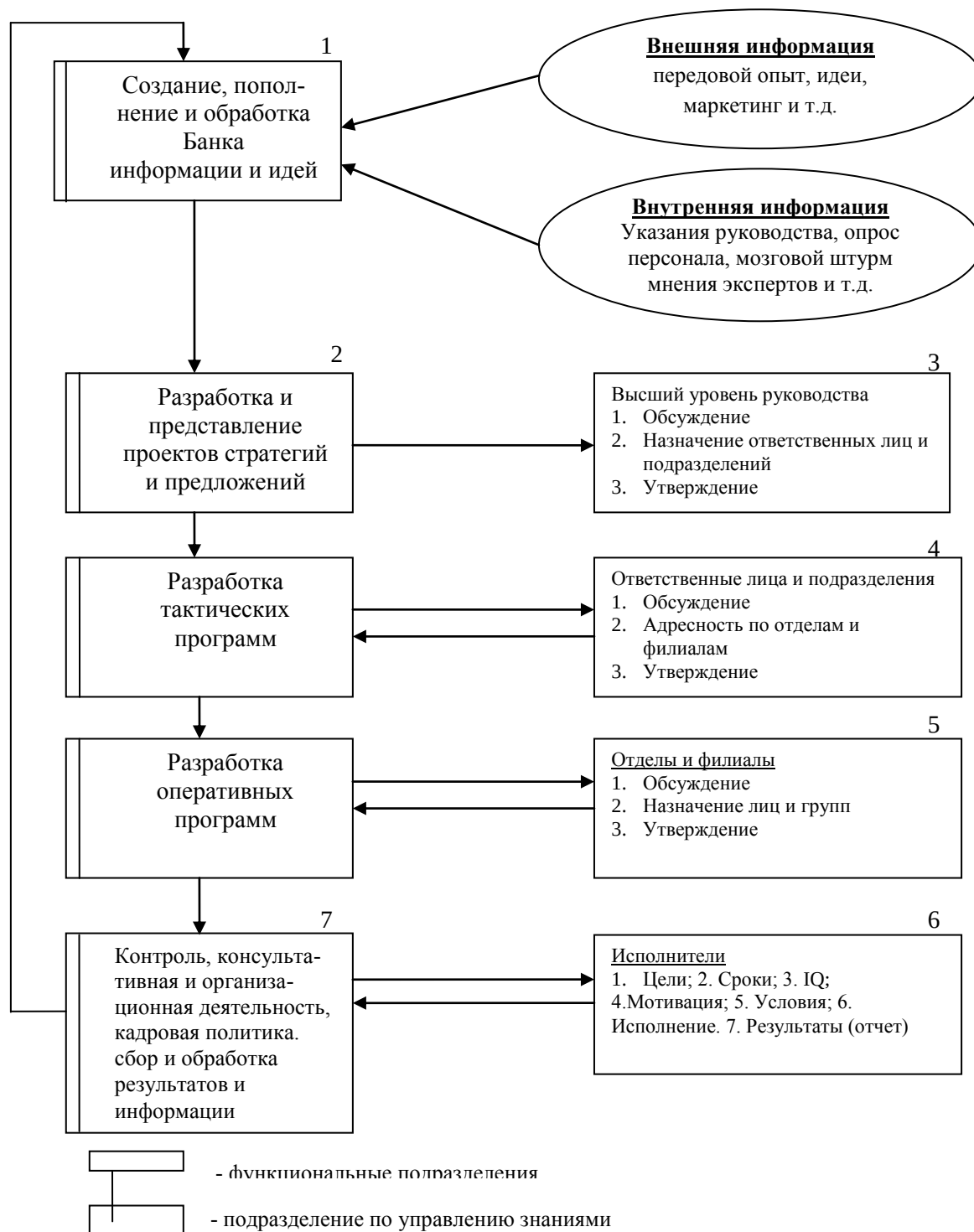

Рис.4. Алгоритм управления знаниями в организации

Применительно к данной модели нами предложен алгоритм управления знаниями (Рис.4). В данном алгоритме отражены функциональные шаги по достижению целей организации при сохранении в них существующей системы иерархии управления и создания функционального подразделения по управлению знаниями. Данный алгоритм обладает циклическим характером.

Результаты наших исследований были использованы в деятельности организации ASAN” и рассматриваются в ряде других отечественных организаций.

Заключение. Анализ различных подходов к управлению знаниями показывает, что инновации и управление знаниями в организациях требуют сегодня не только дивергентного мышления и творческой корпоративной среды, но и особого рода коммуникативных компетенций - умения управленческих и проектных команд расширять и использовать сеть своих контактов для совместного поиска решений и кодификации знаний. Кроме этого, хотелось бы отметить одно из важных последствий перехода компаний к модели открытых инноваций и краудсорсинга. На протяжении последних 10 лет происходит постепенное изменение представлений сотрудников и руководителей организации, что такое знания. Если раньше основное внимание обращалось на соответствие знаний сотрудника определенным должностным и профессиональным нормативам, сами знания были кодифицированы и относительно легко измеримы, то теперь более востребованной оказывается способность сотрудников самостоятельно приобретать знания и быстро находить информацию, необходимую для решения задач. Вместе с осознанием неэффективности стратегического планирования в крупных компаниях приходит понимание, что знания и компетенции имеют все более короткий жизненный цикл.

Литература

- [1] Тоффлер Э. Третья волна, М., АСТ, 2010, 784 стр.
- [2] Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество - Москва, Академия, 1999.
- [3] Маклюэн М. Понимание медиа – внешнее расширение, М. 2003-464 с.
- [4] Масуда Е. Информационное общество как постиндустриальное общество, М., Прогресс, 1980-354с.
- [5] Каратаев А.В., Гринчин А.Б. Кондратьевские волны в мир-системной перспективе, Волгоград-Учитель, 2012-284 с.
- [6] Шумпетер Й. Теория экономического развития, Капитализм и демократия. М., ЭКСМО, 2007-234 с.
- [7] Стратегия Бизнеса, Под редакцией академика РАЕН Г.Б.Клейнера, М., КОНСЭКО, 2013-354 с.
- [8] Стратегия бизнеса - Жизненные циклы, [http://www.aup.ru/m71/2_1htm\(54795 bait\)](http://www.aup.ru/m71/2_1htm(54795 bait)), 22/04/2015.

AZƏRBAYCANDA ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİ VƏ SOSIAL TƏMİNATININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

H.Ə. Hüseynov

dissertant, Bakı Dövlət Universiteti

E-mail:huseynovhe@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 21 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 17
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 21 January 2016; accepted 17 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

Tədqiqatın başlıca məqsədi 2003-2013-cü ildən Respublikamızda həyat səviyyəsi və sosial təminat siyasətinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatda Respublikamızda sosial təminat siyasətinin əsas hədəfinin - həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onlarən layiqli həyat şəraiti ilə təmin edilməsi, minimal yaşayış standartlarına uyğun normaların tətbiqi və bütün bunların nəticəsi olaraq, potensial yoxsulluğun aradan qaldırılması məsələləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda tədqiqat zamanı göstərilən zaman müddətində istehlak qiymətləri indeksi araşdırılmış və qiymətlərin artım dinamikası müqayisə edilmişdir.

Açar sözlər: sosial təminat, həyat səviyyəsi, yoxsulluq, sosial proqramlar.

JEL Classification codes: D6, J4

EVALUATION OF COST OF LEAVING AND SOCIAL PROTECTION POLICY IN AZERBAIJAN REPUBLIC

Abstract

The main purpose of the research is to investigate the current situation of life standart policy in Azerbaijan. Paper analysis the impact of social-economic policy on life standarts of the people in terms of minimum salarie, eligibility criteri, minimum consupcion and pensions. The paper also indicated some statistical review of mackoeconomic indikators and some minimum living standarts and their impact of poverty level based on releated government organisation statistical databasis.

Key Words: social protection, living standarts, poverty, social programs

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЖИЗНИ И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Основная цель исследования состоит в изучении текущей ситуации жизненных стандартов Азербайджана. Исследования показали влияние социально-экономической политики на жизненные стандарты людей с точки зрения минимальной заработной платы, минимального потребления и пенсий. В статье также дается статистический обзор макроэкономических показателей, минимальные жизненные стандарты, их влияние на уровень бедности, которые основаны на статистических базах данных.

Ключевые слова: социальная защита, жизненные стандарты, бедность, социальные программы.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyin ilkin illərində ölkədə siyasi və iqtisadi vəziyyətin qeyri-stabil olması səbəbindən, vətəndaşların sosial müdafiə və sosial təminat sisteminə çıxışları məhdudlaşmışdı. Ölkədə hökm sürən müharibə şəraiti və siyasi çaxnaşmalar işsizliyin artmasına və insanların maddi tələbatlarını ödəyə bilməməsi və beləliklə də yoxsulluq riskinin yüksəlməsinə zəmin yaratmışdı.

Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun səviyyəsinə SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar 1980-1990-cı illərdə siyasi və sosial-iqtisadi sahələrdə baş verən proseslər çox güclü təsir göstərmişdir. Belə ki, keçmiş Sovetlər birliyində 1980-ci illərin axırında gedən siyasi proseslərdən və xaosdan yararlanaraq, Ermənistan Respublikası planlı şəkildə etnik təmizləmə işlərinə başlamış və 250 min nəfər azərbaycanlıyı öz yaşayış yerlərindən (indiki Ermənistan Respublikasından) zorla deportasiya etmişdir. Eyni zamanda Ermənistan 1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycana hərbi təcavüz etmiş və respublikanın ərazisinin 20 faizini (Dağlıq Qarabağı və ona bitişik 7 rayonu) işğal etmişdir. Öz doğma yurdlarından vəhşicəsinə qovulmuş 1 milyonadək insan aldıqları maddi və mənəvi zərbə ilə yanaşı, iş yerlərini də itirmiş, ölkədə işsizlər ordusu yaranmışdır və təbiidir ki, bu vəziyyət ölkə üzrə həm işsizlik, həm də onun davamı kimi yoxsulluq səviyyəsinə təsir etmişdir (məcburi köçkünlər arasında mütləq yoxsulluq həddi 2002-ci ildə 63 faiz təşkil etmişdir). Nəticədə qaçqınlar və məcburi köçkünlər üzrə təhsil, sağlamlıq, məşğulluq göstəriciləri də ölkə üzrə orta səviyyədən xeyli aşağı olmuşdur ki, bu da ölkədə insan inkişafı vəziyyətinə öz mənfi təsirini göstərmişdir. Eyni zamanda keçmiş SSRİ-nin ərazisinin ayrı-ayrı yerlərində baş verən lokal münaqişələr nəticəsində respublikalar arasında iqtisadi, sosial əlaqələr pozulmuş, bir çox müəssisələrin fəaliyyəti dayandırılmış bu da öz növbəsində əhalinin rifahının pisləşməsinə, əhali arasında gəlirlərin bölünməsinə

bərabərsizliyə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 1989-cu ildən 1996-cı ilə kimi keçmiş SSRİ ərazisində olan yoxsulların sayı 14 milyondan 147 milyonadək yüksəlmişdir. Azərbaycan Respublikasında 1990-cı ildən 1998-ci ilə kimi sənayedə məşğul olanların sayı 46,4%, elm sahəsində çalışanların sayı isə 46,1% azalmışdır. Baş verən proseslər nəticəsində əhali arasında yoxsullaşma sürətlənmiş və 2000-ci illərin əvvəlinə digər respublikalarda olduğu kimi Azərbaycanda da əhalinin təxminən yarısı yoxsul vəziyyətə düşmüşdür.

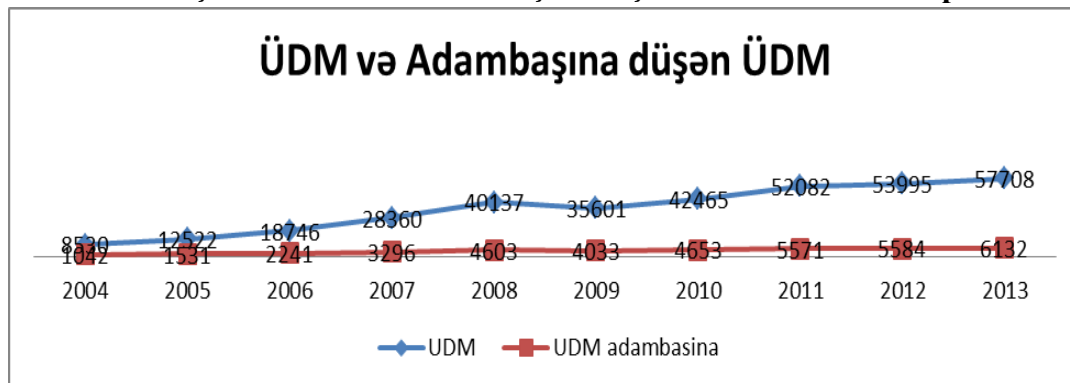
Bütün bu deyilənlərin qarşısının alınması və davamlı inkişafa nail olunması məqsədilə 2000-ci ilin sentyabrında Nyu-Yorkda Minilliyin İnkişaf Məqsədlərini (MİM) əks etdirən Minilliyin Bəyannaməsi imzalanmışdır. Bəyannamədə göstərilən vəzifələri həyata keçirmək üçün 18 hədəfi və 48 göstəricini özündə əks etdirən 8 global məqsəd müəyyənləşdirilmişdir. Minilliyin Bəyannaməsinə qoşulduqdan sonra, bu məqsədə nail olmaq və götürülmüş öhdəliyin ölkə şəraitinə uyğun şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 20 fevral tarixli 854 nömrəli Fərmanı ilə “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Həmin Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində 2003-2005-ci illərdə respublikada ümumi makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, dinamik iqtisadi artım təmin edilmiş, inflyasiya və milli valyutanın məzənnəsi məqbul səviyyədə saxlanılmışdır. Bu isə ölkədə mövcud olan sosial təminat problemlərinin, o cümlədən yoxsulluq probleminin həlli istiqamətində təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır. Bu illərdə yoxsulluğun səviyyəsi 2002-ci ildəki 46.7 faizdən, 2005-ci ildəki 29.3 faizə enmişdir. Ölkə vətəndaşlarının rifah halını daha da yaxşılaşdırmaq və iqtisadi və sosial həyatında müşahidə olunan müsbət meylləri daha da möhkəmləndirmək, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini davam etdirmək məqsədilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Sözügedən proqramın əsas hədəflərində yenə də yoxsulluğun azaldılması, insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və sosial müdafiə imkanlarının genişləndirilməsinin dayandığını müşahidə etmək olar.

Bundan başqa, vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların layiqli həyat şəraiti ilə təmin edilməsi, davamlı makroiqtisadi vəziyyətinin qorunub saxlanması ilə davamlı sosial təminat sisteminin formalaşdırılması məqsədilə Respublikada “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”, Əlillərin sosial-müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinin Dövlət Proqramı” və “İş axtaranların və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinin Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər) və Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə

Dövlət Proqramı, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı (2004-2008) və digər proqramlar imzalanmış və həyata keçirilməkdədir.

Bütün bu və digər istiqamətdə görülmüş tədbirlər nəticəsində makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, qeyri-neft sektorunun tarazlı inkişafı həyata keçirilərək davamlı iqtisadi artım təmin edilmişdir. Aşağıdakı şəkildən son 10 il müddətində ÜDM-in dəyişmə dinamikasına baxmaq mümkündür. Belə ki, ÜDM 2004-cü ildə 8.5 milyard olduğu halda, artıq 2013-cü ildə bu rəqəm 57.7 milyard manat yüksəlmişdir. Xatırladaq ki, adambaşına düşən ÜDM 2004-cü ildəki təxmini 1000 manat məbləğindən, 2013-cü ildəki təqribən 6132 manat məbləğinə yüksəlmiş, bu isə təxminən 8000 ABŞ dollarına bərabərdir.

Şəkil 1. ÜDM və adambaşına düşən ÜDM-in artım tempi

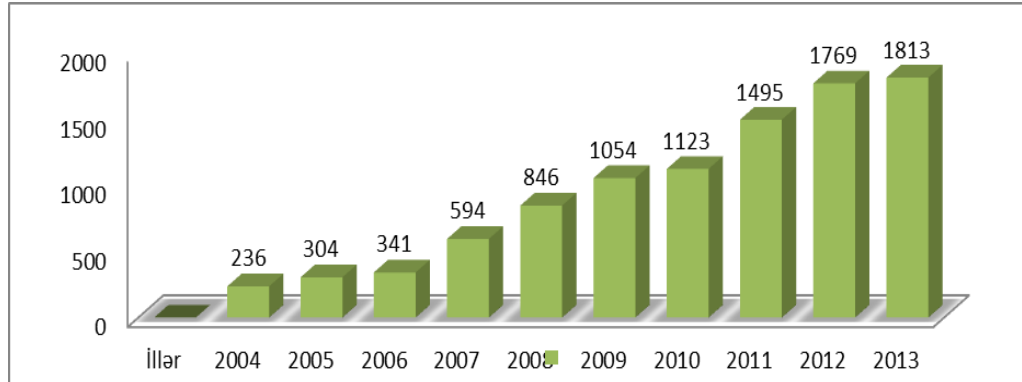

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, müəllifin hesablamaları

Qeyd edək ki, ÜDM-in artım dinamikası eyni zamanda dövlət büdcəsinin artmasını şərtləndirən əsas amillərdən hesab edilə bilər. Başqa sözlə desək, ÜDM-in artımı digər makroiqtisadi indikatorların artım dinamikasına təsir edir.

Dövlət büdcəsi həcmının artması, təbiidir ki, büdcədən maliyyələşən müxtəlif sahələrə ayırmaların məbləğini artırmışdır. Müxtəlif illərin büdcə xərclərini təhlil etdiyimiz zaman sosial sahələrə ayırmaların ildən-ilə əhəmiyyətli dərəcədə artmasını müşahidə etmək mümkündür. 2006-cı il 1 iyul tarixindən bütün Azərbaycanda ünvanlı sosial yardımların təyinatına başlanılmışdır. Yardım proqramlarının təhlilinə başlamazdan əvvəl Respublikamızda son 7 ildə sosial sahəyə ayırmaların dinamikasına baxaq.

Şəkil 2. Dövlət Büdcəsindən sosial təminat və sosial müdafiə xərclərinə ayrımlar

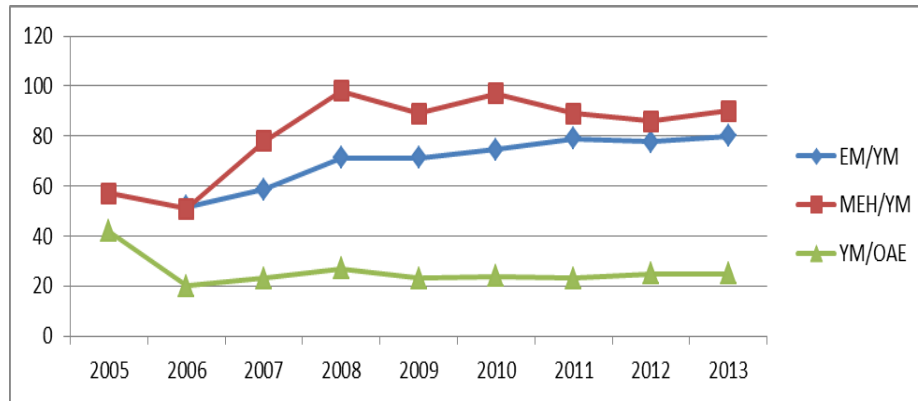
Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Diaqramdan göründüyü kimi, son 10 il ərzində sosial təminat sisteminə ayrılan büdcə vəsaitləri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 2004-ci ildə göstərici 236 milyon olduğu halda, 2013-ci ildə bu göstərici 1.8 milyard manat təşkil etmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistikasında 2013-cü il üçün artıq məbləğ təxminən 1.9 milyarda yüksəlmişdir. Sosial təminat sisteminə ayrımların artırılması dövlətin əhəlinin həyat səviyyəsinə təsir edən standartların qaldırmasına təkan vermişdir. 2006-2013-cü illər ərzində ehtiyac meyarının orta illik həddi müvafiq olaraq 30 manat, 37.5 manat, 50 manat, 60 manat, 65 manat, 75 manat, 84 manat, 93 manat və onun yaşayış minimumuna nisbəti 51.7%, 58.6%, 71.4%, 71.4%, 74.7%, 78.9%, 77.8 %, 80% təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial təminata dair qanunvericilik aktlarında bu göstəricilərdən ehtiyac meyarı əhəlinin əsas sosial demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq ünvanlı sosial yardımların təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə, hər il üçün təsdiq olunur. Bu göstəricinin artımı isə tətbiq edilən sosial yardımların məbləğinin artmasına səbəb olur. Aşağıdakı şəkildən yaşayış minimumu ilə ehtiyac meyarının son 7 ildə dinamikasına baxa bilərik.

Xətti diaqramdan göründüyü kimi, sosial təminat siyasətinin əsas aparıcı istiqamətlərindən biri göstəricilər arasında olan faiz nisbətinin azaldılması olmuşdur. Buna görə də, 2006-cı ildə ehtiyac meyarı ilə yaşayış minimumu arasında 50%-dən başlayan nisbət 2013-cü ildə 80%-də qərarlaşmışdır. Minimum əməkhaqqı ilə yaşayış minimumu arasında faiz nisbəti 2005-ci ildə 50 faiz olduğu halda, son illərdə 80-90 faiz həddinə çatmışdır. Digər göstərici olan yaşayış minimumunun orta aylıq əməkhaqqılara olan nisbəti isə göstərilən zaman dönməində 20-25 faiz arasında dəyişmişdir. Lakin faiz nisbətinin artımı birbaşa yaşayış standartlarının yüksəlməsi üçün zəmin yaratmır. Burada tətbiq edilən normanın mövcud sosial-iqtisadi göstəricilərlə uyğunlaşdırılması və həyati vacib olan təminat indikatorları ilə vəhdəti vacib məsələdir. Göstəricilərin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş

təvsiyələrinə əsasən, bu rəqəmlər orta aylıq əməkhaqqının 50 yaxud 60 faizi məbləğində müəyyən olunması tətbiq edilən proqramların səmərəliliyinə təsir edən amillərdəndir. Proqramlardan yararlanan benefisiarların əsas iqtisadi təhlükəsizlik mənbəyi kimi transferlərin olduğunu nəzərə alsaq, onda məbləğlərin faktiki maddi ehtiyacları qarşılamaı və istehlakı stimullaşdırmasını demək çətindir.

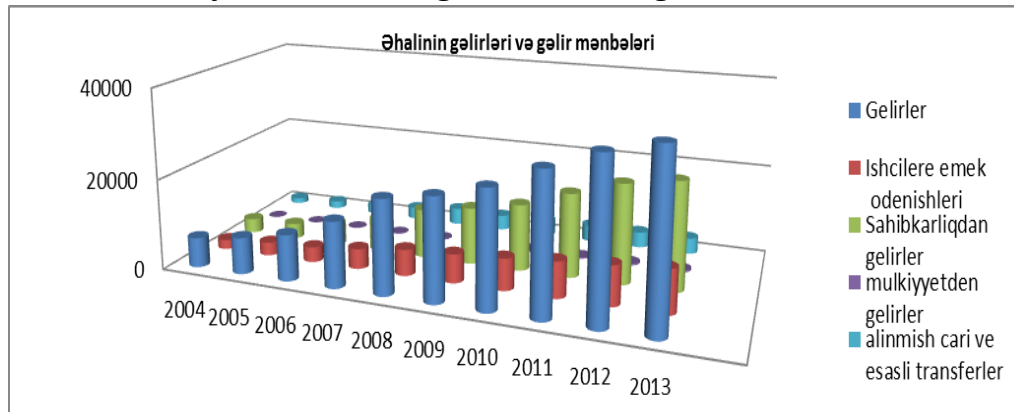
Şəkil 3: Azərbaycanda ehtiyac meyarının, minimum əməkhaqqının və orta aylıq əməkhaqqının yaşayış minimumuna nisbəti

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin həyat səviyyəsini təhlil edərkən əhalinin gəlirləri və gəlir mənbələrinin mənbələrinin strukturuna baxdığımız zaman son 10 il müddətində dinamik iqtisadi inkişaf və əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi nəticəsində gəlirlərin ümumi strukturunda müsbət istiqamətli dəyişikliklərin olduğunu aydın şəkildə görmək mümkündür. Aşağıdakı diaqramdan bu dəyişikliyi əks etdirən dinamikaya baxmaq olar.

Şəkil 4: Azərbaycanda əhalinin gəlirləri və əsas gəlir mənbələrinin dinamikası

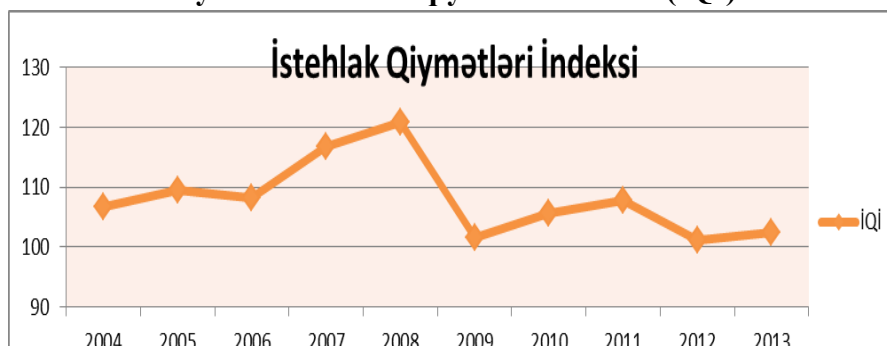
Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Şəkildən göründüyü kimi, 2004-2013-cü illər ərzində əhalinin ümumi gəlirlərində nəzərəcərpacaq dərəcədə artım olmuşdur. Belə ki, işçilərə ödənilən əmək ödənişləri

2004-cü ildəki 2122.4 milyon manatdan 2014-cü ildə 9659.5 milyon manata yüksəlmişdir. Burada artımın əsas səbəbləri kimi, dayanıqlı iqtisadi inkişaf nəticəsində yeni iş yerlərinin açılması və rəqəbətlik mühitinin formalaşmasını göstərməklə yanaşı, sosial siyasətin düzgün qurulması və işçilərin əmək hüquqlarının qorunmasını qeyd etmək lazımdır. Bundan başqa, ümumi gəlirlərin artımında sahibkarlıqdan, mülkiyyətdən və carı transferlərdən gələn gəlirlərin səviyyəsində əhəmiyyətli artım baş vermişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, yaşayış minimumunun adambaşına düşən əhali gəlirlərinə nisbəti digər göstəricilərlə müqayisədə daha zəif artmışdır. Belə ki, DSK-nin məlumatına əsasən 2013-cü ildə hər nəfərə düşən illik gəlir təqribən 4040 manat olmuşdur ki, bu da aylıq 337 manat məbləğində gəlirdir. Ölkə üzrə 2014-cü ilin yaşayış minimumunun (125 manat) adambaşına gəlirə olan nisbəti isə cəmi 37 faiz təşkil edir.

Qeyd edək ki, həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə edilən digər bir göstərici isə İstehlak Qiymətləri İndeksidir. İndeks əhali tərəfindən alınan əmtəə və xidmətlərin istehlak səbətinin dəyərinin dəyişməsinə xarakterizə edən nisbi göstəricidir. Bu göstərici müəyyən dövr ərzində istehlak edilən malların və xidmətlərin dəyişməz qaldığı şəraitdə əhalinin istehlak xərclərinin ümumi məbləğinin dəyişməsinə əks etdirir. İQİ-nin başlıca təyinatı istehlak mallarının və xidmətlərinin qiymət dinamikasını müəyyənləməkdən ibarətdir. Bu indeks bəzi ədəbiyyatlarda inflyasiyanın ölçülməsi və ümumilikdə həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan mütərəqqi üsullardan hesab edilir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, Respublikada istehlak qiymətləri indeksi Laspeyres düsturuna əsasən 54 şəhər və region üzrə hesablanır. Aşağıdakı şəkildən İQİ-də son 10 il ərzində baş verən dəyişiklikləri görmək olar.

Şəkil 5: Azərbaycanda İstehlak qiymətlər indeksi (İQİ)

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Rayon indeksləri hesablanarkən xüsusi çəki kimi hər bir rayon üzrə əhalinin istehlak xərclərindən istifadə edilir. Hazırda 565 adda əmtəə və xidmətlərin qiymət məlumatlarından istifadə olunur (ərzaq-148, qeyri-ərzaq-304 və xidmətlər 113). Təqribən 130000 qiymət təyinetmələri hər ay 54 İQİ rayonlarında toplanılır. Diaqram nəzər salsaq, 2004-2013-cü illər ərzində İQİ-nin ən yüksək həddinin 2008-ci ildə

olduğunu görə bilərik. Lakin daha balanslı iqtisadi inkişaf, əhəli gəlirlərində artım, inkişaf və həyat səviyyəsinin yüksəlişi bu göstəricini təqribən 20 faiz aşağı salmış və son 3 il ərzində aşağı göstəricilərdə qərarlaşmışdır.

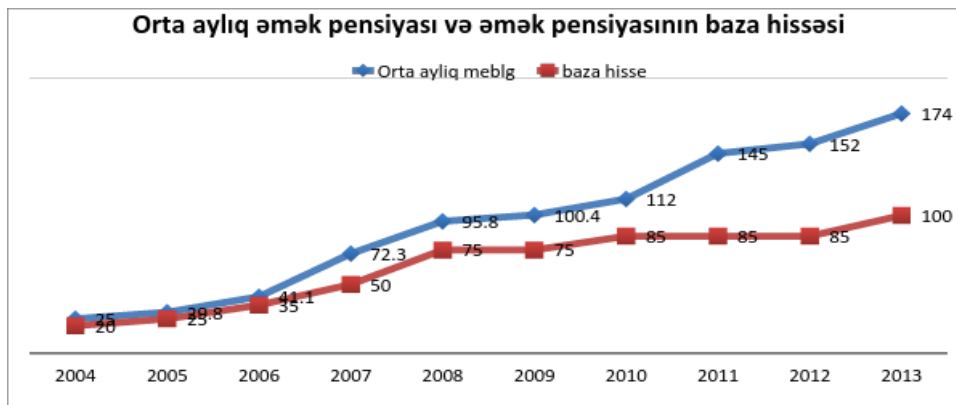
İqtisadi nəzəriyyənin tarixinə nəzər salsaq, insanların əsas ehtiyaclarının ödənilməsi və uzunmüddətli təsərrüfatın qurulması üçün insan potensialının inkişafının zəruriliyini bir daha görə bilərik. Davamlı iqtisadi inkişafın bu istiqamətdə qiymətləndirilməsi müasir dövr iqtisadçıları tərəfindən də müsbət dəyərləndirilir. Belə ki, insan potensialının inkişafı həm sosial tərəfdən, həm də iqtisadi tərəfdən inkişafı stimullaşdırmış olur. İnsan inkişafı özündə uzunömürlülük (burada, anadan olandan gözlənilən ömür müddəti), savadlılıq səviyyəsi və ya təhsilə cəlb olunma səviyyəsi, ən nəhayət, adambaşına düşən real Ümumi Daxili Məhsul göstəricilərini birləşdirir.

Bütün bunlarla yanaşı, ölkədəki pensiyaçıların pensiya təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Bu proqram “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda müəyyən olunmuş strateji məqsəd, hədəf və göstəricilər nəzərə alınmaqla, ölkədə sığorta-pensiya sistemində həyata keçirilən islahatların növbəti mərhələsini müəyyənləşdirir. Proqram çərçivəsində pensiya təminatında sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi və tədricən yığım komponentinin tətbiqinə keçid, pensiya islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi, aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş yeni pensiya-sığorta sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması və bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrasına 2009-cu ilin əvvəlindən başlanmışdır. Görülən tədbirlər nəticəsində məcburi dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun tətbiq dairəsi daha da genişlənmişdir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasında birbaşa əlaqənin təmin edilməsi, sığorta-pensiya sistemindəki bir sıra əlavə hüquq və imtiyazların demoqrafik göstəricilərə uyğunlaşdırılması, sığorta olunanların 2006-cı ilin yanvarın 1-dək qazanılmış pensiya hüquqlarının müəyyənləşdirilməsinin yeni pensiya sistemə uyğun həyata keçirilməsi məqsədi ilə “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə” 2006-cı il, 28 noyabr tarixli 184-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin əmək pensiyasının sığorta hissəsinin indeksləşdirilməsi ilə bağlı sərəncamına əsasən, bütün pensiyaçıların 60%-nin, yəni 765 min nəfərin pensiyasının sığorta hissəsinə 20,8%-lik artım tətbiq olunmuşdur.

Bu sahədə islahatların gücləndirilməsi və sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramının qəbul edilməsi və icrası nəticəsində pensiyaların həm orta aylıq məbləğləri, həm də baza hissələri 2004-2014-cü illərdə əhəmiyyətli dərəcədə

artmışdır. Aşağıdakı cədvəldən artım dinamikasını görmək mümkündür.

Şəkil 6. Azərbaycanda orta aylıq əmək pensiyaları və əmək pensiyasının baza hissəsinin aylıq məbləğlərinin dinamikası (2004-2013)

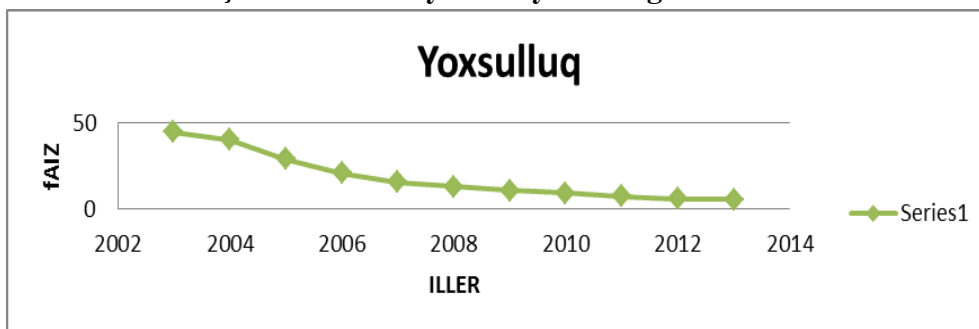
Mənbə: DSK rəqəm bazası (müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Cədvəldən də göründüyü kimi, pensiyaların orta aylıq məbləği və baza hissəsi müvafiq olaraq 2004-cü ildəki 25 və 20 manat həddindən nəzərəcarpacaq dərəcədə artaraq 2013-cü ildəki 174 və 100 manat həddinə yüksəlmişdir. Bununla yanaşı, xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, pensiya məbləğlərinin artmasını həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluq riskinin azaldılması üçün həyata keçirilən siyasətin əsas istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirmək olar. Yaxın 10 ilin statistik göstəricilərinə nəzər saldıığımız zaman artıq 2007-ci ildən etibarən orta aylıq pensiya məbləğlərinin yoxsulluq həddini üstələdiyini aydın müşahidə etmək mümkündür. Aşağıda göstərilən cədvəl 3-də bu dəyişməni müşahidə etmək mümkündür.

Respublikamızda da sosial təminat siyasətinin əsas hədəfi həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onlarən layiqli həyat şəraiti ilə təmin edilməsi, minimal yaşayış standartlarına uyğun normaların tətbiqi və bütün bunların nəticəsi olaraq potensial yoxsulluğun aradan qaldırılmasından ibarətdir. Respublikamızın qoşulduğu BMT-nin Minilliyin İnkişaf Məqsədləri Bəyannaməsinin də əsas və ilk hədəfi ifrat yoxsulluq və aclıq içində yaşayan dünya əhalisinin sayının yarıyadək azaldılmasından ibarətdir. Lakin ötən 13 il ərzində bu hədəf Azərbaycan üçün ifrat yoxsulluq anlamından kənarlaşmış və yoxsulluğun aradan qaldırılması və aşağı gəlirliyin azaldılması kimi xarakterizə olunmuşdur. Ümumilikdə yanaşsaq, yoxsulluq anlayışı çoxtərəfli faktordur. Müxtəlif ölkələrdə bu göstərici müxtəlif yanaşmalarla öyrənilir. Lakin dünya praktikasında bu göstərici mütləq və nisbi yoxsulluq formalarında tədqiq olunur. Bəzi ədəbiyyatlarda yoxsulluğun mütləq səviyyəsi daha çox siyasi səviyyədə öyrənilməsi kimi qiymətləndirilir. Bu tip yanaşma daha çox beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən, eləcə də ABŞ, MDB ölkələri tərəfindən istifadə olunur. Beynəlxalq səviyyədə müqayisələri aparmaq üçün BMT tərəfindən alıcılıq

qabiliyyəti pariteti nəzərə alınaraq bir gündə adambaşına 1.25 ABŞ dolları təyin olunmuşdur. Azərbaycanda da yoxsulluğun hesablanmasında mütləq yoxsulluq həddi istifadə olunur ki, bu da əsasən yaşayış minimumuna bərabər götürülür. Bu göstərici Respublikamız üçün təxminən 5 dollara bərabərdir. Başqa sözlə desək, Azərbaycanda gündəlik 5 ABŞ dollarından aşağı məbləğə yaşayan əhəli qrupu yoxsul hesab edilir. Respublikamız 2003-cü ildən 2013-cü ilədək yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün böyük və uğurlu bir yol keçmişdir. Aşağıdakı qrafikdən yoxsulluğun azalma dinamikasını aydın müşahidə etmək olar:

Şəkil 7. Azərbaycanda yoxsulluğun dinamikası

Mənbə: DSK rəqəm bazası (müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Şəkildən də göründüyü kimi yoxsulluq həddi aparılmış məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində 2003-cü ildəki 44.7 faizdən 2014-cü ildəki 5.0 faiz həddinə qədər azalmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, yoxsulluğun azaldılması üçün yalnız yüksək iqtisadi artım və büdcə gəlirlərinin artması kifayət deyildir. Aparılmış tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, sosial təminat sisteminin yoxsulluğun azaldılmasına təsiri yüksəkdir.

Ədəbiyyat

- [1] Cəlil Quliyev : HƏYAT SƏVİYYƏSİ: yoxsulluğu törədən və azaldan sosial-iqtisadi elmlər. Avropa Nəşriyyatı. Bakı 2011
- [2] Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2010), Sosial təminata dair qanunvericilik toplusu, 541 səh.
- [3] "2008-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
- [4] "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu". Bakı-2006
- [5] http://www.ssp.gov.az/upload/file/qanunvericilik/qanunlar/number_55.PDF
- [6] www.undp.org United Nations Development Program web site.
- [7] www.stat.gov.az Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin veb sahifəsi

ПОТОКОВО-РЕСУРСНЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

С.В.Горинова

д.э.н., профессор, Ивановская пожарно-спасательная
академия ГПС МЧС России,

С.М.Мамедов

д.ф.э.н., доцент, UNEC
sahibmo67@mail.ru

Раб.тел: (+994012)5646758; Моб. тел: (+99450)675-40-55

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 29 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 24
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 29 January 2016; accepted 24 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Целью исследования является анализ научных подходов к организации эффективных управленческих процессов и обоснование применения потоково-ресурсного подхода на промышленных предприятиях. В статье управление рассматривается как совокупность бизнес-процессов управленческой среды, обеспеченной ресурсами (по стадиям их жизненного цикла). Управленческие ресурсы сгруппированы по видам, предложено использовать ABC-методику для оценки и формирования стоимости управленческих процессов. Применение потоково-ресурсного подхода к проектированию эффективных процессов управления позволит обеспечить их структурно-динамическое единство, оптимизировать структуру привлекаемых ресурсов, выработать грамотную стратегию развития систем управления промышленного предприятия. Именно такой подход к управлению позволит значительно сократить затраты и увеличить прибыль предприятий.

Ключевые слова: потоково-ресурсный подход, управленческие процессы, эффективность управления, оценка эффективности, потоки.

JEL Classification codes: L16

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İDARƏETMƏ PROSESLƏRİNİN TƏŞKİLİNƏ RESURS - AXINLI YANAŞMA

Xülasə

Tədqiqatın məqsədini sənaye müəssisələrində səmərəli idarəetmə proseslərinin təşkilinə elmi yanaşmanın təhlili və axınlı–resurs yanaşmanın tətbiqinin əsaslandırılması təşkil edir. İdarəetməyə resurslarla (onların həyat tsiklinin mərhələləri üzrə) təmin olunmuş idarəetmə mühitinin biznes-proseslərinin məcmusu kimi baxılır. İdarəetmə resursları növlər üzrə qruplaşdırılmışdır. İdarəetmə proseslərinin qiymətləndirilməsi və formalaşdırılması üçün ABC metodikasından istifadə təklif olunur. Təklif olunan səmərəli idarəetmə proseslərinin layihələndirilməsinə axınlı-resurs yanaşmanın istifadəsi cəlb edilən resursların struktur-dinamik birliyini təmin etməyə, quruluşunu optimallaşdırmağa, sənaye müəssisəsinin idarəetmə sisteminin düzgün inkişaf strategiyasının hazırlanmasına imkan verəcəkdir. İdarəetməyə məhz belə yanaşma xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa və mənfəətin artırılmasına imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: resurs-axınlı yanaşma, idarəetmə prosesi, idarəetmənin səmərəliliyi, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi, axın.

STREAMING-RESOURCE APPROACH TO THE ORGANIZATION MANAGEMENT PROCESSES FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract

A research aim it is been analysis of the scientific going near organization of effective administrative processes in industrial enterprises and to ground application of stream-resource approach. Management is considered as set of the business processes of the administrative environment provided with resources on stages of their life cycle. Administrative resources are grouped in types, it is offered to use the AVS-technique for an assessment and formation of cost of administrative processes. The proposed effective approach to resource use management processes involved in designing the flow of resources to ensure the unity of the structural and dynamic, optimize the structure of industrial enterprise management system will allow for a proper development strategy. Management will significantly reduce the costs and benefits of such an approach will increase.

Keywords: stream-resource approach, administrative processes, management efficiency, efficiency assessment, streams.

Проектирование эффективных управленческих процессов является сложной проблемой, которая занимает внимание, как учёных, так и менеджеров разного уровня. В новых управленческих подходах первостепенное значение придается установлению отношений сотрудничества между людьми, как по горизонтали, так и по вертикали [1]. В результате – создаются такие организационные условия, при которых управляющие на местах могут учитывать различные интересы и принимать компромиссные решения. Эта идея организационной подвижности способствует признанию инноваций, инициативных действий. В этой связи исключительное значение придается целостному видению целей и путей развития промышленного предприятия. В качестве ценностных установок может быть принята организация потоковых процессов в рамках единой социально-экономической системы.

Современные управленческие концепции – потоково-ресурсная и процессная позволяют в условиях динамично развивающейся конкурентной среды, глобализации экономики и увеличивающихся объёмов информации повышать эффективность управления ресурсными потоками управленческой среды [2]. Каждая из концепций имеет как преимущества, так и недостатки, изучением которых в настоящее время занимаются многие специалисты, в то время как возможностям объединения преимуществ данных концепций для получения синергетического эффекта внимание не уделяется.

Процесс управления реализуется через управленческие решения, подготовку которых можно условно назвать технологией разработки (принятия) решений. Принятие решения – это процесс анализа, прогнозирования и оценки ситуации, выбора и согласования наилучшего альтернативного варианта достижения поставленной цели [4]. Следовательно, процесс принятия решения – это процесс выбора лицом, принимающим решение, наиболее эффективного варианта из множества альтернатив.

Данный процесс – это деятельность, осуществляемая по определённой технологии с использованием различных методов и технических средств, направленная на разрешение определённой управленческой ситуации путём формирования, а затем реализации воздействия на объект управления. В организационном аспекте данный процесс представляет собой совокупность закономерно следующих друг за другом в определённой временной и логической последовательности этапов, между которыми существуют сложные прямые и обратные связи. Каждому этапу соответствуют конкретные трудовые действия, направленные на выработку и реализацию решения.

На наш взгляд, наиболее эффективным может быть потоково-ресурсный подход к выделению бизнес-процессов управленческой среды. Сущность его применения заключается в том, что управление рассматривается как процесс

обеспечения управленческими ресурсами по стадиям их жизненного цикла. Именно этот подход позволит обеспечить системное видение организации управленческих ресурсов в течение всего их жизненного цикла.

Из-за отсутствия методик эффективного управления управленческими ресурсами промышленного предприятия отсутствуют принципы и способы их классификации. В существующих учетных системах затраты на управление предприятием разбросаны по различным статьям, например, цеховые или общехозяйственные расходы. Но для целей эффективного управления они должны быть сгруппированы в отдельных статьях. В качестве подхода к классификации управленческих затрат может быть использована классификация ресурсов, потребляемых в процессе управления предприятием: информационные, материально-вещественные, интеллектуальные, энергетические. Такая группировка охватывает основные аспекты управленческой деятельности.

Учитывая существующие подходы к выделению объектов управления, декомпозиция бизнес-процессов управления может быть осуществлена следующими способами:

1. Функциональный (традиционный). Составными частями любого процесса управления вне зависимости от особенностей (размера, назначения, формы собственности и т.д.) той или иной организации являются выполняемые функции, из которых принято выделять планирование, организацию, мотивацию, контроль и координацию. Содержание каждой из перечисленных функций достаточно изучено и структурировано, что позволяет выделить типовые операции и представить в виде модели.

2. Потоково-процессный (логистический). Логистический подход к деятельности организаций позволяет выделить в процессе управления типовые элементы: закупка, хранение, транспортировка, производство и распределение, которые также можно представить в виде модели.

3. Объектно-ориентированный. Это разделение в соответствии с объектами, на которые направлен процесс управления (например, персонал, оборудование, финансы, готовая продукция и т.д.). Но в этом случае практически невозможно совместить процессы управления отдельными объектами в единый процесс, что делает невозможным использование системного подхода.

4. Процессно-ориентированный.

На наш взгляд, наиболее эффективным может быть потоково-ресурсный подход к выделению бизнес-процессов управленческой среды. Сущность его применения заключается в том, что управление рассматривается как процесс обеспечения управленческими ресурсами по стадиям их жизненного цикла. Именно этот подход позволит обеспечить системное видение организации управленческих ресурсов в течение всего их жизненного цикла.

Из-за отсутствия методик эффективного управления управленческими ресурсами промышленного предприятия отсутствуют принципы и способы их классификации. В существующих учетных системах затраты на управление предприятием разбросаны по различным статьям, например, цеховые или общехозяйственные расходы. Но для целей эффективного управления они должны быть сгруппированы в отдельных статьях. В качестве подхода к классификации управленческих затрат может быть использована классификация ресурсов, потребляемых в процессе управления предприятием: информационные, материально-вещественные, интеллектуальные, энергетические. Такая группировка охватывает основные аспекты управленческой деятельности.

Применение потоково-ресурсного подхода к организации управленческих процессов предполагает изменения в оценке эффективности этих процессов. Традиционно оценка уровня управления организацией может осуществляться на основе объемов производства товаров или услуг, производительности труда, объемов продаж, полученной прибыли, уровня рентабельности и т.п. результатов хозяйственной деятельности экономической системы. Однако такой метод, несмотря на его логическую обоснованность и простоту, имеет и серьезные недостатки. Во-первых, эффективность управления связывается только с эффективностью производства. Между тем, возможно достижение одинаковых технико-экономических результатов и при разных уровнях организации управления [5]. Поэтому оценить указанным способом эффективность каждой конкретной системы управления, а также ее подразделений и отдельных работников не реально. Во-вторых, при таком подходе не учитывается фактор времени - определенный временной лаг между управляющим воздействием и его результатом, т.к. решение может быть принято при одном руководителе, а результат, проявившийся через некоторое время, будет использован другим.

Среди многообразных подходов к оценке эффективности управления можно выделить:

- подходы, связанные с эффективностью управляемого объекта;
- подходы, основанные на соотношении между затратами процесса управления и результатами (эффективностью) управляемого объекта;
- подходы, основанные на соотношении прироста результата к приросту использованных ресурсов;
- подходы, связанные с оценкой оперативности процесса управления.

При использовании подходов первой группы оценка уровня управления организацией осуществляется на основе объемов производства товаров или услуг, производительности труда, объемов продаж, полученной прибыли,

уровня рентабельности и т.п. Таким образом, эффективность управленческих процессов связывается только с эффективностью производства. Между тем, возможно достижение одинаковых технико-экономических результатов и при различных сочетаниях управленческих процессов, а значит, данный подход не может считаться объективным. Кроме того, при таком подходе не учитывается фактор времени - определенный временной лаг между управляющим воздействием и его результатом.

При использовании подходов второй группы учитывается, что основным критерием эффективности управленческих процессов является отношение полученного в результате его реализации эффекта, выраженного показателем степени достижения цели, к величине затрат на разработку решения и его осуществление. При этом чаще всего применяют метод "затраты - прибыль", когда эффективность количественно характеризуется получаемым результатом на единицу затрат. Если объективные результаты относительно легко представить в виде количественных показателей, то объективные выразить в числах практически невозможно.

При использовании подходов третьей группы в качестве прироста результата рассматривается повышение степени удовлетворения потребностей и интересов человека, а также коллектива организации в целом при определенном сочетании таких ресурсов, как финансы, материалы, персонал, организация труда и др. Таким образом, результат имеет не столько количественную, сколько качественную характеристику.

Четвертая группа подходов к оценке эффективности управленческих процессов предполагает расчет трудоемкости управленческих воздействий. Оперативность процесса управления характеризуется динамикой затрат времени на выполнение управленческих функций. В зависимости от конфигурации системы управления часть процессов в её подсистемах может выполняться последовательно (т.е. обуславливать друг друга), а часть параллельно (независимо), что влияет на точность расчета трудоемкости. Сокращение трудоемкости управленческих процессов положительно скажется на эффективности управления.

В настоящее время не существует комплексных методов оценки эффективности управленческих процессов, а использование отдельной группы подходов не позволяет всесторонне оценить эффективность управления [6]. На наш взгляд, наиболее перспективным является ресурсный подход, рассмотренный нами в третьей группе. Но при этом качество как показатель эффективности может оцениваться путем сравнения с базовым нормативом, который в данном случае достаточно сложно, но возможно установить по совокупности

внутренних свойств, сочетание которых следует оптимизировать в конкретных организационных условиях.

Оценивая непосредственные результаты деятельности управляющей системы, необходимо исходить из того, что управление есть определенное производство, продуктом труда в котором является управленческое решение. Таким образом, оценивая эффективность принимаемых решений, оценивается и эффективность управляющей системы

Эффективность управленческого решения представляет собой частное от деления нового ресурса или прироста старого ресурса в результате процесса подготовки или реализации управленческого решения в организации и затрат на этот процесс. Среди ресурсов выделяются новые подразделения организации, финансы, материалы, здоровье персонала, организация труда и др. В качестве издержек - старые подразделения, персонал, финансы и др. Степень удовлетворения потребностей и интересов человека, коллектива организации в целом является важной частью каждого вида эффективности, в том числе и эффективности операций.

Ресурсные потоки обладают определенными свойствами, которые задают параметры преобразующих действий и оказывают воздействие на конечный результат хозяйствования. Управление потоками ресурсов означает, в конечном счете, координацию различных потоковых процессов для обеспечения следующих условий:

во-первых, ресурс должен быть доставлен в необходимом и достаточном количестве;

во-вторых, срок представления ресурса на каждую стадию использования не должен отклоняться более чем на заранее установленную минимально возможную величину;

в-третьих, качество ресурса должно отвечать требованиям преобразовательного процесса;

в-четвертых, местонахождение ресурса должно постоянно контролироваться и обеспечивать минимальное отвлечение средств субъектов хозяйствования и всей хозяйственной системы в целом на воспроизводственный процесс;

в-пятых, для эффективного хозяйствования необходимо поддерживать минимальные затраты всей системы, объединяющей все сферы её деятельности.

Таким образом, потоково-ресурсный подход, даже в рамках традиционной для отечественных предприятий учетной системы, позволил бы собрать информацию о стоимости управленческих ресурсов, а с помощью методики АВС эти затраты могут быть распределены на отдельные процессы управления ресурсными потоками, а затем рассчитана стоимость каждого процесса. Все это позволяет сформулировать рекомендации по повышению эффектив-

ности управления каждым видом ресурсов в отдельности. Дальнейшая задача – это корректировка затрат на управленческие ресурсы с учетом рекомендаций, что позволит рассчитать норматив расхода по каждому виду ресурсов и в дальнейшем оценивать эффективность, ведя оперативный учет отклонения фактических затрат от текущих норм с указанием места возникновения отклонений, причин и виновников их образования. Кроме того, это позволит учитывать изменения, вносимые в текущие нормы затрат в результате внедрения организационно-технических мероприятий и определять влияние этих изменений на управленческие затраты.

Применение потоково-ресурсного подхода к проектированию эффективных процессов управления позволит обеспечить их структурно-динамическое единство, оптимизировать структуру привлекаемых ресурсов, выработать грамотную стратегию развития систем управления промышленного предприятия. Именно такой подход к управлению позволит значительно сократить затраты и увеличить прибыль предприятий.

Выводы

На основе проведенного исследования нами сделаны следующие общие выводы:

- 1) современные управленческие концепции – потоково-ресурсная и процессная позволяют в условиях динамично развивающейся конкурентной среды, глобализации экономики и увеличивающихся объёмов информации повышать эффективность управления ресурсными потоками управленческой среды;
- 2) наиболее эффективным может быть потоково-ресурсный подход к выделению бизнес-процессов управленческой среды.
- 3) в существующих учетных системах затраты на управление предприятием разбросаны по различным статьям. Однако для целей эффективного управления они должны быть сгруппированы в отдельных статьях. В качестве подхода к классификации управленческих затрат может быть использована классификация ресурсов, которые потребляются в процессе управления предприятием;
- 4) на наш взгляд, наиболее эффективным может быть потоково-ресурсный подход к выделению бизнес-процессов управленческой среды. В этом подходе управление рассматривается как процесс обеспечения управленческими ресурсами по стадиям их жизненного цикла. Именно этот подход позволит обеспечить системное видение организации управленческих ресурсов в течение всего их жизненного цикла;

5) применение потоково-ресурсного подхода к проектированию эффективных процессов управления позволит обеспечить их структурно-динамическое единство, оптимизировать структуру привлекаемых ресурсов, выработать грамотную стратегию развития систем управления промышленного предприятия.

Именно такой подход к управлению позволит значительно сократить затраты и увеличить прибыль предприятий.

Литература

- [1] Друкер П. Классические работы по менеджменту - Classic Drucker - М.: «Альпина Бизнес Букс», 2008. – 224 с.
- [2] Горинова С.В. Кочеткова Т.С. Реинжиниринг бизнес-процессов управления с использованием параметрического моделирования// Современные наукоёмкие технологии: региональное приложение. – 2013. – № 2. – С. 66-69.
- [3] Кочеткова Т.С., Горинова С.В. Проблемы оценки управленческих процессов // Современные наукоёмкие технологии: региональное приложение. – 2013. – № 1. – С. 23-29.
- [4] Мамедов С.М. Организационно-методическое обеспечение подготовки управленческих решений. Монография. Б., 2004
- [5] Степанова С.М., Горинова С.В. Интеграционное управление как необходимое условие развития промышленного регионального текстильного комплекса // Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. – 2010. – №8 (329). – С. 7–11.
- [6] Степанова С.М. Организация как объект социального проектирования // Вестник Ивановской государственной текстильной академии. – 2003. – №3. – С.123–126.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ: ПОТОКОВЫЙ ПОДХОД

С.М.Степанова

Зав. каф., д.э.н., Ивановский филиал Российского экономического
университета им. Г.В.Плеханова

Е.Ю. Сташкова

Ст. пред., Ивановский политехнический университет

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 08 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 10 mart
2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 08 January 2016; accepted 10 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

В статье рассматривается управление социально-трудовым потоком с использованием кластерной модели. Дана характеристика понятия «социально-трудовой поток», проведена структуризация и сформированы параметры модели потока. Представлены результаты апробации модели СТП, проведенной на текстильном предприятии ООО «ОФ «ЗиМа».

Ключевые слова: человеческие ресурсы, социально-трудовой поток, модель потока, параметры потока, проектирование потока.

Jel Classification: O15

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNSAN RESURLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ: AXINLI YANAŞMA

Xülasə

Məqalədə klaster modelindən istifadə etməklə sənaye müəssisələrində sosial-əmək axınının idarə edilməsi məsələlərinə baxılır. “Sosial- əmək axını” anlayışının xarakteristikası verilmiş, strukturlaşdırma aparılmış və axın modelinin parametrləri formalaşdırılmışdır. Toxuculuq müəssisəsi olan “ОФ ЗиМа” (MMC) – də sosial - əmək axını (SƏA) modelinin aprobeiasiyasının nəticələri təqdim edilir.

Açar sözlər: insan resursları, sosial-əmək axını, axın modeli, əmək axını.

HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN INDUSTRY: FLOW APPROACH

Abstract

In this article the designing of a sociolabor stream with the use of the clustered models is considered. There is given the characteristic of the concept "a sociolabor

stream", structuration is spent and the parameters of a stream model are generated. There are presented the results of the S-tp model approbation spent at the textile enterprise of Open Company "OF "ZIMA".

Keywords: human resources, a sociolabor stream, stream model, stream parameters, stream designing.

Для современного промышленного предприятия характерна сложная организационная структура. И в этом случае очевиден поиск альтернативы функциональному и системному подходам – управление потоками работ (потоковый подход) и процессами, составляющими деятельность промышленных предприятий. Структуры, опирающиеся на бизнес-процессы и потоки в большей степени, чем существующие, могут избежать серьезных недостатков в работе, особенно в области управления человеческим капиталом [1]. Это важно для предприятий, действующих на рынке с высокой конкуренцией, а также для предприятий, объединенных в интегрированные структуры, такие как промышленный комплекс, холдинг, концерн и т.д. и ориентированные на инновационное развитие.

Применение логистической концепции к управлению человеческим капиталом предполагает выбор объекта, соответствующего требованиям логистики. Таким объектом является человеческие ресурсы, перемещение которых предполагает постоянное структурное и динамическое изменение. Этот процесс можно рассматривать как специфическую форму потоков, являющихся социально-трудовыми, поскольку на всем протяжении их перемещения, они могут быть представлены как формируемый или существующий потенциал человеческих ресурсов, что предопределяет необходимость в конструировании нового понятия – социально-трудовой поток.

Под социально-трудовым потоком (СТП) понимаем целенаправленно изменяемые по количеству и качеству совокупность кластерных групп человеческих ресурсов предприятия, обеспечивающие заданную эффективность экономической деятельности [2].

При формализации поток можно представить как совокупность взаимосвязанных объектов, существующую как процесс на некотором временном интервале и измеряемую в абсолютных единицах за определенный период времени [3]. СТП обладает некоторыми свойствами потоков: он находится в движении в течение всего жизненного цикла предприятия. Элементы СТП (индивиды, работники) изменяются не только в пространстве и во времени, но меняют и свои качественные характеристики (рабочие места и должности).

Мы рассматриваем СТП как динамично изменяемое системное образова-

ние. В нем фактически всегда существует две системы связей – функционирования и генезиса, причем эти системы, с одной стороны, существенно отличаются, а с другой – не могут быть отделены друг от друга. Под связями генезиса подразумеваем связи, зависящие от природы элементов СТП и определяющие их поведение, которое в значительной степени определяет процесс развития СТП. Связи генезиса определяют духовную (социокультурную) составляющую СТП. Связи функционирования возникают в процессе адаптации субъектов СТП к изменяющимся условиям, определяющие поведение, мотивы и механизмы взаимодействия субъектов СТП. Эти связи также как и генетические существенно влияют на процесс развития СТП и в большей степени определяют физическую составляющую СТП.

Нельзя исследовать и воспроизвести связи функционирования СТП отдельно от связей генезиса. В каждый момент времени, в каждом срезе генетические связи продолжают действовать и оказывать влияние на связи функционирования, а иногда и определять характер последних, точно также нельзя рассматривать СТП только как физическую или как духовную составляющую. СТП формируется как совокупность физической и духовной составляющих, взаимодополняющих и воздействующих друг на друга компонентов. В соответствии с этим, структура СТП зависит от структуры функционирования и структуры генезиса.

Отличительная особенность СТП - дуальность структуры, т.е. сосуществование двух составляющих: физической и духовной.

Физическая составляющая потока включает в себя изменения физиолого-демографических, профессионально-квалификационных и организационных характеристик элементов потока.

Физиолого-демографические характеристики отражают состояние динамической активности функций организма, т.е. интегрального (единого) комплекса наличных характеристик тех функций и качеств человека, которые прямо или косвенно обуславливают выполнение конкретной трудовой деятельности и включает в себя: состояние здоровья человека; работоспособность; выносливость и т.п.

Профессионально-квалификационные характеристики физической составляющей СТП определяют объем, глубину, разносторонность общих и специальных знаний, трудовых навыков и умений, обуславливающих способность человека к труду определенного содержания и сложности. Профессионально-квалификационный компонент включает в себя: опыт работы, квалификацию, обуславливающие профессиональную компетентность; адаптивность; образовательный уровень.

Организационный компонент характеризует организационную реальность - систему взаимосвязей и взаимодействий элементов СТП, складываю-

щуюся (отчасти преднамеренно, отчасти стихийно) в ходе их взаимодействия и прежде всего делового. Организационный компонент во многом определяет эффективность функционирования всего СТП в целом и каждого его элемента в отдельности. С этих позиций он непосредственно связан с эффективным использованием СТП.

Функционирование и эволюция физической составляющей происходит в широком и постоянно меняющемся культурно-историческом контексте, взаимосвязано и взаимообусловлено с различными сферами деятельности и отношений между людьми. Физическая составляющая характеризует качества личности, которые имеют профессионально-квалификационную характеристику или общепринятую физиолого-демографическую.

В отличие от физической, духовная составляющая отражает индивидуальные различия во внутренней организации процессов переработки информации человеком. Традиционные свойства личности представляют собой проявление общих закономерностей личностной организации в сфере познания. Духовная составляющая определяется традиционными свойствами личности и свойствами нервной системы. Духовная составляющая учитывает динамические аспекты переработки относительно сложной информации по сравнению с более элементарными характеристиками (скорость, интенсивность и т.п.). Духовная составляющая включает в себя следующие компоненты: личностный (индивидуальный), межличностный, социальный (общественный).

Личностный (индивидуальный) компонент главным образом результат социальной жизни, которая формируется под воздействием структурного компонента, определяет уровень гражданского сознания и социальной зрелости, степень усвоения субъектом СТП норм и отношения к труду, ценностные ориентации, интересы, потребности и запросы в сфере труда, исходя из иерархии потребностей человека.

Межличностный компонент характеризует систему взаимно обусловленных индивидуальных действий, связанных циклической причинной зависимостью, при которой поведение каждого из индивидуумов (элементов потока) выступает одновременно и стимулом, и реакцией на поведение остальных. Межличностный компонент характеризует свойства, проявляющиеся в процессе коммуникации или взаимодействии, такие как лидерство, социальная ответственность, стрессоустойчивость, конфликтоустойчивость и самостоятельность. На наш взгляд, это базовые качества, оказывающие влияние на результат взаимодействия, т.е. те, которые необходимо учитывать при управленческом воздействии.

Социальный (общественный) компонент определяет социальную жизнь, позволяющую конструировать и реконструировать отношения в СТП. Социальный компонент формирует «правила и возможности», не существующие вне рамок

СТП, но непрерывно воздействующие на его функционирование. Социальный компонент характеризуют национальность, вероисповедание, партийная принадлежность, отношение к семье, социальная активность. Перечисленные качества формируют социальное окружение индивидуума, которое оказывает решающее влияние на его поведение и действия, особенно на начальных стадиях карьеры [4].

С целью формирования информационной базы, необходимой для анализа и управления СТП нами были разработаны параметры модели потока. Под параметрами модели потока будем понимать базовые качества индивидов, а также требования к должностным позициям, формирующих элементы СТП всех уровней, и определяющие не только способность к решению профессиональных задач, но и потенциальные возможности приложения этих способностей к конкретным действиям в достижении заданных целей. Предлагаемая модель характеризует две составляющие потока: физическую и духовную. Каждая из них включает в себя по три кластера, состоящих из пяти групп параметров. Так достигается сопоставимость всех параметров, входящих в состав модели и появляется возможность в учете их значимости на разных уровнях потока и для разных стратегий управления.

Матрица параметров потока сформирована на основании рассмотренной структуры потока и представлена на рис. 1. В данной матрице используются следующие обозначения:

M	(Material)	- Физическая составляющая;
S	(Spirit)	- Духовная составляющая;
P	(Personal)	- Параметры, относящиеся к личности, затрагивающие личность как элемент потока. Параметры, которые активны всегда - социально активные параметры;
W	(Work)	- Параметры, относящиеся к личности. Параметры, которые активны только после вступления человека в производственные отношения – параметры;
O	(Organization) Office-holder	- Параметры, определяющие требования должностной позиции организации к работнику. В физической составляющей данные параметры, в духовной составляющей – социально активны.

Применение разработанной нами модели предполагает оценку параметров модели СТП с использованием балльной шкалы. Так, для каждого параметра модели потоков нами были предложены классификационные группы и разработана оценочная шкала (оценка от 1 до 5 баллов). Применение модели потоков позволит использовать, для оценки, как единичные показатели, так и комплексный показатель потока. В качестве единичных показателей будут использоваться показатели оценки отдельных параметров потока, таких как возраст, опыт работы и т.д.

В результате проведенной нами формализации параметров модели

появилась возможность в применении метода балльной оценки физической и духовной составляющей потоков. Анализ элементов потока по балльной шкале позволит структурировать потоки средствами факторного и кластерного анализа. Элемент потока – отдельная личность, индивидум. Следовательно, анализ потоков не может производиться без сплошной или выборочной оценки его элементов.

Физическая составляющая (М)			Духовная составляющая (S)		
Кластеры параметров по составляющим потока					
Физиолого-демографический	Профессионально-квалификационный	Организационный	Социальный (общественный)	Личностный	Межличностный
MP 1-MP A5	MW 1-MW 5	MO 1-MO 5	SP 1-SP 5	SW 1-SW 5	SO 1-SOF5
MP 1 Возраст	MW 1 Опыт работы	MO 1 Регламентированность работ	SP 1 Национальность	SW 1 Трудовая культура	SO 1 Лидерство
MP 2 Пол	MW2 Мотивация	MO 2 Управленческие навыки	SP 2 Социальная активность	SW 2 Интеллектуальный потенциал	SO 2 Социальная ответственность
MP3 Здоровье	MW 3 Квалификация	MO 3 Благоприятность условий работы	SP 3 Вероисповедание	SW 3 Инновативность	SO 3 Стрессоустойчивость
MP 4 Региональная принадлежность	MW 4 Адаптивность	MO 4 Коммуникативность	SP 4 Отношение к семье	SW 4 Нацеленность на результат	SO 4 Конфликтостойчивость
MP 5 Уровень доходов	MW 5 Образовательный уровень	MO 5 Отраслевая принадлежность	SP 5 Партийная принадлежность	SW 5 Эффективность мышления	SO 5 Самостоятельность

Рис.1. Матрица параметров потока

Адаптация разработанной модели СТП проводилась на текстильном предприятии ООО «ОФ «ЗиМа». Нами проведено выборочное исследование работников. Объем выборки - 24 человека. Среднесписочная численность ООО «ОФ «ЗиМа» составила 300 человек. Таким образом, для исследования мы использовали 8% типическую выборку, отражающую отдельные типы всех работников в заданном соотношении в зависимости от категории работника (руководитель или специалист). Ошибка не превышала 5%, что обуславливает репрезентативность выборочного исследования.

Применение модели СТП позволяет не только оценивать существующий поток, но и проектировать желаемый, требуемый поток [5]. Для этого требуется

создать информационную базу: определить взаимосвязь между кластерами модели; провести структурный анализ отдельных слоев потока, определить однородность слоев, сформировать кластерные группы элементов потока. Подобный расчет был проведен нами с использованием ППП STATISTICA, предполагающий статистический анализ данных, а также визуализацию результатов.

Взаимосвязь между параметрами СТП была оценена с помощью матрицы корреляций, отражающей плотность и направление корреляционных связей. Фрагмент матрицы представлен в табл. 1.

Таблица 1. Фрагмент матрицы корреляций между параметрами СТП

	MP1	MP3	MW1	MW2	MO1	MO2	SP2	SW2	SO2
MP1	1.00	0.26	0.12	0.38	-0.16	0.32	0.12	0.29	0.05
MP3	0.26	1.00	0.56	0.44	0.05	0.24	0.46	0.31	0.54
MW1	0.12	0.56	1.00	0.45	0.17	0.25	0.19	-0.02	-0.01
MW2	0.38	0.44	0.45	1.00	0.25	0.61	0.42	0.41	0.14
MO1	-0.16	0.05	0.17	0.25	1.00	0.21	0.08	0.20	-0.04
MO2	0.32	0.24	0.25	0.61	0.21	1.00	0.63	0.58	0.15
SP2	0.12	0.46	0.19	0.42	0.08	0.63	1.00	0.54	0.39
SW2	0.29	0.31	-0.02	0.41	0.20	0.58	0.54	1.00	0.07
SO2	0.05	0.54	-0.01	0.14	-0.04	0.15	0.39	0.07	1.00

Как видно из табл.1, напрямую наиболее тесно коррелируют между собой следующие пары и группы параметров:

- «здоровье» с «опытом работы», «квалификацией», «адаптивностью», «трудовой культурой», «конфликтоустойчивостью» и «самостоятельностью»;
- «мотивация» с «управленческими навыками»;
- все компоненты личностного кластера между собой;
- «инновативность» с «адаптивностью», «самостоятельностью» и «конфликтоустойчивостью»;
- «квалификация» с «опытом работы»;
- «самостоятельность» с «нацеленностью на результат».

Тесная корреляция показывает, что изменение одного параметра неизбежно повлечет за собой изменение другого, поэтому при разработке управленческих решений в сфере СТП необходимо искать баланс между данными параметрами.

Структурный анализ СТП предполагается проводить по следующим слоям:

- по квалификационным группам работников (в нашем исследовании можно выделить две группы – руководители и специалисты);
- по всей выборке, что может быть использовано в дальнейшем для

создания кадрового резерва.

Структурный анализ необходимо начинать с определения однородности слоев СТП. Для этого нами рассчитаны коэффициенты вариации и построены диаграммы рассеяния, визуализирующие однородность распределения оценок параметров СТП. При этом можно выделить следующие уровни однородности распределения оценок тех или иных параметров по соответствующим значениям коэффициентам вариации:

- $V = 0\%$ - выборка по данному параметру полностью однородна, т.е. все оценки соответствуют одному и тому же уровню;
- $V = (0\%; 11]$ – выборка относительно однородна (рассеивание оценок параметра не более, чем по двум уровням модели);
- $V = (11\%; 20\%]$ – выборка достаточно неоднородна (рассеивание оценок по трём уровням модели);
- $V > 20\%$ - выборка неоднородна (рассеивание оценок по четырём и пяти уровням модели).

Обобщённые итоги анализа однородности слоев СТП представлены в табл. 2.

Таблица 2.Обобщённые итоги анализа однородности слоев СТП

Слой СТП	$V=0\%$	$V \in (0\%; 11]$	$V \in (11\%; 20\%]$	$V > 20\%$
Руководители	MW5, SW4	MP2, MP4,MW1, MW2, MW4, MO1, MO2,MO3, MO4, MO5, SP1, SP2, SP3, SP4, SW1, SO1, SO3, SO4	MP1, MP3, MP5, SP5,SW3, SW2, SW5, SO2, SO5	–
Специалисты	–	MP2,MW5, MO3, MO5, SP1, SP3, SP5, SO4	MP4, P5,SP2, SW1,SW2,SW4, SW5, SO5	MP1,MP3, MO1, MO2, MO4, MW1, MW2, SP4, SW3, SO1, SO2, SO3
Рабочие	-	MO1, MO2, MO4, SP5, SO3	MP4, MW1, MW5, SP2, SP3, SW1, SW2, SW3, SO1	MP1,MP2,MP3, MP5,MW2, MW3, MW4, MO3, MO5, SP1, SP4, SW4, SW5, SO2, SO4, SO5

Проведенный анализ показал, что квалификационная группа «руководители» однородна по всем параметрам модели, тогда как в группе «специалисты» большая часть параметров профессионально-квалификационного и межличностного кластеров неоднородна. Группа «рабочие» характеризуется высоким уровнем неоднородности, в особенности по физиолого-демографи-

ческому кластеру, профессионально-квалификационному и межличностному.

Разработанная модель СТП обладает рядом преимуществ по сравнению с существующими, т.к. позволяет:

- оценивать СТП организации в целом (расчёт обобщённых результатов по каждому из параметров), так и отдельные слои потока;
- разрабатывать эффективные сценарии управления СТП, соответствующие стратегическим целям управления организацией;
- построить шкальные профили СТП, как желаемые, так и фактически достигнутые;
- варьировать в зависимости от стратегии организации желаемый уровень СТП за счёт выделения уровней проявления тех или иных параметров, достаточных для реализации стратегических целей;
- структурировать СТП на основе выявления групп работников с разными уровнями проявления тех или иных параметров;
- оценивать адекватность СТП стратегическим целям предприятия;
- проводить оперативную и корректную оценку работников предприятия;
- прогнозировать изменение СТП и заблаговременно корректировать его величину.

Литература

- [1] Степанова С.М., Сташкова Е.Ю. Стратегическое управление кадровым потенциалом современной организации. // Известия высших учебных заведений. Экономика, финансы и управление производством. – 2015. - №01 (23). – С.112-120.
- [2] Степанова С.М., Журавлев П.В. Управление человеческими ресурсами: потоковый подход // Известия высших учебных заведений. Экономика, финансы и управление производством. – 2012. – Вып. 02 (12). — С.102-107.
- [3] Горинова С.В., Степанова С.М. Социально-трудовые потоки: методика сравнительного анализа // Известия высших учебных заведений. Экономика, финансы и управление производством. – 2011. – Вып. 01 (07). – С.73-79.
- [4] Степанова С.М., Сташкова Е.Ю. Компетентностное развитие выпускника как инструмент эффективного взаимодействия бизнеса и науки // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. – 2013. - №1 (32). – С. 5-10.
- [5] Степанова, С.М. Организационно-методический комплекс по управлению человеческими ресурсами отраслевых экономических систем // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. – 2012. - №3 (31). – С. 67-75.

ПОДХОД К МЕТОДИКЕ ОЦЕНКИ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗНАЧИМОСТИ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ СТРАНЫ

А. Рзаев

д.ф.э., UNEC

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 05 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir
04 mart 2016; online-da çap edilmişdir 05 aprel 2016

Received 05 January 2016; accepted 04 March 2016; published online 05 April 2016

Резюме

Статья посвящена обобщению существующих методов оценки геоэкономической значимости ресурсов страны. Выявлено, что оценка геоэкономической значимости ресурсов должна проводиться через призму геоэкономических приоритетов страны с использованием методов геоэкономики как науки. Геоэкономическими приоритетами страны являются: участие в глобальных цепочках добавленной стоимости, геоэкономическая рента и улучшение позиции страны в геоэкономическом пространстве.

Ключевые слова: геоэкономика, геоэкономический регионализм, валовой национальный доход, глобальные цепочки добавленной стоимости, геоэкономическая значимость.

JEL Classification Codes: F01, F15

THE APPROACH TO THE EVALUATION METHOD OF GEO-ECONOMIC IMPORTANCE OF THE COUNTRY'S NATURAL RESOURCES

Abstract

The article is about methods of geoeconomic valuation of resources of a country. It is revealed that such a valuation needs to be conducted through the prism of geoeconomic priorities of a country and using methods of geoeconomics. Geoeconomic priorities of a country are: participation in global value chains, geoeconomic rent and improvement of country's position in the geoeconomic space.

Key words: Geo-economics, geo-economic regionalism, gross national income, global value chains, geo-economic value economy.

ÖLKƏNİN TƏBİİ EHTİYATLARININ GEOİQTİSADI ƏHƏMİYYƏTLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏ METODİKASINA YANAŞMA

Xülasə

Məqalə ölkənin təbii ehtiyatlarının geoiqtisadi dəyərinin qiymətləndirilməsinə həsr olunmuşdur. Təbii ehtiyatların geoiqtisadi dəyərinin qiymətləndirilməsi ölkənin

geoiqtisadi prioritetləri prizmasından və geoiqtisadiyyat elminin metodları vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Ölkənin geoiqtisadi prioritetləri aşağıdakılardır: qlobal dəyər zəncirlərində iştirak, geoiqtisadi renta və ölkənin geoiqtisadi məkanda vəziyyətinin yaxşılaşdırılması.

Açar sözlər: geoiqtisadiyyat, geoiqtisadi regionalizm, ümumi milli gəlir, qlobal əlavə dəyər zəncirləri, geoiqtisadi əhəmiyyət.

В научной литературе довольно часто встречаются подходы к оценке геоэкономической значимости и ценности ресурсов, территории и других факторов, в особенности энергоресурсов. Можно назвать таких авторов, как Э.Г. Кочетов, В.А. Дергачев, И.П. Черная, Р.С. Мухаметов, Е.В. Шумилина, П.Г. Дарабади, Аласкар Шердуст, В. Селин, Е. Башмакова, О.А. Хлопов и другие. При этом многие авторы часто производят такую оценку, пользуясь методами геополитики, географии, а в лучшем случае производят экономическую оценку энергоресурсов. В результате складывается называемый некоторыми авторами методологическим плюрализмом методологический аморфизм. По нашему мнению геоэкономика выработала свой методический инструментарий и именно из него необходимо исходить при проведении геоэкономических исследований.

Э.Г. Кочетов основной целью геоэкономической стратегии страны считает прорыв к мировому доходу. В свою очередь, мировой доход представляет собой не сумму доходов наций, а сумму доходов интернациональных технологических цепочек (которые принимают конкретную форму транснациональных корпораций (ТНК) либо стратегических производственных альянсов) [1]. Ввиду этого, можно согласиться с В.А. Дергачевым, что главным макроэкономическим индикатором геоэкономики является Валовой национальный доход (ВНД) [6]. Исходя из этого, мы можем определиться с первым укрупненным показателем в оценке геоэкономической значимости того или иного ресурса. Это его влияние на повышение ВНД страны. При этом, конечно же, ВВП является составной частью ВНД и его увеличение приведет к увеличению самого ВНД, но исследователя должна больше интересовать часть увеличения ВНД, не связанная с ВВП. Эта часть связана с доходами, произведенными в результате активной интеграции и участия в интернациональных технологических цепочках (ИТЦ) или в результате их пассивного обслуживания. Во втором случае речь идет о геоэкономической ренте. Для определения с терминологий, необходимо отметить, что ИТЦ по сути являются глобальными цепочками добавленной стоимости (GVC) [9]. Геоэкономическая рента же -

это источник мирового дохода и системной прибыли в многомерном коммуникационном пространстве [6].

И.П.Черная различает несколько видов геоэкономической ренты: инфраструктурная, транзитная, портовая, цивилизационная, инновационная, интеллектуальная [2].

Таким образом, первым укрупненным показателем для оценки геоэкономической значимости того или иного ресурса является его влияние на возможности расширения доступа страны к мировому доходу и увеличения своего ВНД. Составными частями этого показателя являются:

1. Влияние ресурса на участие в глобальных цепочках добавленной стоимости.

2. Создание и увеличение геоэкономической ренты страны.

Для оценки участия страны в глобальных цепочках добавленной стоимости возможно использование модели ICIO (модель межстрановых межотраслевых балансов), разработанной ОЭСР и ВТО. Эта модель позволяет получить данные по потокам промежуточной продукции между странами и отраслями.

Для оценки степени вовлечения страны в глобальные цепочки добавленной стоимости можно использовать показатель вертикальной специализации (VS) страны. Он представляет собой долю импортируемых товаров в совокупном экспорте страны. Однако этот показатель можно принимать валидным только для начальных стадий цепочек добавленной стоимости. Поскольку каждая страна также вовлечена в процессы обратной вертикальной интеграции, так как участвует в глобальных цепочках стоимости в качестве поставщика промежуточных товаров и услуг, используемых в других странах для дальнейшего экспорта. Поэтому был введен дополнительный показатель вертикальной специализации (VS_1), представляющий собой долю экспортируемых товаров и услуг, используемых в качестве промежуточного импорта для производства экспортных товаров других стран. Интегрированным показателем участия страны в глобальных цепочках добавленной стоимости как в роли потребителя зарубежных промежуточных товаров (восходящие связи, или обратная интеграция), так и в роли поставщика промежуточных товаров и услуг, используемых в третьих странах (нисходящие связи, или прямая вертикальная интеграция), будет сумма показателей VS и VS_1 [9].

Исходя из этого, можем вывести формулы для расчета участия страны в глобальных цепочках добавленной стоимости:

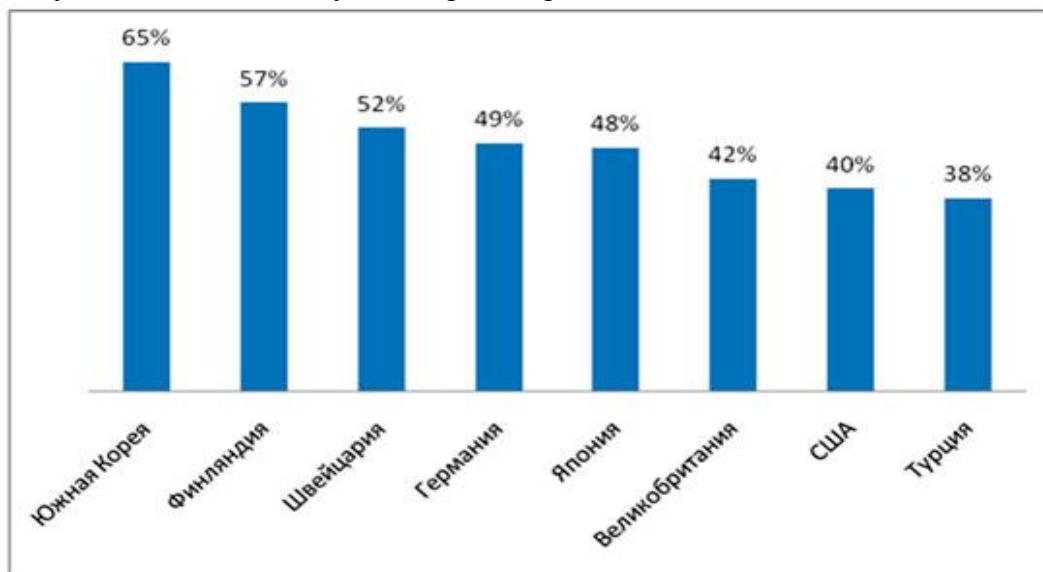
$$VS = Im_{med} / Ex \quad (1)$$

$$VS_1 = Ex_{med} / Ex \quad (2)$$

$$GVC = (Im_{med} + Ex_{med}) / Ex \quad (3)$$

Таким образом, геоэкономическая значимость ресурса связана с его вкладом в увеличение показателя GVC.

Рисунок 1. Показатель участия ряда стран ОЭСР в глобальных цепочках стоимости

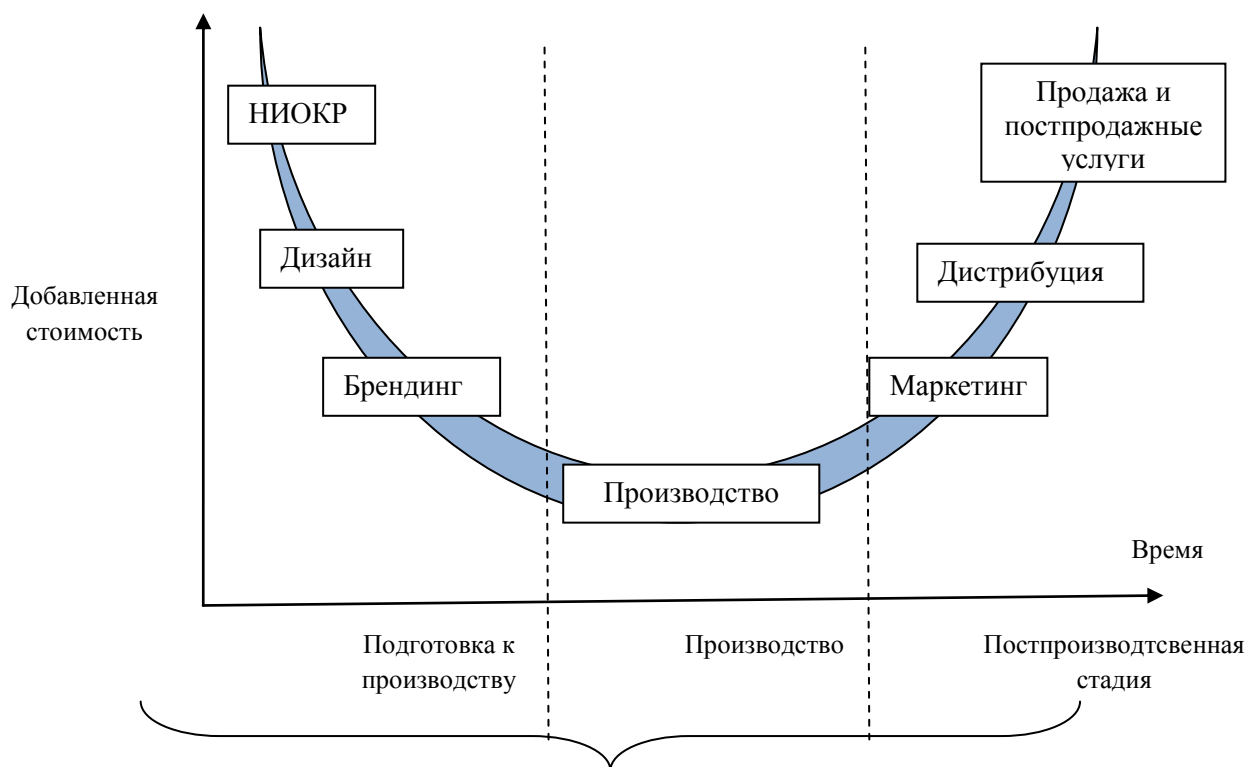
Источник: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=269044> [9]

Наряду с количественной оценкой геоэкономической значимости ресурса, возможно произвести и ее качественную оценку. Известно, что добавленная стоимость на различных стадиях глобальных цепочек добавленной стоимости распределена неравномерно. Схематически она представлена на Рисунке 2.

Анализ Рисунка 2 показывает, что важно не только то, что ресурс привязывает страну в глобальные цепочки добавленной стоимости, но и то в какой этап цепочки страна ввязана. Несомненно, страны, участвующие на стадиях с большей добавленной стоимостью получают большую прибыль от всей цепи и обеспечивают больший прирост ВНД и тем самым лучшую занятость и благосостояние для своего населения. Наименьшая часть добавленной стоимости создается на стадии «производство».

Таким образом, при оценке геоэкономической ценности углеводородных запасов страны необходимо оценить насколько они повышают или способны повысить показатель GVC страны, а также с какой стадией глобальной цепочки добавленной стоимости они связывают страну и позволяет ли это получить доступ к мировому доходу.

Рисунок 2. Распределение добавленной стоимости по стадиям глобальных цепочек добавленной стоимости*

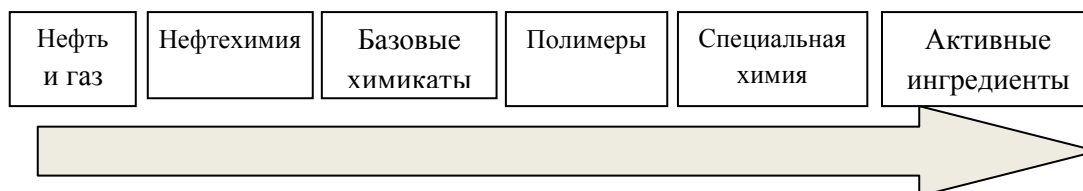

Этапы и мероприятия глобальной цепочки добавленной стоимости

На Рисунке 3 показана укрупненная цепочка добавленной стоимости химической промышленности. Необходимо отметить, что вся цепь, вершиной которой является «активные ингредиенты», относится к стадии «производство» в глобальной цепи добавленной стоимости.

Траектория движения от «нефть и газ» к «активным ингредиентам», а затем далее по глобальной цепочке добавленной стоимости и является дорожной картой реализации геоэкономического потенциала углеводородных запасов страны.

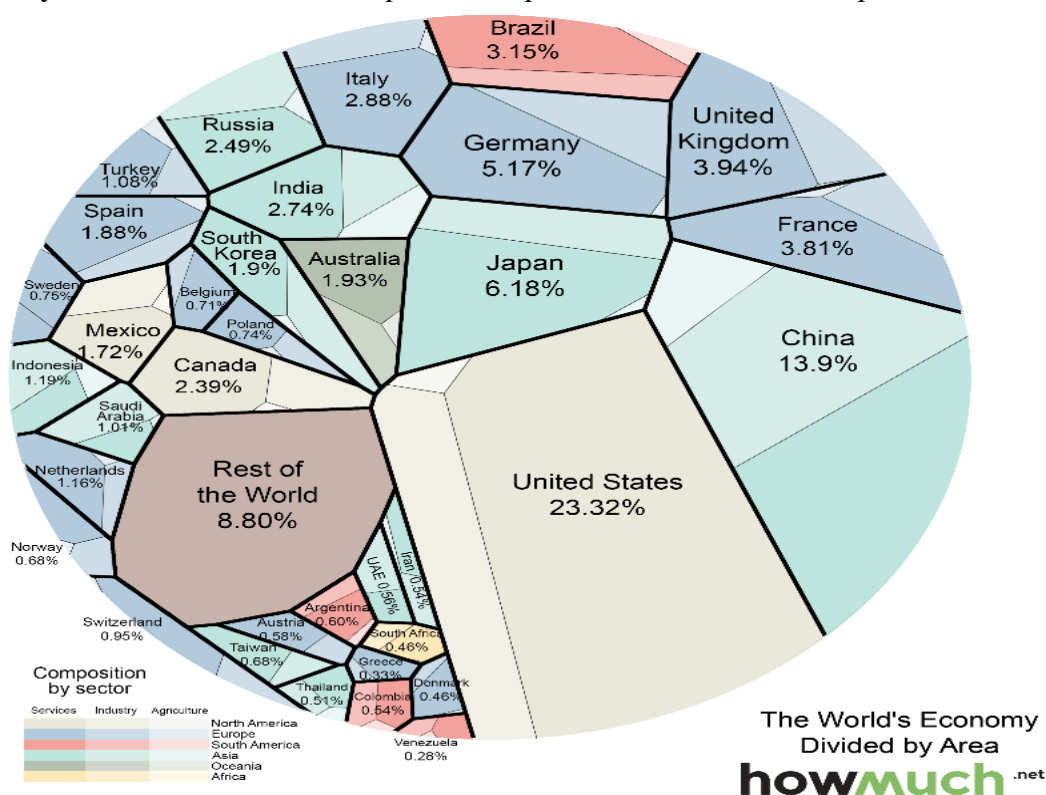
Рисунок 3. Цепочка добавленной стоимости химической промышленности

Следующий вопрос в оценке геоэкономической значимости ресурсов страны – это геоэкономическая рента. Создают ли, эти ресурсы для страны геоэкономическая рента?

Для транспортировки углеводородов на мировые рынки строятся нефтепроводы и нефтеналивные терминалы. Эту инфраструктуру могут использовать для своих целей и другие страны. Часть платежей, поступающих от третьих стран за использование нефтепроводов, терминалов, хранилищ и составляет геоэкономическую транзитную, инфраструктурную или портовую ренту исходной страны. Активная инновационная деятельность страны с использованием своих ресурсов и занятие позиций лидера в этой области реализует геоэкономическую инновационную ренту. Создание новых технологий для производства полимерных материалов может служить примером тому.

Рисунок 4. Экономические границы стран исходя их доли в мировом ВВП*

Источник: www.howmuch.net

*Разница в цвете внутри границ страны показывает доли сферы услуг, производства и сельского хозяйства.

Английский язык для Великобритании, а Новруз Байрамы для Азербайджана создают цивилизационную ренту этих стран в виде сертификационных экзаменов, экспорта образования и потока туристов.

Все вышеперечисленное можно отнести к микро или тактическим показателям геоэкономической значимости и ценности ресурсов.

Для оценки макро или стратегических показателей можно воспользоваться методиками Э.Г. Кочетова, А.И. Неклессы и Э. Валрестайна.

Стратегические показатели геоэкономической значимости ресурсов связаны с позицией страны в геоэкономическом пространстве и конфигурацией ее экономических границ, нежели с прямыми экономическими выгодами, получаемыми ею.

Страны, успешные в геоэкономическом пространстве развивают свою «вторую экономику», т.е. осваивают экономическое пространство вне своих административных границ посредством прямых и портфельных иностранных инвестиций, создания и активного участия в интернационализированных воспроизводственных процессах. На Рисунке 4 показаны экономические границы стран на основании их доли в мировом ВВП.

Возможности расширения экономических границ, а тем самым и своей второй экономики, создаваемые ресурсами страны составляют геоэкономическую значимость и ценность этих ресурсов. Величина второй экономики страны есть экономическая активность физических и юридических лиц страны за пределами ее границ. Доля участия того или иного ресурса в создании этой активности и есть математическая величина геоэкономической ценности этого ресурса.

Создание ГНКАР в Грузии, Турции и других странах заправок станций, нефтеналивных терминалов и других инфраструктурных объектов есть пример реализации геоэкономической ценности углеводородных ресурсов Азербайджана. Величина этой реализации равна доходам, которые Азербайджан получает от этих предприятий в виде налогов, зарплат и дивидендов.

Оценка влияния ресурса на позиции страны в геоэкономическом пространстве математическими методами достаточно затруднено. Здесь скорее должны применяться исторический метод вместе с логическим, а также дедукция и индукция.

В мир-системном подходе Э. Валрестайна экономическое пространство разделено на три подпространства – «центр», «полупериферия» и «периферия». Между подпространствами существуют отношения властности. «Центр» эксплуатирует «полупериферию» и «периферию», а «полупериферия», в свою очередь, эксплуатирует «периферию» и эксплуатируется «центром». Это есть своего рода ультра-неоколониализм. Понятие экономическая эксплуатация означает перераспределение большей части добавленной стоимости в пользу определенного участника экономического процесса. Исходя из Рисунка 2, «центр» – это страны, которые в международных воспроизводственных процессах специализируются на НИОКР, дизайне и брендинге.

Улучшение геоэкономического положения страны связано с движением в сторону «центра». Это движение, как видно, связано с международной специализацией страны и формой ее участия в международном разделении труда. Таким образом, ценность и значимость ресурса связана с тем насколько этот ресурс влияет на специализацию страны и переориентирует ее в сторону деятельности с большей добавленной стоимостью.

Место центра в геоэкономическом пространстве можно определить и через геоэкономический регионализм, а именно посредством гескагональной модели мироустройства А.И. Неклессы. В этой модели центром геоэкономического пространства являются регионы «Новый Север», являющийся штабом мировой экономики, и «Запад», специализирующийся в продаже знаний. Полупериферией и периферией являются «Новый Восток» и «Юг», специализирующиеся на производстве и поставках сырья соответственно. Помимо этого существуют несистемные страны, входящие в «Глубокий Юг» и «Гипер Север». Ресурсы, позволяющие стране, во-первых, участвовать в геоэкономической системе, а во-вторых, мигрировать в регионы, расположенные в центре, обладают несомненной геоэкономической ценностью для нее.

Углеводородные ресурсы Азербайджана позволяют стране участвовать в геоэкономической системе в составе региона «Юг» и двигаться в сторону полупериферии и центра.

Резюмируя все вышесказанное, можно сказать, что геоэкономическая ценность и значимость того или иного ресурса может быть и должна быть оценена с использованием методов геоэкономической науки через призму геоэкономических приоритетов страны. Геоэкономическими приоритетами страны являются:

1. Возможности участия в глобальных цепочках добавленной стоимости. При этом важно в какую стадию цепочки стадии ввязана страна.
2. Возможности создания и увеличения геоэкономической ренты страны.
3. Возможности расширения экономических границ страны и увеличения своего ВНД.
4. Возможности движения страны в сторону центра геоэкономического пространства посредством изменения своей международной специализации и участия в международном разделении труда.
5. Возможности перехода и закрепления в более привлекательном геоэкономическом регионе.

Литература

- [1] Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: Учебник для вузов. — М.: Норма, 2010. — 528 с.

- [2] Черная И.П. Геоэкономика. Учебное пособие. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. — 248 с.
- [3] Joseph E. Stiglitz The New Geo-economics.//Project Syndicate.
<http://www8.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/sites/jstiglitz/files/The%20New%20Geo-Economics.pdf>
- [4] Мухаметов Р. С. Геоэнергетические интересы ЕС и России в Каспийском регионе. Известия Уральского государственного университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. - 2011. - № 3 (92). - С. 185-191.
- [5] Селин В., Башмакова Е. Значение северных и арктических регионов в новых геоэкономических условиях развития России.
<http://www.perspektivy.info/print.php?ID=78316>
- [6] Дергачев В. А. Геоэкономика. Учебник для вузов. - Киев, ВИРА-Р, 2002, 512 с.
- [7] Хлопов О.А. Россия в геоэкономическом энергетическом пространстве начала XXI века: проблемы и перспективы. Электростальский политехнический институт (филиал «МИСИС»), г. Электросталь
- [8] Sanjaya Baru . A New Era of Geo-economics: Assessing the Interplay of Economic and Political Risk' IISS Seminar 23-25 March, 2012.
<file:///C:/Users/Rufat/Downloads/64319.pdf>
- [9] Кондратьев В.Б. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике. <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=269044>
- [10] Вишнякова А.И. Глобальные цепочки добавленной стоимости в мировом хозяйстве. МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва.
- [11] Kaplinsky R. Global Value Chains: Where They Came From, Where They Are Going and Why This Is Important // Innovation, Knowledge, Development Working Papers. 2013. № 68.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИОРИТЕТНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ НА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

С.И.Велиева

д.ф.э., UNEC

e-mail: sabina_valiyeva@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 15 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 28 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 15 January 2016; accepted 28 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Цель исследования состоит в обосновании научно-практических рекомендаций по развитию машиностроения на инновационной основе. Задачи исследования состоят в выявлении системных проблем и тенденций развития машиностроения; в определении приоритетных направлений стратегического развития машиностроения. Научная новизна заключается в разработке организационно-экономических рекомендаций по обеспечению поступательного развития машиностроения на инновационной основе. Предложенные рекомендации предусматривают использование инструментов форсайта, технологического трансфера и государственно-частного партнерства. Практическая значимость исследования состоит в формировании, обосновании и реализации экономически эффективных инновационных проектов на машиностроительных предприятиях. Ограничение исследования: требует дальнейших исследований, основанных на более точном и обширном информационном материале.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инвестиционная политика, промышленные предприятия, стратегическое решение, прогрессивные технологии.

JEL Classification codes: L64, O32

DETERMINATION OF PRIORITY OF INNOVATIVE PROJECTS IN MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

Abstract

The purpose of the study is to establish the scientific and practical recommendations for the development of mechanical engineering on the basis of innovation. Objectives of the study are to identify systemic problems and trends in the development of mechanical engineering; in determining the priorities of the strategic

development of mechanical engineering. Scientific novelty lies in the development of organizational and economic advice to achieve sustained development of mechanical engineering on an innovative basis. The proposed recommendations include the use of foresight tools, technology transfer and public-private partnerships. The practical significance of the study is the formation, validity and cost-effective implementation of innovative projects in the machine-building enterprises. Limitations of the study: requires further research, based on a more accurate and extensive information material.

Keywords: innovative activities, investment policy, industrial enterprises, strategic decision, advanced technologies.

MAŞINQAYIRMA MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNNOVASIYA LAYİHƏLƏRİ PRIORİTETLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi maşınqayırmanın innovativ əsaslı inkişafı üzrə elmi-praktik tövsiyələrin əsaslandırılmasından ibarətdir. Tədqiqatın problemləri maşınqayırmanın inkişafının sistemli problemlərinin və tendensiyaalarının aşkarlanmasından; maşınqayırmanın strateji inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. İşin elmi yeniliyi maşınqayırmanın innovativ əsaslı mütərəqqi inkişafının təmin edilməsi üzrə təşkilati-iqtisadi tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Təklif olunan tövsiyələrə fərsayt alətlərinin, texnoloji transferin istifadəsi və dövlət-özəl tərəfdaşlığı daxildir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti maşınqayırma müəssisələrində səmərəli innovasiya layihələrinin formalaşdırılmasından, əsaslandırılmasından və həyata keçirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatın məhdudiyyəti: daha dəqiq və geniş məlumatlara əsaslanan gələcək tədqiqatların aparılmasını tələb edir.

Açar sözlər: innovasiya fəaliyyəti, investisiya siyasəti, sənaye müəssisələri, strateji həll, qabağçıl texnoloqiyalar.

Введение. В рыночных условиях конкурентные преимущества машиностроительных предприятий находятся в зависимости от избранной стратегии и успешности претворения ее в жизнь. Многогранная стратегия предприятий состоит из нескольких элементов: предпринимательской, производственной, научно-технической, маркетинговой, инвестиционной. Значимость последнего элемента определяется тем, что все остальные в значительной степени зависят от инновационной стратегии. Другими словами, успех во всех других перечисленных сферах деятельности может быть значительным и долговременным,

если он опирается на использование инноваций.

Основная часть. Инновационную стратегию можно рассматривать как опорную для всего круга проблем, решаемых предприятиями. При этом следует учесть, что стратегия ориентации на повышение уровня эффективности использования основных производственных фондов промышленного предприятия должна интегрироваться со стратегической направленностью повышения технического и технологического уровней производства в отрасли, в которую входит объект стратегического планирования. Как было отмечено выше, чрезвычайно важным является оценка качества эффективности инновационных проектов. Для этого существуют различные приемы и методы выбора стратегии развития предприятия (фирмы), из которых выделяется как наиболее себя оправдавший, системный подход. В процессе разработки инновационной стратегии можно выделить в качестве основополагающих элементов следующие:

- 1) совершенствование уже выпускающихся продуктов и применяемых технологий;
- 2) создание и освоение новых продуктов и процессов;
- 3) повышение качественного уровня, во-первых, технико-технологической, во-вторых, научно-исследовательской и проектно-конструкторской базы;
- 4) рост эффективности использования кадрового и информационного потенциала;
- 5) совершенствование организации самой инвестиционной деятельности и управление ею;
- 6) рационализация ресурсной базы;
- 7) достижение на внутреннем и внешнем рынках конкурентных преимуществ инновационного продукта в сравнении с продуктами аналогичного назначения (2, с.24).

Одним из результатов эффективной инновационной деятельности является повышение качественного уровня технико-технологической базы, ее постоянное обновление с целью повышения конкурентоспособности выпускаемой продукции. В зависимости от профиля деятельности и потребностей предприятия могут претворяться в жизнь меры различного характера: разработка и внедрение новой техники, конструктивных материалов, прогрессивных технологий; определение и реализация рациональной ассортиментной, кадровой, инвестиционной политики; совершенствование организационной структуры управления и т.д.

Считаем, что все указанные и подобные им процессы целесообразно осуществлять в форме проектов, дающих достаточно точную количественную оценку предполагаемых качественных изменений. Это соответствует требованиям достоверности намечаемого, и кроме того, позволяет обеспечить

необходимый управленческий контроль за ходом выполнения проектов.

На любом предприятии все разработки, предлагаемые к внедрению, можно разделить на две группы. В первую, входят проекты повышения качественного уровня ранее освоенной продукции и совершенствования действующих технологий. Вторую группу составляют проекты создания принципиально новых продуктов и процессов. На практике существует ряд проблем, общих для обеих групп. Например, широкомасштабное внедрение инноваций различного типа, как правило, влечет за собой временное ухудшение показателей основной деятельности предприятия (3, с. 87).

Данная проблема в настоящее время стоит особенно остро, причем не обходит она и тех товаропроизводителей, которые в недалеком прошлом зарекомендовали себя вполне прочно стоящими на ногах, экономически независимыми и представляющими ведущие отрасли государственного сектора. Теперь же, в условиях утраты государственных "подпорок" и подчинения к требованиям хозяйственной самостоятельности, возникновения и развития конкуренции, многим из прежде благополучных предприятий все труднее удержать свои позиции в инновационной сфере, особенно в сравнении с новыми структурами, представляющими негосударственные формы собственности и проводящими активную инновационную и инвестиционную политику.

Одной из причин трудностей, с которыми столкнулись прежде успешно действовавшие предприятия, является обнаружившаяся неспособность их руководителей и специалистов просчитать возможные последствия изменения инвестиционной политики государства в новых условиях, характеризующихся появлением и постепенным расширением рыночных отношений. В этих условиях практически единственным средством выхода из кризиса является оптимизация инвестиционной политики предприятий при внедрении в производственную практику эффективных средств, приемов и методов управления, включая в число первостепенных управление проектами.

При драматических и резких изменениях в экономике, технологии, экологии и политике выживание и успех в мире бизнеса больше, чем когда-либо, зависят от правильности принимаемых решений. Инновационное решение – одна из наиболее важных деловых инициатив, которая должна осуществляться предпринимателями или менеджерами, поскольку инновации связывают финансовые ресурсы на относительно большой период времени, несмотря на возможности длительных изменений.

Особенность принятия стратегических решений состоит в том, что они направлены на достижение и сохранение оптимальной позиции предприятия в конкурентной среде.

Любое предприятие или инновационный проект следует понимать как

неотъемлемую часть социально-экономической и экологической системы. Эта система и предприятия взаимозависимы. Обычно к этой вышестоящей системе относится вся корпоративная или инновационная среда, включающая в себя две взаимосвязанные среды: социально-экономическую и природную.

Внутри общей корпоративной инвестиционной среды фирму или исследуемый инвестиционный проект можно рассматривать как экономический и социальный организм, являющийся посредником между потребителями и ресурсами. Как часть этой среды он действует на конкурентном рынке, борясь с другими производителями за ресурсы и потребителей.

Многие инновационные проекты представляют собой сравнительно крупные вложения, выгоды от которых проявятся по истечении нескольких лет. Исходя из этого, можно сказать, что решения по капиталовложениям отражают философию и стратегию руководства предприятия и компании, а также их понимание необходимости заботиться о разработке и реализации товаров и услуг в будущем.

Общая значимость инновационного проекта оценивается с позиции общенационального, регионального и отраслевого уровней управления хозяйствующего субъекта.

Общенациональная значимость проекта связана с возможностью решения вопросов государственного масштаба в соответствии с целями научно-инновационного и социально-экономического развития. Региональное значение проекта зависит от степени участия проекта в реализации потенциала территории, решения специфических региональных проблем по его местонахождению. Отраслевая значимость определяется в зависимости от влияния проекта на решение проблем машиностроения, важных для многих хозяйственных субъектов в этой отрасли. Значение проекта для самого хозяйственного субъекта определяется тем, что насколько этот проект приводит к усилению его роли на рынке в связи с решением технологических, социальных и экологических проблем.

Таким образом, для определения общенациональной значимости проекта как правило используются следующие показатели по сферам воздействия инвестиционного проекта: научно-технические, экономические, социальные и экологические оценки.

Оценка научно-технической эффективности тесно связана с проблемой выбора перспективной технологии. Выбор перспективной технологии осуществляется с учетом специфики отрасли и в зависимости от финансовых возможностей. В некоторых сферах (например, процесс плавки железа и стали и т.д.) технологические процессы уже стандартизированы и выбор альтернативных вариантов ограничен. В этих сферах предпочтения даются

сравнительным вариантам.

При решении вопроса о выборе техники владельцы предприятий исходят преимущественно из соображений извлечения максимальной прибыли. Эти соображения иногда могут не только не совпадать с нуждами общественного развития, но и вступать с ними в конфликт. Последствия ошибочных решений относительно выбора техники могут иметь неблагоприятные последствия как для отдельных предприятий, так и для всей экономики. Принятие же оптимальных решений бывает во многих случаях затруднено тем, что техника, которая наиболее полно соответствовала бы в каждом данном случае конкретным условиям страны, часто вообще не существует, а выбор ограничен небольшим числом вариантов, каждый из которых разрабатывался для иных социально-экономических условий.

Таким образом, рамки инновационного проекта устанавливаются, во-первых, его корпоративными целями и стратегиями, определяемыми потенциальными инвесторами с учетом общей экономической и научно-технической обстановки, во-вторых, маркетинговой концепцией, а также имеющимися ресурсами. Выбор подходящей техники и технологии – важный элемент инновационного проекта и непосредственно связан с условиями ее использования в конкретных ситуациях. Возможность конкурентоспособного производства для целевых рынков – один из наиболее важных факторов при выборе технологии.

При определении общеэкономической эффективности следует учитывать совершенствование всех элементов производительных сил, необходимые пропорции между его этапами и стадиями; формирование новых спросов в результате диверсификации продуктов производства; сложный комплексный характер процесса. Экономическое измерение возможно только через отражение его воздействия на все трудовые, материальные и финансовые ресурсы (через комплекс факторов), необходима оценка эффективности направлений прогресса с учетом их комплексного характера и определения эффективности каждого направления (8, с. 15).

Другими словами, государственные интересы должны учитываться постоянно. Существуют различные причины определенной заинтересованности общества в экономической оценке инвестиционных проектов. Например, при отсутствии “совершенных” рынков рыночный механизм не может гарантировать оптимального распределения ресурсов с национальной точки зрения при любых обстоятельствах. Максимизация финансового излишка на уровне фирмы не полностью отражает все прочие цели национального развития. Иногда имеет место недостаточная конкуренция, что позволяет некоторым фирмам занять монопольное положение на рынке. С другой стороны, вмешательство государства (посредством налогов, субсидий, таможенных

пошлин, процентных ставок, контроля цен, квот на импорт и т.д.) часто искажает рыночные цены на товары и услуги, что приводит к неспособности этих цен отражать истинную экономическую ценность таких товаров и услуг.

Экономические оценки проекта представляют собой систему показателей, отражающих соотношение затрат и результатов каждого его участника. Рыночные критерии – максимизация прибыли и конкуренция – определяют в составе экономической оценки проекта: оценку рыночной потребности и объема продаж во временном аспекте; оценку реальных потоков продукции, инвестиций, текущих затрат, финансовой деятельности; оценку прогнозной цены, сопряженной с величиной издержек, размерами валовой и чистой прибыли, изменением ссудного процента, темпов инфляции; оценку центрального показателя народнохозяйственной эффективности.

Выводы. В условиях резких изменений в экономике, технологии, экологии и политике выживание и успех в мире бизнеса больше, чем когда-либо, зависят от правильности принимаемых решений. Инновационное решение – одна из наиболее важных деловых инициатив, которая должна осуществляться предпринимателями или менеджерами, поскольку инновации связывают финансовые ресурсы на относительно большой период времени, несмотря на возможности длительных изменений. Особенность принятия стратегических решений состоит в том, что они направлены на достижение и сохранение оптимальной позиции предприятия в конкурентной среде.

Литература

- [1] Афонин И.В. Инновационный менеджмент. Учебное пособие.-М.: Гардарики, 2005, с.220.
- [2] Беренс В., Хавренек П.М. Руководство по подготовке промышленных технико-экономических исследований. Новое переработанное и дополненное издание., М., 1995, Интерексперт, с. 340.
- [3] Инновационный менеджмент. Справочное пособие./Под. ред. Завлина П.Н., Казанцева А.К., Миндели Л.Э. – С. Пб.: Наука, 1997, 560 с.
- [4] Медынский В.Г., Скамай Л.Г. Инновационное предпринимательство: Учебное пособие для вузов. М., ЮНИТИ- ДАНА, 2002, с. 589.
- [5] Миндели Л., Заварухин В. Международные аспекты российской инновационной политики. //Мировая экономика и международные отношения. - 2001, № 5, с. 55-64.
- [6] Исмаилов А.Д. Основные направления развития нефтяного машиностроения Азербайджана. АЗНИТИ. В., 2001, с. 71.

- [7] Беюккиши Н.Б. Машиностроение нуждается в государственной поддержке. Consulting Business. Деловой журнал Азербайджана. – август-сентябрь 2001. с. 54-55
- [8] Крылов Э.И. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия: Учебное пособие –М.:Финансы и статистика,2001.с. 207.
- [9] Трифилова А.А. Оценка эффективности инновационного развития предприятия. Москва, “Финансы и статистика”, 2005, с 301.
- [10] Фатхудинов Р.А. Инновационный менеджмент. Москва, ЗАО “Биз-нес-школа”. 2001, с. 568.

ПРОБЛЕМЫ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ НЕНЕФТЯНЫХ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ

Р.В. Алиева

Докторант,

Академия Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 29 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 22
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 29 January 2016; accepted 22 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Основная цель исследования: анализ вопросов реализации мероприятий по реструктуризации нефтефтяных отраслей промышленности. Основой исследования служат фундаментальные и прикладные концепции, представленные в трудах отечественных и зарубежных экономистов по проблемам устойчивого развития нефтефтяных отраслей промышленности. Научная новизна и оригинальность исследования: необходимость активизации инновационной деятельности нефтефтяных отраслей промышленности, разработка инструментов экономического механизма как факторов устойчивого развития на инновационной основе нефтефтяных отраслей промышленности республики.

Ключевые слова: нефтефтяной сектор, экономические механизмы, реструктуризация, инновационное развитие, отрасли промышленности.

JEL Classification codes: O14

RESPUBLIKA SƏNAYESİNİN QEYRİ-NEFT SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi: qeyri-neft sənayesi sahələrinin yenidən strukturlaşdırılması üzrə tədbirlərin reallaşdırılması məsələlərinin təhlili. Davamlı inkişaf, sənaye iqtisadiyyatı problemləri üzrə yerli və xarici iqtisadçıların elmi əsərlərində təqdim edilmiş fundamental və tətbiqi konsepsiyalar tədqiqatın əsasını təşkil edir. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı: qeyri-neft sənaye sahələrində innovasiya fəaliyyətinin aktivləşməsi ehtiyacı, innovasiya əsasında respublikanın qeyri-neft sənaye sahələrinin davamlı inkişafının amilləri kimi iqtisadi mexanizmin hazırlaması.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, iqtisadi mexanizm, yenidənqurma, innovasiya inkişafı, sənaye sahələri.

PROBLEMS OF RESTRUCTURING OF NON OIL INDUSTRIES OF THE REPUBLIC

Abstract

Main objective of research: analysis of questions of realization of actions for restructuring of non-oil industries. The basis of research are the fundamental and applied concepts presented in works of domestic and foreign economists on problems of a sustainable development, industrial economy. Scientific novelty and originality of research: need of activization of innovative activity for non-oil industries, development of tools of the economic mechanism as factors of a sustainable development of non-oil industries of the republic on an innovative basis.

Key words: non-oil sector, economic mechanisms, restructuring, innovative development, industries.

Реализация стратегии перевода ненефтяных отраслей промышленности республики на путь устойчивого развития требует разработки действенного механизма реализации программы реструктуризации промышленности республики.[1,4,10]

На наш взгляд, механизм реализации должен охватывать все уровни: центральные и региональные органы власти, отрасли промышленности, предприятия. При этом первым шагом в разработке механизма реализации должно быть создание при правительстве республики специального органа, который отвечает за координацию и осуществление следующих основных задач реструктуризации. Этот орган:

- координация и организация действий всех исполнителей на решение целей и задач реструктуризации, оказание им методической и консультационной поддержки;
- разработка и реализация мероприятий по мобилизации финансовых, кредитных, материальных и других видов ресурсов для целенаправленного использования их в ходе осуществления реструктуризации;
- осуществление разработки финансового плана по аккумуляции и целевому распределению средств на объекты и мероприятия реструктуризации;
- составление перечня первоочередных проектов (мероприятий), подлежащих финансированию в соответствии с целями и задачами реструктуризации;
- создание на уровне республики службы маркетинга;

- организация проведения конкурсов (тендеров), торгов или аукционов на размещение заказов на выполнение работ;
- содействие созданию лизинговых компаний, бизнес центров, центров поддержки малого предпринимательства;
- определение требований стандартов и особых условий выполнения работ реструктуризации;
- осуществление постоянного информационно-аналитического мониторинга по всем аспектам реализации мероприятий реструктуризации.

Общая схема механизма реализации программы реструктуризации, приводится на рис.1.

В условиях рыночной экономики действует принцип: спрос определяет предложение, поэтому важнейшим исходным разделом реструктуризации должна быть оценка спроса на все виды промышленной продукции.

Выявление спроса на промышленную продукцию, в широком смысле этого слова, производится путем проведения маркетинговых исследований, включающих количественные и качественные оценки. Главный объект маркетинга - это рынок промышленной продукции, который зависит не только от внутренних, но и внешних факторов, так как он связан с рынком стран СНГ и стран дальнего зарубежья.

Рисунок 1. Общая схема механизма Программы реструктуризации не нефтяных отраслей промышленности республики

Поэтому спрос должен оцениваться как на внутреннем рынке, так и в зарубежных странах.

Проведённая оценка спроса на промышленную продукцию является исходной базой для балансов спроса и предложения, на основе которых устанавливаются объёмы производства основных видов продукции на текущий и перспективный период, определяются задачи импорта продукции.

На основе результатов оценки спроса на продукцию на внутреннем и внешнем рынках и балансовых расчетов, по каждой отрасли не нефтяной промышленности будут получены обоснованные цифры производства основных видов продукции на рассматриваемый период.

Для достижения требуемых рынком объёмов продукции и выхода на эффективную устойчивую деятельность промышленности республики, необходимо осуществление конкретных программных мероприятий: экономических, финансовых, производственных, научно-технических, социальных, экологических и др. Основная цель этих мероприятий - создать на базе действующих предприятий производственный потенциал, обеспечивающий выпуск качественной конкурентоспособной на рынке продукции в необходимых объёмах.

В системе программных мероприятий реструктуризации не нефтяной промышленности республики, мероприятия в производственно-технической сфере должны занимать главенствующее место, так как они определяют принципиальные направления структурной перестройки промышленного комплекса в целом и отдельных его отраслей.

Отметим, что конкурентоспособность ненефтяного сектора в долгосрочной перспективе будет определяться, в первую очередь, инновационностью ведущих отраслей и видов деятельности. Повышение конкурентоспособности предполагает модернизацию основных средств за счет масштабного привлечения инвестиций в основной капитал, расширения применения новых технологий промышленного производства. Поэтому самой важной и сложной задачей механизма реализации мероприятий реструктуризации не нефтяных отраслей промышленности является поиск и консолидация инвестиций для финансирования программных мероприятий.

Общая сумма инвестиций на осуществление реструктуризации промышленности республики представляется достаточно большой. Безусловно, изыскать эту сумму за счет собственных источников (прибыли и амортизационных отчислений) без привлечения кредитов отечественных коммерческих банков и зарубежных компаний затруднительно.

Поэтому в механизме управления инвестиционной деятельностью должно быть предусмотрено решение следующих задач (см. рис. 2):

Механизм управления инвестиционной деятельностью	
	Определение размера инвестиций по всем направлениям не нефтяных отраслей промышленности на текущий и перспективный период
	Выбор перечня приоритетных инвестиционных проектов по отраслям промышленности
	Разработка и экспертиза бизнес - планов
	Обоснование источников и разработка инструментов привлечения инвестиций
	Выявление и использование факторов, определяющих привлекательность ненефтяных отраслей со стороны внутренних и внешних инвесторов
	Разработка и реализация механизмов обеспечения информационной безопасности
	Создание системы поддержки и содействия инвестиционной деятельности
	Развитие системы нормативно-правовых актов, касающихся инвестиционной деятельности
	Создание информационной системы обеспечения инвестиционной деятельности
	Формирование системы финансовых институтов
	Создание корпоративных структур управления
	Проведение мониторинга инвестиционной деятельности

Рисунок 2. Механизмы и инструменты управления инвестиционной деятельностью

Механизм управления инвестиционной деятельностью включает в себя также развитие институциональных мероприятий, в первую очередь, создание корпоративных структур управления, обеспечивающих рост собственных средств для инвестирования промышленного производства.

Стратегическими задачами механизма управления инвестиционной деятельностью является создание стабильного рынка инвестиций, обеспеченного необходимой инфраструктурой, соответствующей требованиям развитой рыночной экономики, когда спрос на инвестиции будет определять размеры и источники инвестиций.[5,6]

Учитывая ограниченные финансовые возможности государства, реализация основных элементов механизма управления инвестиционной деятельностью должна предусматривать определённые временные этапы.

На первом этапе должны быть уточнены задачи всех субъектов инвестиционной деятельности и определено экономическое, организационное и финансовое взаимодействие между ними.

Для регулирования таких сложных экономических процессов, к которым относится и инвестиционная деятельность, требуется творческий подход и учет фактора времени, а также специфики региона, отрасли, наличия подготовленных менеджеров и эффективных собственников. В этот период решающее влияние на ход и эффективность рыночных преобразований во всех сферах экономики, в том числе и инвестиционной деятельности, должны оказывать государство и его региональные органы. На последующих этапах, по мере экономического роста и развития рыночных механизмов роль государства в поддержке и содействии инвестиционной деятельности будет снижаться, но при этом должна повышаться роль финансовых институтов.

Основными формами и методами стимулирования и поддержки инвестиционной деятельности со стороны органов управления должны быть следующие:

- участие госбюджета в финансировании приоритетных инвестиционных проектов;
- гарантии и поручительства Правительства республики по приоритетным инвестиционным проектам;
- создание специального гарантийного фонда;
- налоговые льготы в части направлений в местный бюджет;
- поддержка малого предпринимательства в ненефтяной промышленности;
- льготы по кредитам республиканских коммерческих структур.

Для усиления привлечения иностранных инвестиций в не нефтяную промышленность республики следует решить следующие задачи:

- определить наиболее приоритетные и привлекательные для иностранных инвесторов промышленные объекты;
- разработать по выбранным объектам бизнес планы с учетом требований отечественных и зарубежных методических и нормативных инструктивных документов;
- провести широкие маркетинговые исследования по оценке спроса на предполагаемую к производству промышленную продукцию или заготавливаемое сырье и материалы на внешних рынках;
- осуществить независимую экспертизу отобранных для иностранных инвесторов проектов по критериям экономической, социальной и экологической эффективности;
- для наиболее приоритетных инвестиционных проектов использовать метод инновационных инвестиций с использованием на начальных стадиях средств госбюджета, что может вызвать интерес у иностранных инвесторов.

Важным элементом механизма реализации программы реструктуризации являются маркетинг рынка промышленной продукции. Маркетинг рынка промышленной продукции должен осуществляться на всех уровнях: внутри страны, за рубежом. Он должен охватывать все потенциально возможные сферы потребления продукции не нефтяных отраслей: промышленное и гражданское строительство, сельское хозяйство, торговлю, ремонт зданий и сооружений, переработку природного и растительного сырья и материалов.

В условиях ограниченности ресурсов для финансирования производственно-технических мероприятий механизм реструктуризации предприятий должен также обеспечить разработку и практическое осуществление республиканской лизинговой политики. Основу этой политики должны составлять принципы реалистичности, приоритетности, обеспечения финансовых интересов наиболее приоритетного проекта. Эффективная лизинговая политика может существенно повлиять на параметры затратной части реализации программы реструктуризации, связанной с обеспечением необходимым современным оборудованием и особенно новых поколений техники, технологий, включая и информационные технологии.[8,9]

Использование инновационного потенциала промышленных предприятий не нефтяного сектора республики является важным фактором перехода к устойчивому развитию, росту конкурентоспособности производства. Однако масштабы инновационной деятельности промышленных предприятий этого сектора пока недостаточны для перехода на инновационный путь развития.

Не нефтяной сектор встал на путь рыночных реформ, а научно-техническая сфера медленно перестраивается к работе в новых условиях. Научно-технические разработки далеко не всегда становятся инновационным продуктом,

готовым для производства и коммерческой реализации. Существуют проблемы, связанные с трансфером технологий, охраной интеллектуальной собственности, сертификацией инновационной продукции и др.[2]

Для изменения сложившейся ситуации требуются целенаправленные совместные действия государственных органов, научной общественности и бизнес структур. Прежде всего, необходимо разработать стратегию активизации инновационной деятельности в не нефтяных отраслях промышленности, включающую проведение необходимых для этих отраслей прикладных исследований и разработок, и их трансфер и коммерциализацию.

Необходим поиск путей, форм и механизмов обеспечения устойчивого развития, точек роста и стабильности.

Мировая практика свидетельствует, что грамотно разработанная и целенаправленно реализуемая инновационная политика обеспечивает выход с инновационной продукцией на внутренний и внешний рынок, способствует замещению на внутреннем рынке импортной продукции. Эта задача не только актуальна, но достаточно трудно решаемая. Трудности ее решения связаны с нехваткой собственных средств у предприятий и организаций республики, ограниченностью бюджетного и внебюджетного финансирования, в том числе заемных и привлеченных средств.[3]

В целях активизации инновационной деятельности в не нефтяном секторе экономики, повышения эффективности и конкурентоспособности отечественной ненефтяной промышленности, а также содействия формированию ее рациональной структуры, характерной для развитых стран, необходимы новые механизмы, обеспечивающие:

- реализацию инновационной политики;
- приоритетное развитие высокотехнологичных и наукоемких отраслей промышленности;
- использование современных финансово-кредитных механизмов;
- совершенствование нормативно-правовой базы.

В числе актуальных научных задач, которые должны быть решены в ближайшее время, необходимо отметить следующие:

- разработка научно-обоснованных мероприятий по дальнейшему инновационному развитию научно-технологического и производственного потенциалов республики;
- разработка SWOT - анализа научно-технологического и производственного потенциалов республики;
- разработка мер по реализации в ненефтяных отраслях, в ближайшие годы, критических технологий и инновационных проектов, обоснование стратегий интенсивного развития «локомотивных» для республиканской иннова-

ционной политики отраслей, технологий и инновационных проектов, оказывающих решающее влияние на развитие этого сектора экономики;

- разработка предложений по совершенствованию институциональных и законодательных условий для масштабного использования прогрессивных технологий и производств наукоемких видов продукции, новых прогрессивных форм инновационной деятельности и бизнеса;

- использование в республиканской практике положительного опыта проведения инновационной политики в развитых странах мира.

Перспективы развития не нефтяного сектора связаны с инвестициями в инновационную сферу, в силу чего формирование, с новыми подходами, инновационно-инвестиционного потенциала и нормального воспроизводства производственных фондов должно стать приоритетной задачей.

Вместе с тем, разработка новых механизмов и формирование системы инструментов регулирования и инвестиционной поддержки инновационной деятельности в организациях и на предприятиях не- нефтяных отраслей промышленности республики ведутся недостаточно интенсивно.

К настоящему времени не только механизм активизации, но и механизм практической реализации инновационных процессов остается неотработанным, а сложившиеся организационные формы управления результатами вновь созданной научно-технической продукции стали тормозить темпы НТП.

Современные механизмы государственной инновационной политики, такие, как конкурсное финансирование научно-технических и инновационных проектов, независимая экспертиза заявок на бюджетное финансирование, контрактная система получения заказов, а также практика возвратного финансирования прикладных исследований и разработок, включая различные способы привлечения в научно-техническую и инновационную сферу банковского и промышленного капитала и др., не приобрели еще решающего значения, хотя и являются основными инструментами механизма рыночной экономики.

В рамках реализации промышленной политики в ненефтяных отраслях, использование инноваций достигается при:

- создании вновь или перестройки производственной базы под новый технологический уклад, когда выбирается определенная форма организационного и интеллектуального партнерства. Такое партнерство целесообразно при формировании макротехнологического комплекса в самом начале развития технологического уклада. Для этого необходимо анализировать информацию об инновациях, а также свидетельствах их коммерческой ценности;

- форсировании реализации программ усовершенствования уже выпускаемых изделий на основе базовой модели. Этот путь перспективен при правиль-

ной оценке устойчивости реализации продукции с обновленными характеристиками в течение определенного периода времени, необходимого для прибыльного воспроизводства вложенного капитала, осуществление программ импортных закупок (оборудования, технологий и т.п.) с образованием оптовых компаний, систем продвижения продукции с использованием современных средств логистики, франчайзинговых структур и т.п. производственно-технологической кооперации, т.е. механизма привлечения внешнего инновационного опыта. В данном случае важное значение имеет оценка устойчивости спроса на рынке продукции и услуг, а также возможность использования зарубежных научно-технических результатов [7].

Важным инструментом, способствующим развитию инфраструктуры инновационной деятельности, является организация деятельности инновационно-промышленных комплексов. К числу эффективных инструментов активизации инновационной политики можно отнести разработку программ технологического развития, направленных на поддержку и развитие ненефтяного сектора экономики.[10]

Заслуживают особого внимания такие инструменты, как система подготовки менеджеров для инновационной деятельности в не-нефтяных отраслях промышленности, а также система продвижения результатов научных разработок, имеющих высокую вероятность коммерциализации на рынке.

Особую важность имеют меры, обеспечивающие стимулирование инновационной деятельности: развитие венчурного инвестирования – финансирования высоко рискованных инновационных проектов в научно-технической сфере, развитие государственного и частного страхования инновационных рисков.

В современных условиях приоритет должен быть отдан методам косвенного стимулирования активизации инновационно-инвестиционной деятельности, и, прежде всего, через налоговые механизмы. При этом предприятиям не нефтяных отраслей промышленности должна обеспечиваться благоприятная среда для проведения НИОКР, осуществления инновационной деятельности и расширенное воспроизводство конкурентоспособной продукции.

Кредитная политика должна быть, прежде всего, направлена на создание условий для переориентации финансовых ресурсов из финансового сектора в промышленность и увеличение объема реального кредитования инновационной деятельности.

Роль государства в развитии венчурного бизнеса должна сводиться в основном к обеспечению законодательного поля в финансовом стимулировании и поддержке венчурного предпринимательства. В Азербайджане возможности для увеличения, в течение нескольких лет, венчурного капитала имеются. Однако, проводимая в настоящее время жесткая финансово-кредитная

политика, вынуждают предприятия использовать на финансирование текущих нужд действующего производства значительную часть ресурсов.

Наряду с реформированием финансово-кредитной системы, необходим комплекс специальных нормативных мер, позволяющих активизировать инновационно-инвестиционный процесс, повысить конкурентоспособность продукции, сформировать благоприятную конкурентную среду для отечественных товаропроизводителей отраслей не нефтяной промышленности на внутреннем и внешнем рынке. Названный комплекс мер включает в себя четыре блока мероприятий:

- реализацию рациональной кредитной политики;
- совершенствование системы финансирования государственных инвестиций;
- совершенствование учетной и налоговой политики;
- активизацию фондового рынка.

Рассмотренные инструменты экономического механизма должны стать действенными факторами устойчивого развития не-нефтяных отраслей промышленности республики на новой, инновационной основе.

Реструктуризация ненефтяной промышленности республики на основе перечисленных производственно-технических мероприятий позволит уменьшить зависимость республики от импорта многих видов продукции.

Литература

- [1] "Milli iqtisadiyyatın modernləşməsi: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər" mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı, 2011.
- [2] Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M., Hüseynova A.D. Müstəqillik dövründə elmin innovativ inkişafı // AMEA-nın Xəbərləri. Elm və İnnovasiya seriyası, 2011, № 3(7), s. 1-7.
- [3] Злобин Б.К. Концепция экономической устойчивости хозяйственных систем. Москва: Экономика, 2009.
- [4] Концепция развития «Азербайджан-2020: взгляд в будущее», Баку, 2012.
- [5] Кульман А.А. Экономические механизмы / А.А. Кульман ; пер. с фр. ; под общ. редакцией Н.И. Хрустальной. - М. : Прогресс; Универс, 2013. -292 с.
- [6] Кучерова Е.Н. Современный подход к устойчивому развитию предприятия // Вестник ОГУ, 2009, № 6, с. 77.
- [7] Левочкин С.В. Финансовый механизм макроэкономического регулирования // Финансы Украины. – 2008, № 12. – с. 25-33.

- [8] Москаленко В.П. Экономический механизм повышения эффективности производства на предприятии / В.П. Москаленко. - М.: Машиностроение, 2012.-144 с.
- [9] Новиков А.В. Современный взгляд на организационно-экономический механизм управления российским предприятием / А.В. Новиков // Экономика и экологический менеджмент: электронный научный журнал. - СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет низкотемпературных и пищевых технологий, 2011. - № 2. - Режим доступа: <http://economics.open-mechanics.com/>
- [10] Рустамов Э. Экономическая модернизация Азербайджана: вызовы и решения. Москва: Экон-Информ, 2010.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ АГРОБИЗНЕСА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

М.В.Керимзаде

препод., АзГЭУ

e-mail: mehriban_kerimzade@rambler.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 22 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 29 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 22 January 2016; accepted 29 March 2016; published online 08 April 2016

Резюме

Цель исследования состоит в выявлении основных направлений развития агробизнеса в стране, совершенствовании его системы. Исследование основано на таких методах, как системный анализ и логическое обобщение. Практическая значимость исследования заключается в том, что процесс совершенствования агробизнеса в стране невозможен без государственной поддержки. Результатом исследования является разработка рекомендаций по совершенствованию агро-системы, предложение научно-обоснованных экономических мер по поддержке агробизнеса. Ограничения исследования: потребность в более широкой практической информации. Научная новизна исследования заключается в уточнении ряда организационных, экономических, финансовых, социальных и других мероприятий по улучшению системы агробизнеса в Азербайджане.

Ключевые слова: агробизнес, продовольственная безопасность, сельскохозяйственная продукция, государственное регулирование, экономическая поддержка.

JEL Classification codes: Q13

AZƏRBAYCANDA AQROBİZNES SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA PRIORITET İSTİQAMƏTLƏR

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi ölkədə aqrobiznesin inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və təkmilləşdirilməsidir. Tədqiqat sistemli analiz və məntiqi ümumiləşdirmə kimi üsullara əsaslanır. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ölkədə aqrobiznes sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesinin dövlət dəstəyi olmadan mümkün olmadığına göstərilməsindədir. Tədqiqat nəticəsində kənd təsərrüfatı sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr işlənib hazırlanmış və aqrobiznesi dəstəkləmək üçün elmi cə-

hətdən əsaslandırılmış iqtisadi tədbirlər təklif edilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri: daha geniş praktik məlumatlara ehtiyacın olmasıdır. Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycanda aqrobiznes sisteminin yaxşılaşdırılmasında təşkilati, iqtisadi, maliyyə, sosial və digər bir sıra tədbirlərin dəqiqləşdirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: aqrobiznes, ərzaq təhlükəsizliyi, kənd təsərrüfatı məhsulu, dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi dəstək.

MAIN TRENDS IN IMPROVEMENT OF AGRIBUSINESS SYSTEM IN AZERBAIJAN

Abstract

The purpose of the study is to identify the main directions of development of agribusiness in the country, improving its systems. The study is based on methods such as systems analysis and logic synthesis. The practical significance of the study lies in the fact that the process of improvement of agribusiness in the country is impossible without state support. The result of research is the development of recommendations to improve agricultural systems, offer evidence-based economic measures to support agribusiness. Limitations of the study: the need for more practical information. The scientific novelty of the research is to clarify a number of organizational, economic, financial, social and other measures aimed at improving the system of agribusiness in Azerbaijan.

Keywords: agribusiness, food security, agricultural products, government regulation, economic support.

Введение. Развитие системы агробизнеса должно быть направлено на увеличение способности удовлетворять потребности населения в продовольствии. Это требует его стабильного развития. Основными направлениями этого, по нашему мнению, являются: специальная кредитная политика для обеспечения производителей продовольствия достаточным наличием оборотного капитала; налоговые льготы для инвестиций и создание более привлекательного инвестиционного климата; выравнивание ценовых пропорций между промышленным и сельскохозяйственным товаропроизводителями; оказание непосредственной помощи населению с низкой покупательной способностью.

Стратегическая цель заключается в достижении продовольственной безопасности и независимости страны. Продовольственная безопасность и продовольственная независимость тесно переплетаются с вопросом макроэкономической стабилизации. Макроэкономическая стабилизация – единственный путь повышения продовольственной безопасности и продовольственной

независимости страны. Экономический рост обуславливает увеличение реальных доходов населения и, соответственно, спроса, который, в свою очередь, определяет рост системы агробизнеса.

Для обеспечения потребности населения в продовольственных товарах на должном уровне важное значение имеет эффективное использование внутрихозяйственных возможностей и ресурсов. Это объясняется тем, что многие хозяйства республики расположены в горных и предгорных частях, а земли многих хозяйств, которые расположены в центральной части, засолены. Поэтому для интенсивного развития растениеводства и животноводства в горных и предгорных районах республики необходимо предотвратить земельную эрозию, а в центральной зоне необходимо проведение работ по мелиорации и ирригации земель. [4, с. 135]

Регулирование продовольственного рынка для удовлетворения потребления, в основном, за счет внутреннего производства, имеет два важных значения. Во-первых, насколько меньше страна будет зависеть от иностранных государств, настолько крепче и реальнее будет ее независимость. Во-вторых, развитие местного производства позволит снизить транспортные расходы и обеспечить население свежими и высококачественными продовольственными товарами. [4, с. 138]

Кроме этого целесообразно использовать опыт стран с развитой экономикой, где, наряду с мерами государственной поддержки, широко используются средства сельскохозяйственных товаропроизводителей на кооперативных принципах.

На проблему вмешательства государства в сферу агробизнеса имеются две противоположных точки зрения. Первая – отсутствие необходимости в регулировании сельскохозяйственного производства; вторая – контроль государства за производством продуктов питания. Мы придерживаемся второй точки зрения, так как в условиях совершенного, конкурентного и социально ориентированного рынка система агробизнеса является более конкурентоспособной отраслью, так как почти во всех регионах республики производят однотипные продукты питания, на большинство сельскохозяйственных продуктов спрос неэластичен.

Продовольственную безопасность страны мы понимаем как своевременное и бесперебойное удовлетворение потребностей населения в пределах рациональных норм питания, в основном за счет отечественного производства, достаточного для нормального процесса жизнедеятельности людей, а не для их существования. Как в стране, так и ее регионах гарантированное продовольственное обеспечение может быть достигнуто только путем научно обоснован-

ного экономического регулирования, то есть с помощью следующих рычагов управления: защита экономических интересов товаропроизводителей, квотирование объемов производства, дотирование возможных потерь хозяйств, установление пороговых цен и т.д.

Важнейшим направлением государственного вмешательства должно являться непосредственное управление рядом отраслей, объектов, нуждающихся в государственной поддержке. Кроме того, для развития агробизнеса, на наш взгляд, необходимо более широкое развитие предпринимательства, основанного на рыночной конкуренции. Государство должно гарантировать производителям сельхозпродукции возможность закупки определенного договором объема продукции по ценам, возмещающим общественно нормальную себестоимость продукции и обеспечивающим получение прибыли по оптимальной норме и в лучшие, и в худшие по погодным условиям годы. При реализации продукции по таким ценам предприятия агробизнеса, ведущие производство на нормальном уровне, будут иметь достаточную прибыль и для увеличения оплаты труда и для приобретения нужных средств производства. В этом случае отпадает необходимость в государственных дотациях, списании просроченных ссуд и т.д. Меры государственной поддержки должны быть направлены на создание надежных механизмов финансово-кредитной политики, соответствующей изменившимся экономическим условиям, законам рынка и конкуренции, а также на повышение доходности товаропроизводителей путем содействия установлению паритетных экономических отношений с другими секторами материального производства.

Поддержку агробизнеса в экономических регионах страны, на наш взгляд, следует дифференцировать по продуктам. Для продуктов питания, конкурентных на международных рынках, должны создаваться условия, стимулирующие экспорт. В регионах их массового производства меры поддержки должны быть направлены, прежде всего, на повышение эффективности производства и расширение сбыта продукции.

Для предприятий агробизнеса возможны два пути увеличения производства сельскохозяйственной продукции: экстенсивный, основанный на расширении посевных площадей, увеличении поголовья скота и т.п., без обновления материально-технической базы, и интенсивный, предусматривающий повышение выхода продукции с единицы площади в результате применения более эффективных средств производства, использования достижений НТП. Возможности экстенсивного развития уже почти исчерпаны, поэтому интенсификация (увеличение материальных и трудовых затрат на единицу земельной площади в целях повышения выхода сельскохозяйственной продукции с 1 га, улучшения ее качества, роста производительности труда, снижения себестоимос-

ти единицы продукции) является наиболее эффективным и единственно возможным способом развития производства. Основными направлениями интенсификации являются: комплексная механизация, химизация сельского хозяйства, мелиорация земель, повышение энерговооруженности труда в сельском хозяйстве, совершенствование используемых технологий производства. Интенсификация должна осуществляться на базе углубления специализации сельскохозяйственного производства, дальнейшего развития агропромышленной интеграции.

Экономической наукой обосновано, что рычагом экономического роста является рыночная конкуренция, а регулятором экономики является закон стоимости. Конкуренция ставит всех сельскохозяйственных товаропроизводителей перед необходимостью обязательного сокращения издержек производства и обращения, то есть снижения себестоимости единицы продукции ниже среднеотраслевого уровня.

Развитие рыночной конкуренции благоприятно воздействует на совершенствование структуры производства, то есть сельскохозяйственные производители направляют свои инвестиции в те отрасли, которые за короткий промежуток времени дают отдачу и пользуются регулярным спросом. наличие на рынках конкурентной борьбы между сельскохозяйственными товаропроизводителями, безусловно, оказывает положительное влияние на развитие производственных отношений.

Важное значение для увеличения производства сельхозпродукции имеет также активизация процессов государственного регулирования (схема 1).

Страны Запада регулируют рыночные отношения четко и жестко. Так, Европейское экономическое сообщество, где регулируются посевные площади основных сельскохозяйственных культур, устанавливает пороговые (ориентированные) и минимальные (гарантированные) цены, объемы товарной продукции путем квот на ее производство. Товаропроизводитель не имеет права продать сверх квоты ни килограмма продукции. Штрафные санкции за перепроизводство огромны. В странах с развитой экономикой действует целая система государственной поддержки сельских товаропроизводителей. В 2010 году государственные субсидии в доходах фермеров в странах ЕС составляли 49%, в Канаде – 45%, в США – 30%. В Финляндии и Японии, сельское хозяйство которых ведется в более сложных условиях, дотации составляют почти 80%. В европейских странах гарантии товаропроизводителям в системе единой сельскохозяйственной политики строятся с использованием следующих механизмов: открытых границ, прямых государственных дотаций, частичной изоляции европейского рынка от мирового, поддержания внутренних цен на

уровне, обеспечивающем необходимые доходы товаропроизводителям, а также государственных инвестиций.

В последние годы в большинстве стран Запада государственное вмешательство в процесс регулирования рынка агробизнеса уменьшилось, снизился уровень поддержки цен. При этом усилилась деятельность государства в области повышения эффективности сельскохозяйственного производства и охраны окружающей среды.

Социально-экономическая стратегия развитых стран проявляется и в том, чтобы с максимальной эффективностью использовать трудовые ресурсы. Все это является неременным условием стабильного экономического развития государства.

Следует отметить, что во всем мире существует государственное регулирование системы агробизнеса. Так, во Франции, Германии, США действуют законы о продовольственной безопасности, в которых записано, как закрепить молодежь в сельской местности, сколько процентов и какого вида продукции можно ввезти из-за рубежа. Америка ничего не импортирует, так как полностью обеспечивает себя продовольствием. В Германии обеспечение продукцией агробизнеса равно 95%.

Говоря о государственном регулировании, мы имеем ввиду влияние государства на экономику с целью обеспечения нормальных условий для производственных процессов, чтобы достичь оптимальной эффективности производства как материальной основы благосостояния населения страны. Экономика любого государства достигнет оптимальных производственных показателей тогда, когда государственное регулирование будет осуществляться с учетом требований объективных экономических законов.

Мы считаем, что невозможно достичь продовольственной независимости без проведения протекционистской политики в области сельского хозяйства и сопряженных с ним легкой и пищевой промышленности. Кроме этого, следует иметь ввиду, что способность сельского хозяйства быстро наращивать объем производства продовольствия и сырья для других отраслей зависит от состояния его материально-технической базы, размеров площадей возделываемых сельскохозяйственных культур, плодородия, степени благоприятности экономической среды и т.д.

Для создания высокоразвитого агропроизводства необходимо также осуществление целого ряда организационных, экономических, финансовых, социальных и других мероприятий, обеспечивающих удовлетворение потребности населения в продукции высокого качества и получение прибыли, в первую очередь, аграрными предприятиями для воспроизводства их деятельности. К таким мероприятиям относятся:

- кардинальное изменение внешнеэкономической политики, выражающееся в прекращении импортных поставок некачественного сырья и продовольствия;
- ввоз в республику только того сырья и продуктов питания, по которым имеются недостающие производственные мощности, или которые не могут производиться в стране в силу сложившихся обстоятельств;
- перераспределение конечной прибыли, получаемой в результате реализации готовой продукции, акцентируя выделение увеличенной ее доли агробизнесу;
- функционирование экономического механизма, обеспечивающего предприятиям агробизнеса получение прибыли;
- обеспечение равных условий для всех товаропроизводителей на агропродовольственном рынке;
- обеспечение стабильности производства сельскохозяйственной продукции с целью достижения пороговых значений продовольственной безопасности страны;
- формирование и регулирование агропродовольственного рынка, развитие его инфраструктуры на основе методов, используемых развитыми странами;
- государственная поддержка организаций и индивидуальных предпринимателей, производящих сельскохозяйственную продукцию, осуществляющих ее переработку и оказывающих услуги в этих областях;
- защита экономических интересов азербайджанских сельскохозяйственных товаропроизводителей при осуществлении внешнеэкономической деятельности;
- государственные протекционистские меры должны, с одной стороны, обеспечивать доходность товаропроизводителей, с другой – стимулировать повышение эффективности их труда;
- освобождение от налогов средств, направляемых инвесторами на реконструкцию материально-технической базы, создание новых мощностей и технологий, новых рабочих мест в системе агробизнеса;
- ограничение темпов роста цен на продукцию и услуги естественных монополий;
- поощрение кооперации производителей и переработчиков сельхозпродукции.

Меры по поддержанию спроса на сельхозпродукцию должны заключаться в перераспределении части возрастающих налоговых сборов от реализации сельхозпродукции в пользу ее потребителей. Эти меры включают:

- комплексную программу развития рынка животноводства и птицеводства;
- социальную поддержку малоимущих слоев населения;

- поощрение развития технологий более глубокой переработки сельхозпродукции с целью получения продуктов переработки, использующихся не только на рынке продовольствия, животноводства и птицеводства;
- разработку и осуществление контроля внедрения и эффективного функционирования программы гибких протекционистских мер по защите местного товаропроизводителя;
- комплексную последовательную систему льготного налогообложения отдельных групп действующих субъектов, производящих стратегически важную продукцию (зерно, хлопок и т.д.);
- эффективную систему государственной поддержки товаропроизводителей по конкретным программам; комплекс мер, направленных на создание благоприятного инвестиционного климата для производителей сельхозпродукции;
- комплекс мер, стимулирующих создание акционерных и частных компаний, охватывающих всю цепочку движения сельхозпродукции от производителя к потребителю.

Очень важны также меры по экономической поддержке товаропроизводителей последовательным введением системы льготного налогообложения. Так, например, действующий в республике закон об освобождении сроком на пять лет производителей сельскохозяйственной продукции, от всех налогов, за исключением земельного, является наглядным примером льготного налогообложения. В то же время налоговые льготы не должны распространяться на доходы, получаемые от операций, связанных с залогом и продажей земли и другого имущества предприятий. Льготные кредиты необходимо четко разделить на временные и постоянные. Временные льготные кредиты могут вводиться на период не более двух лет и только для тех видов продукции, спад производства которых вызван неблагоприятной конъюнктурой рынка. Постоянные льготные кредиты должны сохраниться для работающих над созданием высокопродуктивных семян, а также для тех субъектов смежных рынков, которые разрабатывают и выпускают новую высокопроизводительную технику для производителей сельхозпродукции, новые высокоэффективные типы удобрений и средств защиты растений.

К мерам по экономической поддержке также относятся:

- предоставление бюджетных средств сельскохозяйственным товаропроизводителям, организациям и индивидуальным предпринимателям, стимулирующих увеличение производства сельскохозяйственной продукции, контроль за их расходованием;
- разработка специальных налоговых режимов в отношении сельскохозяйственных товаропроизводителей, способствующих повышению объемов производства качественной продукции;

- равномерное распределение госзаказа на закупку, хранение, переработку и поставку сельскохозяйственной продукции для государственных нужд;
- централизованное информационное обеспечение и консультационное обслуживание организаций и индивидуальных предпринимателей, производящих сельскохозяйственную продукцию, осуществляющих ее переработку и оказывающих услуги в этих областях;
- обеспечение всем товаропроизводителям равного доступа к информации о рыночной среде;
- обеспечение доступности кредитных ресурсов;
- развитие системы страхования рисков при производстве сельскохозяйственной продукции;
- развитие племенного животноводства и элитного семеноводства;
- обеспечение обновления основных средств сельскохозяйственных товаропроизводителей;
- обеспечение мероприятий по повышению плодородия почв;
- повышение конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции республики, обеспечение населения страны качественными продовольственными товарами местного производства;
- обеспечение устойчивого развития сельских территорий, повышения уровня занятости и жизни их населения;
- сохранение и воспроизводство природных ресурсов, используемых в сельском хозяйстве, сохранение природной среды и агроландшафтов.

Выводы. Целью аграрной политики должно стать создание условий для развития агробизнеса, повышение производительности труда и эффективности производства, сокращение различий в налогах между городом и селом, а также развитие социальной сферы на селе.

Литература

- [1] Abasov İ. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı. Bakı, 2013, 711 s.
- [2] Abasov İ. Ərzaq təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, 640 s.
- [3] Qarayev İ.Ş. redaktəsi ilə - Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı , 2011
- [4] Salahov S.V. – Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı. 2004, 504 s.
- [5] Ельчанинова О.В. – Продовольственный комплекс как основа формирования региональной системы продовольственной безопасности. Нальчик – 2005, 175 стр.

İNVESTİSIYA POTENSIALININ REALLAŞDIRILMASININ BÜDCƏ- VERGİ MEXANİZMİNİN TƏHLİLİ

F.A.Quliyev

Dissertant, UNEC

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 20 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir 30
mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 20 January 2016; accepted 30 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

İnvestisiya qoyuluşlarının həcmi və strukturu milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafının əsas determinantlarından biri kimi çıxış etməklə real kapitalın artırılmasında, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsində, bütövlükdə, rəqabət qabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Ölkənin malik olduğu investisiya potensialından səmərəli istifadə istehsalın canlandırılmasının və iqtisadiyyatın yeni sahələrinin yaradılması və inkişafının əsas təməli olmaqla milli sərvətin artırılmasının zəruri şərti kimi çıxış edir. Ölkənin investisiya potensialı həm investisiya resurslarının mövcudluğu, həm də bu resurslardan səmərəli istifadə imkanları ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan, investisiya potensialının araşdırılması həm ölkənin iqtisadi resurslarla təminat səviyyəsini, həm bu resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsinin mövcud vəziyyətini, həm də bu resurslardan istifadə imkanlarını və onların həcmının artırılması perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir. Bunlar isə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi imkanlarını müəyyən edir. Buna görə də, müasir dövrdə qeyd edilən məsələlərin araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: alternativ enerji, prioritet sektorlar, vergi yükü, amortizasiya norması, investisiya qoyuluşu.

JEL Classification Codes: E2

ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE INVESTMENT POTENTIAL MECHANISM FOR FISCAL

Abstract

The state affects the investment process through direct and indirect. The aforementioned scientific article uses a variety of government leverage on investment potential. From the data in the table shows that in recent years has increased the amount of the basic costs. The effectiveness of investments in the

priority sectors defined by the degree of risk exposure. As you know, in industries characterized by high risk rate of return is too high. Therefore, special attention is paid to the mechanism of protection against risks in agriculture. This article sets out that taxes are important factors influencing the decision on the allocation of resources in the investment process. The article provides suggestions and recommendations of practical significance.

Keywords: alternative energy, the priority sector, the tax burden, the amortization rate, the investment contribution.

АНАЛИЗ РЕАЛИЗАЦИИ ФИСКАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Резюме

Государство влияет на инвестиционный процесс прямым и косвенным путем. В упомянутой научной статье используется различные государственные рычаги воздействующие на инвестиционный потенциал. Из данных таблицы видно что за последние годы увеличился объем основных затрат. Эффективность инвестиционных вложений на приоритетные отрасли определяется степенью воздействия рисков. Как известно, в отраслях характеризующиеся высокими рисками уровень доходности тоже бывает высокой. Поэтому уделяется особое внимание механизму защиты от рисков в сельском хозяйстве. В данной статье излагается, что налоги являются важными факторами влияющими на решение по распределению ресурсов в инвестиционном процессе. В статье даны предложения и рекомендации практической значимости.

Ключевые слова: альтернативная энергетика, приоритетный сектор, налоговая нагрузка, ставка амортизации, то инвестмент вклад.

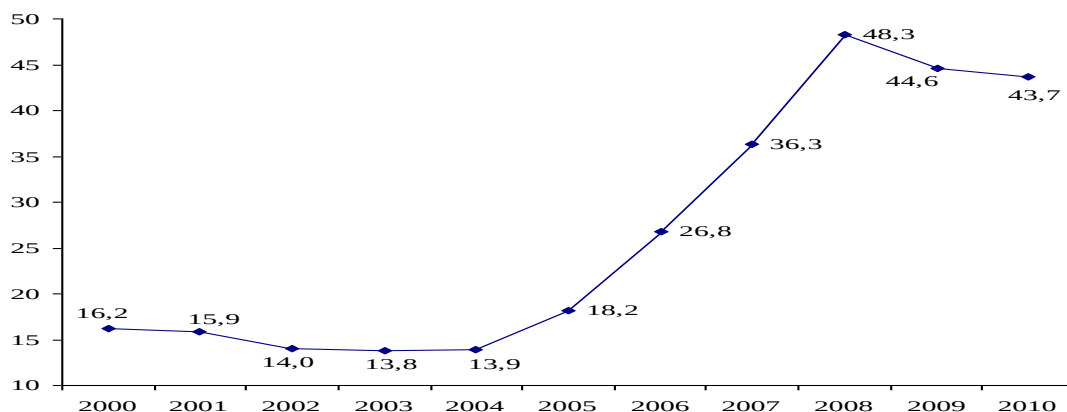
Ölkədə investisiya potensialının reallaşdırılması və investisiya fəallığının təmin edilməsində dövlətin rolu böyükdür. Xüsusilə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində yerli iqtisadi subyektlərin rəqabət qabiliyyəti və maliyyə imkanları məhdud olduqda dövlətin investisiya fəaliyyətində rolu artır.

Dövlət investisiya prosesinə birbaşa və dolay yolla təsir göstərir. Bilavasitə təsir investisiya qoyuluşlarının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Dolay yolla təsir isə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinə və investisiya risklərinin səviyyəsinə təsir göstərməklə nail olunur. Dövlət üstünlük verdiyi sahələrdə mənfəət normasını artırmaqla investisiya qoyuluşlarını bu sahələrə istiqamətləndirə bilir. Belə ki, təsərrüfat subyektlərində rentabelliğin aşağı

düşməsi nəinki onların xüsusi maliyyə vəsaitlərinin azalmasına gətirib çıxarır, həm də rentabellik norması ilə kreditlərin faiz dərəcəsi arasında nisbəti pisləşdirərək təsərrüfat subyektlərinin borc vəsaitlərini cəlb etmək imkanlarını azaldır (104, s.52). Bu baxımdan, dövlət büdcəsi vasitəsilə dövlətin investisiya fəallığına təsir istiqamətlərini aşağıdakı kimi qurplaşdırmaq olar:

- dövlət investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi;
- özəl bölmənin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi;
- həm investisiya, həm də cari xərclərlə əlaqədar subsidiyaların verilməsi;
- investisiya risklərinin azaldılması üzrə tədbirlərin görülməsi.
- vergilər vasitəsilə özəl bölmənin investisiya qoyuluşlarının həcm və istiqamətlərinə gəsir göstərilməsi.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin istehlaka və investisiyaya bölgüsü iqtisadi artıma əhəmiyyətli təsir göstərir. Belə ki, dövlət vergilər vasitəsilə gəlirlərin əhəmiyyətli hissəsini səfərbər edərək onun yenidən bölgüsünü həyata keçirir. Bu halda dövlət ümumi daxili məhsulun cari istehlak və investisiya xərclərinə bölgüsünə birbaşa təsir göstərə bilər. Eyni zamanda, dövlət investisiyalarının həcmi və tərkibi, onun artım tempi özəl sektorun da investisiya qoyuluşlarının həcmi və strukturunu, həmçinin də səmərəliliyini müəyyən edən mühüm amildir. Belə ki, dövlət özəl bölmənin inkişaf istiqamətlərini nəzərə alaraq infrastruktur sahələrin xidmətlərinin həcm və keyfiyyətinin artırılmasına investisiya qoyması ölkədə istehsalın səmərəliliyinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir. Son illərdə neft gəlirlərinin artması dövlət büdcəsinin də gəlirlərinin artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri 2001-ci ildə 784,8 mln. manatdan 2005-ci ildə 2055,2 mln. manata, 2010-cu ildə isə 11403,0 mln. manata qədər artmışdır. Neft gəlirləri 2001-ci ildə dövlət büdcəsinin 34,1 faizini təşkil edirdisə, 2005-ci ildə bu göstərici 33,8 faizə, 2010-cu ildə isə 68,8 faizə bərabər olmuşdur.

Şəkil 1. Dövlət büdcəsi xərclərinin daxili tələbdə payı (faizlə)

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət büdcəsinin xərcləri investisiya fəallığına təsiri həm tələbin, həm də investisiya qoyuluşlarının həcmnin artımı baxımından təsir göstərir. Belə ki, ölkədə daxili tələbin 2000-ci ildə 17,2 faizi, 2001-ci ildə 15,9 faizi dövlət büdcəsi xərclərinin hesabına yarandığı halda, bu göstərici 2005-ci ildə 19,2 faizə, 2008-ci ildə 48,2 faizə, 2010-cu ildə isə 43,7 faizə bərabər olmuşdur (şəkil 1.). 2010-cu ildə daxili tələbin həcmnin 2000-ci ilə nisbətən artımının təqribən 48,9 faizi dövlət büdcəsi hesabına təmin edilmişdir. Nəzərə alsaq ki, daxili tələbin həcmnin artımı investisiya fəallığının artırılmasında mühüm amildir, onda dövlət büdcəsinin investisiyaya tələbin formalaşmasında mühüm rol oynadığı qənaətinə gəlirik.

Son illərdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin çoxalması ölkədə investisiya fəaliyyətində dövlətin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur.

Cədvəl 1. Dövlət büdcəsinin investisiya xərcləri (mln. manat)

Göstəricilər	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dövlət büdcəsinin xərcləri	807,5	931,8	1234,5	1502,1	2140,7	3790,1	6086,2	10774,2	10503,8	11765,9
İstehlak xərcləri	753,2	832,7	1066,6	1309,1	1823,9	2361,4	3165,8	5603,9	5964,9	6738,0
ÜDM-də xüsusi çəkisi, faizlə	14,2	13,7	14,9	15,3	14,6	12,6	11,2	14,0	16,8	16,2
büdcədə xüsusi çəkisi, faizlə	93,3	89,4	86,4	87,1	85,2	62,3	52,0	52,0	56,8	57,3
Əsaslı xərclər	54,3	99,1	168,0	193,1	316,8	1428,7	2920,4	5170,3	4538,9	5027,9
ÜDM-də xüsusi çəkisi, faizlə	1,0	1,6	2,4	2,3	2,5	7,6	10,3	12,9	12,7	12,1
büdcədə xüsusi çəkisi, faizlə	6,7	10,6	13,6	12,9	14,8	37,7	48,0	48,0	43,2	42,7
o cümlədən:	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Əsaslı vəsait qoyuluşu	25,3	31,9	86,9	96,9	159,9	879,6	1902,2	4275,2	3553,4	4132,4
ÜDM-də xüsusi çəkisi, faizlə	0,5	0,5	1,2	1,1	1,3	4,7	6,7	10,7	10,0	9,9
büdcədə xüsusi çəkisi, faizlə	3,1	3,4	7,0	6,4	7,5	23,2	31,3	39,7	33,8	35,1

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, son illərdə dövlət büdcəsindən əsaslı xərclərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə dövlət büdcəsinin xərcləri 2001-ci ilə nisbətən 14,6 dəfə artdığı halda, büdcədən əsaslı xərclər 92,6 dəfə artmışdır. Nəticədə, əsaslı xərclərin dövlət büdcəsinin xərclərində payı 2001-ci ildə 6,7 faizdən 2010-cu ildə 42,7 faizə qədər yüksəlmişdir. Dövlət büdcəsindən investisiya qoyuluşlarının artması əsas kapitala yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində onun payının artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2000-ci ildə 2,3 faizdən, 2001-ci ildə 2,0 faizdən 2010-cu ildə isə 32,9 faizə qədər yüksəlmişdir. Xüsusilə, yerli investisiya qoyuluşlarında büdcə

vəsaitlərinin payı 2000-ci ildə 4,9 faizə bərabər olduğu halda, 2010-cu ildə 43,4 faiz təşkil etmişdir.

Azərbaycanda dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi «Dövlət İnvestisiya Proqramı» əsasında həyata keçirilir. Dövlət İnvestisiya Proqramı, iqtisadi səmərəlilik və fiskal dayanıqlıq əsasında hazırlanan milli, regional və sahə prioritetlərinə uyğun olaraq dövlət büdcəsi və digər mənbələr hesabına investisiya qoyuluşunun həcmi, istiqamətini, müddətini və icraçıları müəyyən edən layihələr toplusudur. Belə layihələrin maliyyələşdirilməsi əsasən aşağıdakı mənbələrdən həyata keçirilir:

- dövlət büdcəsinin vəsaitləri;
- büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitləri;
- beynəlxalq təşkilatların və maliyyə qurumlarının maliyyə yardımları və dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlər;
- dövlət tərəfindən cəlb edilmiş iqtisadi təyinatlı hər növ məqsədli qrantlar və kreditlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, «Büdcə sistemi haqqında» qanuna əsasən dövlət büdcəsinin layihəsi ilə birlikdə növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin, habelə sonrakı üç il üzrə icmal büdcənin layihələrinə uyğun olaraq mühüm investisiya layihələrini özündə əks etdirən Dövlət İnvestisiya Proqramının layihəsi hazırlanmalı və təqdim edilməlidir (maddə 12.1) (26). Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi prosesinə yanvar ayının üçüncü on günlüyü ərzində Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə başlanılır. Bu qərara uyğun olaraq fevral ayının sonunadək İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən tərtib edilmiş ölkənin orta müddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqnozları dəqiqləşdirilir və bu proqnozlara müvafiq olaraq, cari ilin mart ayının 31-dək müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən növbəti il və sonrakı üç il üçün dövlət və icmal büdcələrin ilkin ortamüddətli proqnozu (gəlirlər, xərclər, kəsir və maliyyələşmə) və İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən dövlət investisiya proqramının ilkin layihəsi tərtib edilir. Sonra cari ilin aprel ayının 15-dək Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti il üçün dövlət büdcəsinin ikin layihəsi, büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, büdcə təsnifatının bölmələri səviyyəsində gəlir və xərclərin yuxarı həddi, dövlət borcları, prioritet xərclər, növbəti il və sonrakı üç il üçün icmal büdcə proqnozu, dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası prosesi üçün zəruri olan qanunvericilik aktlarının layihələri və İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən dövlət investisiya proqramının ilkin layihəsi müvafiq Nazirlər Kabinetinə təqdim olunur. Cari ilin may ayının 1-dək Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcə göstəricilərinin tərtibinə dair təlimat məktubu hazırlanır və büdcənin tərtibində iştirak edən təşkilatlara göndərilir. Bu təlimatda aidiyyəti məlumatlarla yanaşı təşkilatlar və hər bölmə üzrə xərclərin yuxarı həddinə, cari xərclərə dair təsdiq

olunmuş normalara, formalara, ətraflı büdcə təklifinin Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilməsi üçün yardımçı sənədlər daxil olmaqla gəlirlərin və xərclərin təhlilinə (qiymətləndirilməsinə) dair məlumatlar verilir. Avqust ayının 1-dək İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən cari ilin altı ayının faktiki nəticələri nəzərə alınmaqla növbəti il və sonrakı üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf proqnozları və dövlət investisiya proqramı dəqiqləşdirilir. Maliyyə Nazirliyi dəqiqləşdirilmiş iqtisadi və sosial inkişaf proqnozlara və hazırlanmış proqramlara əsasən dövlət büdcəsinin layihəsində gəlirləri və xərcləri yenidən hesablayır. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri cari ilin sentyabr ayının 15-dək Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihəsi sonrakı üç il üçün icmal büdcəsinin göstəriciləri və büdcə ilə əlaqədar sənədlərlə birlikdə sentyabr ayının 25-dək ölkə prezidentinə təqdim edilir. Bundan sonra dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ona əlavə edilmiş digər sənədlərlə birlikdə cari ilin oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq Milli Məclisinin müzakirəsinə və təsdiqinə təqdim edilir. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi Milli Məclisdə cari ilin dekabr ayının 20-dən gec olmayaraq təsdiq edilir (26). Fikrimizcə, Dövlət İnvestisiya Proqramının dövlət büdcəsi ilə əlaqədar sənədlərlə birlikdə hazırlanması hökumətin iqtisadi inkişaf sahəsində tədbirlərini əlaqələndirməyə imkan verir. Belə ki, dövlət büdcəsinin layihəsi ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının proqnozları, məqsədli proqramlar, iqtisadiyyatın sahələrinin, inzibati rayonların, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrin cari və növbəti il üzrə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanır (26, maddə 11.2). Belə qiymətləndirmələr nəticəsində milli iqtisadiyyatın əsas proporsiyaları, istehsalın həcminə dair proqnozlar, özəl investisiyaların həcmi və ölkə iqtisadiyyatının digər parametrləri müəyyən oluna bilər. Nəticədə, hökumətin büdcə xərclərini, xüsusilə Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində investisiya xərclərini özəl bölmənin maliyyə, infrastruktur və digər tələbləri ilə əlaqələndirməyə imkan olur. Bununla belə, bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün «Büdcə sistemi haqqında» qanunda bir sıra boşluqlar vardır. Belə ki, mövcud qaydalara əsasən Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət büdcəsinin tərtibi üçün lazım olan əsaslandırıcı materiallar və hesablamalar mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, habelə onların struktur bölmələrindən, dövlət büdcəsindən, maliyyələşdirilən büdcə təşkilatlarından, zərurət yarandıqda mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq digər hüquqi şəxslərdən, bələdiyyələrdən və büdcədən kənar dövlət fondlarından tələb oluna bilər (31, maddə 2.4.). Fikrimizcə, belə hüququn İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə də verilməsi zəruridir. Çünki İqtisadi İnkişaf Nazirliyi zəruri əsaslandırıcı məlumatları və qiymətləndirmələr olmadan ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarını və Dövlət İnvestisiya Proqramını lazımı tələblər

səviyyəsində tərtib edə bilməz. Bu məlumatların əhəmiyyətli hissəsinin isə özəl bölmədən əldə olunması tələb olunur.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarının və sosial-iqtisadi inkişafın perspektiv istiqamətlərinin dəqiq proqnozlaşdırılması özəl bölmədən düzgün məlumatların əldə olunmasını tələb edir. Belə məlumatların əldə edilməsi isə hazırda bir sıra çətinliklərlə əlaqədardır. Bu çətinliklər ölkədə biznesin inkişaf səviyyəsi və korporativ idarəetmənin təkmil olmaması ilə bağlıdır. Belə ki, 2009-cu ildə ölkədə əlavə dəyərin 24,9 faizi ev təsərrüfatlarının payına düşmüşdür. Bundan başqa, ölkədə müəssisələrin əksəriyyətində korporativ idarəetmənin və planlaşdırmanın səviyyəsinin aşağı olması onların perspektiv inkişafı ilə əlaqədar dəqiq məlumatlar əldə etmək çətinidir. Bu isə bütövlükdə tərtib edilən proqnozların dəqiqliyini azaldır.

Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi ilə əlaqədar bir sıra digər çətinliklər də mövcuddur. Belə ki, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi aprel ayının 20-dən gec olmayaraq sifarişçi təşkilatlara növbəti büdcə ili və sonrakı 3 il üçün dövlət büdcəsi və digər mənbələr hesabına maliyyələşdiriləcək dövlət investisiya layihələrinin təqdim olunmasına dair təlimat məktubları göndərir. Dövlət İnvestisiya Proqramının layihəsini hazırlamaq üçün sifarişçi təşkilatlar iyun ayının 15-dək investisiya layihələrinə investisiya qoyuluşlarının həcmi (proqnozlaşdırılan investisiya xərclərinin məbləği) və icra müddətləri barədə əsaslandırılmış təkliflərini (layihə təklif sənədini), növbəti büdcə ili və sonrakı üç il üçün investisiya layihələrini Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə təqdim edirlər. Fikrimizcə, belə qısa vaxt ərzində investisiya layihələrinin hazırlanması və təqdim edilməsi imkanları məhduddur. Bundan başqa, təqdim edilmiş investisiya layihələri İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən ekspertizadan keçirilməli və onların sosial-iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərinə uyğunluğu müəyyən edilməlidir. Böyük məbləğlərdə (məsələn, 2010-cu ildə təqribən 6 mlrd. manat) olan investisiya layihələrinin həm texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının, həm də onların qiymətləndirilməsinin belə qısa müddət ərzində həyata keçirilməsi bəzən qeyri-mümkün, hətta mümkün olsa belə onların keyfiyyəti aşağı olur. Bundan başqa, investisiya layihələrinin hazırlanması iri həcmli vəsaitlər tələb edir (təqribən layihənin dəyərinin 1 faizi səviyyəsində). İnvestisiya layihəsinin hazırlanması prosesində bu vəsaitlərin əhəmiyyətli hissəsi kənar təşkilatların xidmətlərinə xərclənməlidir. Çünki bir çox layihələrin tərtibi sifarişçi təşkilatların imkanları çərçivəsində olmur və bu işin yerinə yetirilməsi üçün ixtisaslaşmış təşkilatların xidmətlərindən istifadə olunmasına tələb yaranır. Bir çox hallarda sifarişçi təşkilatların büdcəsində belə vəsaitlərin nəzərdə tutulmaması investisiya təkliflərinin əsaslandırılma səviyyəsinə mənfi təsir göstərir.

Bütövlükdə, 2006-2011-ci illərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna dövlət büdcəsindən 453,1 mln. manat vəsait ayrılmışdır. 2011-ci ildə Fonda dövlət büdcə-

sindən 34 mln. manat ayrıldığını və Fond tərəfindən 2010-cu ildə cəmi 115 mln. manat məbləğində kredit verildiyini nəzərə alsaq, onda gələcəkdə əvvəllər verilmiş kreditlərin qaytarılması hesabına kreditlərin verilməsi artacaqdır. Belə ki, Fond 2005-ci ildə yalnız dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər hesabına kredit vermişdirsə, 2006-cı ildə 15,9 mln. manat, 2007-ci ildə 17,0 mln. manat, 2008-ci ildə 14,8 mln. manat, 2009-cu ildə 56,0 mln. manat, 2010-cu ildə isə 71 mln. manat əvvəllər verilmiş kreditlərin qaytarılması hesabına yeni kreditlər verilmişdir. Göründüyü kimi, Fondun vəsaitləri artdıqca onun ölkədə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində rolu artır.

Cədvəl 3. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin sayı (ədəd)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	14	78	154	178	346	201	135	105	94
Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	8	30	70	44	54	29	25	19	16
Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı	19	177	1055	1767	1256	572	547	1939	1303
Turizmin inkişafı	3	8	20	16	32	24	38	5	3
Xidmət sahələrinin inkişafı	2	13	37	198	81	54	51	33	14
Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı	3	4	2	-	2	2	1	-	-
Cəmi	49	310	1338	2203	1771	882	797	2101	1430

Qeyd: Cədvəl Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, son illərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun maliyyələşdirdiyi layihələrin sayı artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə Fond tərəfindən həyata keçirilmiş layihələrin sayı 2002-ci ilə nisbətən artımı 29,2 dəfəyə bərabər olmuşdur. Bununla yanaşı, orta hesabla bir layihəyə düşən vəsaitlərin məbləği qeyd edilən dövrdə 30,1 min manatdan 80,4 min manata qədər artmışdır. Bu layihələrin əsas hissəsi kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilmişdir. Belə ki, 2010-cu ildə bu sahənin layihələrin cəmi sayında payı 91,1 faizə bərabər olmuşdur.

Cədvəl 4. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilmiş kreditlərin həcmi (min manat)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	268,5	4326,1	6044,3	12855,7	42758,8	42209,5	37912	38731,0	23450,0
Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	346,8	1978,1	2747,9	7053,4	12576,5	13940,6	8442,5	19643,5	10350,0
Kənd təsərrüfatı məhsullarının	442,0	3811,3	7579	12987,8	23484	24130,4	28759,7	22573,3	55651,9

istehsalı									
Turizmin inkişafı	158,0	360	1323,8	1967	7110	8402	11279	850,0	2815,0
Xidmət sahələrinin inkişafı	83,3	218,7	681,9	1422,2	3240,3	1862,5	1213	47761,5	22733,1
Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı	178,0	62,9	118	0	973	115	200	0	0
Cəmi	1476,6	10757,1	18494,9	36286,1	90142,6	90660	87806,2	129559,3	115000

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, son illərdə Fond tərəfindən ölkədə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə ayrılan vəsaitlər əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə Fond tərəfindən investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün verilmiş kreditlərin həcmi 2002-ci ilə nisbətən 77,9 dəfə çoxalmışdır. Kənd təsərrüfatının inkişafı Fondun fəaliyyətinin prioritet sahələrindən hesab edilir. Belə ki, 2005-2010-cu illər ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilmiş cəmi kreditlərin 30,5 faizi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün təklif edilmiş layihələrin maliyyələşdirilməsinə, 14,2 faizi isə əsasən bu sahənin inkişafı ilə əlaqəli olan xidmət sahələrinin inkişafına yönəldilmişdir. Həmçinin Fondun vəsaitləri kənd təsərrüfatında investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Beləliklə, son illərdə iqtisadi inkişafın sistemli və əlaqəli şəkildə aparılması istiqamətində tədbirlər görülmüşdür. Bununla belə, investisiya proqramı ayrı-ayrı layihələrdən ibarət olmamalı, müxtəlif əlaqəli layihələrin sistemi olmalıdır. Belə əlaqəli layihələrin əks olunduğu investisiya proqramlarının müxtəlif variantlarının iqtisadi inkişafa təsiri müxtəlif ola bilər. Buna görə də, investisiya fəaliyyəti sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərin daha yaxşı əlaqələndirilməsinə ehtiyac vardır.

Nəticə

1. Azərbaycanda dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi «Dövlət İnvestisiya Proqramı» əsasında həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, «Büdcə sistemi haqqında» qanuna əsasən dövlət büdcəsinin layihəsi ilə birlikdə növbəti il üzrə habelə sonrakı üç il üzrə Dövlət İnvestisiya Proqramının layihəsi hazırlanmalı və təqdim edilməlidir. Dövlət İnvestisiya Proqramının dövlət büdcəsi ilə əlaqədar sənədlərlə birlikdə hazırlanması hökumətin iqtisadi inkişaf sahəsində tədbirlərini əlaqələndirməyə imkan verir. Belə ki, dövlət büdcəsinin layihəsi ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının proqnozları, məqsədli proqramlar, iqtisadiyyatın sahələrinin, inzibati rayonların, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrin cari və növbəti il üzrə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanır. Nəticədə, hökumətin büdcə xərclərini, xüsusilə Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində investisiya

xərclərini özəl bölmənin maliyyə, infrastruktur və digər tələbləri ilə əlaqələndirməyə imkanı olur. Bununla belə, bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün «Büdcə sistemi haqqında» qanunda bir sıra boşluqlar vardır. Belə ki, mövcud qaydalara əsasən Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət büdcəsinin tərtibi üçün lazım olan əsaslandırıcı materiallar və hesablamalar mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, habelə onların struktur bölmələrindən, dövlət büdcəsindən, maliyyələşdirilən büdcə təşkilatlarından, zərurət yarandıqda mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq digər hüquqi şəxslərdən, bələdiyyələrdən və büdcədən kənar dövlət fondlarından tələb oluna bilər. Fikrimizcə, belə hüququn İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə də verilməsi zəruridir. Çünki İqtisadi İnkişaf Nazirliyi zəruri əsaslandırıcı məlumatları və qiymətləndirmələr olmadan ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarını və Dövlət İnvestisiya Proqramını lazımı tələblər səviyyəsində tərtib edə bilməz. Bu məlumatların əhəmiyyətli hissəsinin isə özəl bölmədən əldə olunması tələb olunur. Bununla belə, hazırda belə məlumatların əldə edilməsi ilə əlaqədar bir sıra çətinliklər mövcuddur. Ölkədə müəssisələrin əksəriyyətində korporativ idarəetmənin və planlaşdırmanın səviyyəsinin aşağı olması onların perspektiv inkişafı ilə əlaqədar dəqiq məlumatlar əldə edilməsini çətinləşdirir. Bu isə bütövlükdə, tərtib edilən proqnozların dəqiqliyini azaldır.

2.Dövlətin vergilər vasitəsilə investisiya fəallığına təsiretmə istiqamətlərini iki yerə bölmək olar. Birincisi, dövlət vergilər vasitəsilə məcmu qənaətin səviyyəsinə, müəssisələrin amortizasiya ayırmalarının və mənfəətinin məbləğinə, xalis pul axınlarına və investisiyanın maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrinin həcminə, ikincisi isə, dövlət vergi güzəştlərindən istifadə etməklə investisiya qoyuluşlarının həcminə və strukturuna təsir göstərir. Fikrimizcə, hazırda ölkədə vergilərin ümumi səviyyəsinin azaldılması hesabına investisiya fəallığının artırılması imkanları məhduddur. Bununla belə, vergi güzəştlərinin tətbiqi hesabına investisiya fəallığını artırmaq imkanları mövcuddur və hazırda ölkədə milli iqtisadiyyatın ərazi və sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə vergi güzəştlərindən geniş istifadə edilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, emal sənayesi müəssisələrinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilən hissəsinin müəyyən müddət ərzində vergidən azad edilməsi şəklində güzəştin tətbiqi məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat

- [1] Булатов В.В. Фондовый рынок в структурной перестройке экономики. М.: Наука, 2002, 416 с.
- [2] “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu, 2 iyul 2002-ci il.
- [3] “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28

dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

- [4] “Dövlət vəsaiti hesabına idxal olunan mineral gübrələrin güzəştli şərtlərlə buğda istehsalçılarına satılması qaydaları” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 22 sentyabr tarixli nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.
- [5] “Sığortalanmasına maliyyə yardımı göstərilən kənd təsərrüfatı əmlakının və sığorta hadisələrinin növlərinin və sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilən hissəsinin müəyyən edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 4 mart 2004-cü il tarixli Qərarı.
- [6] “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”, “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 oktyabr 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
- [7] “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu, 2 iyul 2002-ci il.
- [8] Həsənlı M.X. Vergilər. B., Şərq-Qərb, 1998, 416 s.
- [9] Əliyev R.B., Novruzov N.A., Məmmədov M.A. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı: 2003, 432 s.
- [10] “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il.
- [11] Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. Москва: Финансы и Статистика, 2004, 480 с.
- [12] www.socar.gov.az
- [13] www.maliyye.gov.az

TURİZM XİDMƏTLƏRİ BAZARINDA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN DAVAMLİ İNKİŞAFININ YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

Y. Ə. Köçərli

L. R. Köçərli

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

E-mail: yalcinkocharli4@gmail.com

Mobil (+994 050) 370 22 27; İş təls: (+994 12) 564 38 92

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 20 yanvar 2016; Çapa qəbul edilmişdir

30 mart 2016; online-da çap edilmişdir 08 aprel 2016

Received 20 January 2016; accepted 30 March 2016; published online 08 April 2016

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi - turizm sferasında sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin funksiyalarını qruplaşdırmaqla, sahibkarlığın əsas əlamətləri kimi risk, məsuliyyət, kommersiya nailiyyətlərinin əldə olunması və s. problemlərin təhlil edilməsidir. Turizm özündə müxtəlif sahibkarlıq növlərini birləşdirən müxtəlif sahəli sənayedir. İqtisadi artım və həyat səviyyəsinin tənzimlənməsi mexanizmləri, turizmdə qiymətlərin əmələgəlmə prosesinin məqsədləri sxemlər üzrə qruplaşdırılmışdır. Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq turizm sahibkarlığında idarəetmənin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üsulları şərh edilmişdir. Turizmdə müəssisənin xidmət fəaliyyətini qiymətləndirməyə imkan verən əsas göstəricilərin təhlili, onun mövcud vəziyyətini və perspektivini qiymətləndirməyə imkan verir. Turizm müəssisə və təşkilatlarında mənfəət uğrunda mübarizə aparmaq və onu artırmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə etmək hər bir sahibkarın başlıca məqsədi kimi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: risk, turizm sahibkarlığı, mənfəət, davamlı inkişaf, qiymətəmələgəlmə.

JEL Classification Codes: Q01, L 83, B21, D40, E24

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Резюме

В исследовании сгруппированы функции предпринимательской деятельности в сфере туризма, проанализированы проблемы туристического предпринима-

тельства, основными особенностями которого являются риски, ответственность, достижение коммерческого успеха и т.д. Схематично группированы механизмы регулирования экономического роста и качества жизни, цели ценообразования в туризме. Интерпретированы методы оценки эффективности управления предпринимательства в туризме. Анализ ключевых показателей для оценки эффективности туристического предприятия позволяет оценить перспективу текущей ситуации. Обосновано использование, в туристических предприятиях и организациях, различных методов борьбы за прибыль и ее повышение как основная цель предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: риск, туристическое предпринимательство, доходы, устойчивое развитие, ценообразование.

WAYS TO IMPROVE THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE TOURISM MARKET

Abstract

Tourism industry is a combination of different types of businesses in different areas. The study grouped the various functions of entrepreneurial activity in the tourism sector. The problems of the tourism business as the main features of the risk, responsibility, finishing a commercial success, etc. Schematically grouped regulatory mechanisms of economic growth and quality of life goals of pricing in tourism. Interpreted estimation method of management efficiency of business in tourism. Analysis of key performance indicators for evaluating the effectiveness of tourism enterprises, allow us to estimate the prospect of the current situation. The main goal of any entrepreneur is to fight for a profit and use various methods to increase in tourism enterprises.

Key words: risk, tourism business, profits, sustainable development, pricing.

Turizmdə sahibkarlıq mülkiyyətçi subyektlərin təşəbbüs fəaliyyəti olub, şəxsi mənfəət və ictimai xeyir əsasında mülkiyyətin, pul vəsaitləri və digər resursların istifadəsi ilə kommersiya və digər uğurların əldə olunmasıdır. Turizm sahibkarlığın müxtəlif formalarını özündə birləşdirən nəhəng sənayedir. Statistika baxımından, turizm müəssisələrinin sahibkarlıq növlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- Mehmanxana sənayesi;
- Nəqliyyat sənayesi;
- Qidalanma sənayesi;
- Əyləncə sənayesi;
- Gid-ekskursiya bələdçiləri;

➤ Xidmətlər sənayesi [3,səh.104].

Turizm xidməti sahəsində ayrı-ayrı müəssisələr, təşkilatlar, firmalar iştirak edir. Mütəxəssislərin fikrinə görə, turizmin inkişafına daha çox mehmanxana biznesi, nəqliyyat, turizm agentlikləri, turopereyting və qlobal bronlaşdırma, rezerv komputer sistemləri təsir göstərir. Onlar turizm bazarında daha mühüm rol oynayırlar. Mehmanxana müəssisəsi istənilən turizm məhsulunun əsası kimi çıxış edir. Səyahətin necə olmasından asılı olmayaraq yerləşdirmə xidməti həmişə paketə daxil olur. Hər bir turist qalma və gecələmə yeri olmalıdır. Bu tip xidməti müxtəlif növ və xidmət səviyyəli mehmanxana müəssisələri həyata keçirir. Buna görə də, bu və ya digər regionda mehmanxana müəssisəsinin olması həmin regionun turist qəbuluna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, bundan başqa, mehmanxana xidmətinin standart və səviyyəsinə xeyli təsir edir. Nəqliyyat da hər bir səyahətin ayrılmaz hissəsidir. Müasir nəqliyyat bu yerdəyişməni xeyli dərəcədə yüngülləşdirir, səyahət zamanı turistlərə geniş imkanlar təqdim edir: istənilən uzaq məsafələrə qısa vaxt intervalında səyahət etmək; ekskursiya və transfer məqsədli xidmətlər və s. Nəqliyyatın regionun əlverişlilik, reyslərin tezliyi və xidmət səviyyəsinə görə imkanları çox genişdir. Nəqliyyat həmçinin turist axınının inkişafına müsbət təsir göstərir. Turopereyting şirkəti - turizm məhsulunun formalaşması və istehlakçıya doğru yönəldilməsini təmin edən turizm müəssisəsidir. Turagentliklər - turizm məhsulunun satışı üzrə müəssisələrdir. İstehlakçının seçimi onların təqdim etdiyi imkanlardan, etibarlılığından, səriştəliyindən asılıdır. Deməli eyni zamanda turizm bazarının bütün iştirakçılarının satış imkanları bunlardan asılıdır.

Avropanın turizm müəssisələri öz tədqiqatlarında turizmdə sahibkarlıq sistemini turizm sənayesi və qonaqpərvərlik sənayesinə bölürlər. Turizm sferasında sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektlərinin müxtəlif funksiyaları vardır:

➤ Sahibkar turizm sektorunda səmərəli iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirmək üçün zəruri olan investisiya, material-texniki və əmək resurslarını sistemli şəkildə idarəetməyə cəlb edir.

➤ Sahibkar turizm müəssisəsində iqtisadi fəaliyyətin ən əsas məsələləri üzrə, müvafiq biznes-plan əsasında qərarlar qəbul edir.

➤ Sahibkarlar novator olduqları üçün daha çox turizmin innovativ istiqamətdə inkişafına xüsusi diqqət yetirirlər.

➤ Sahibkar öz vəsaiti, iş vaxtı və iqtisadi mühitdəki nüfuzu ilə risk etməklə, perspektiv biznesini proqnozlaşdırır.

Turizmin regionlarda inkişafı sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas formalarının səmərəli fəaliyyəti, onların hər birinin turist məqsədilə istehsal etdiyi məhsulun həcmi, iş yerlərinin təşkili və həmçinin yaratdığı infrastruktur sferası ilə müəyyənləşir. Xarici və müştərək müəssisələrin inkişaf dinamikası turizmin inkişafında əks olunur. Turizm sahibkarlığının əsas istiqaməti olaraq sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi

mühüm əhəmiyyətə malikdir. Turizm sahibkarlığında sahə strukturu turizm məhsulunun turizm bazarında tələbat sistemi ilə müəyyənləşir. Eyni zamanda tələbat sistemi ixracı yerli resurslara əsaslanan, daha çox sosial əhəmiyyət kəsb edən sahələri özündə birləşdirir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı Baş Assambleyasının 13-cü sessiyası tərəfindən A/RES/406 (XIII) sayılı qətnamə ilə qəbul edilmiş kodeksinin 9-cu maddəsində turizm sənayesində işçilərin və sahibkarların hüquqları müəyyənləşdirilmişdir (Santyaqo, Çili 27 sentyabr- 1 oktyabr 1999):

1. Turizm sənayesinin və ya əlaqədar sahələrin ştatda və ya müstəqil çalışan işçilərinin əsas hüquqlarına həm çıxdıqları ölkənin, həm də onları qəbul edən ölkənin dövlət idarələri və yerli idarələrinin nəzarəti altında təminat verilməli, bu zaman onların fəaliyyətlərinin mövsümi xarakteri, çalışdıqları sənayenin qlobal miqyası və onlardan işləri ilə əlaqədar tələb olunan çevik uyğunlaşma qabiliyyəti ilə bağlı qarşılaşdıqları spesifik məhdudiyyətlər nəzərə alınmalıdır;

2. Turizm sektorunun ştatda və müstəqil çalışan işçiləri müvafiq ilkin təhsil almaq və daim ixtisaslarını artırmaq hüququna malikdirlər və belə bir öhdəlik daşıyırlar; onlar layiqli sosial təminata malik olmalıdırlar; onların iş zamanı təhlükəsizliyi maksimum səviyyədə təmin olunmalıdır; sektorun mövsümi işçilərinə əsasən sosial müdafiə baxımından xüsusi status təklif edilməlidir;

3. Zəruri bacarıq və səriştəyə malik bütün fiziki və hüquqi şəxslər turizm sahəsində qüvvədə olan milli qanunvericilik çərçivəsində peşəkar fəaliyyət göstərmək hüququna malik olmalıdırlar; sahibkarlar və investorlar, xüsusən kiçik və orta müəssisələri təmsil edənlər minimum hüquqi və inzibati məhdudiyyətlərə məruz qalmaqla, turizm sektoruna sərbəst çıxışa malik olmalıdırlar;

4. Müxtəlif ölkələrin ştatda çalışan və ya çalışmayan işçilərinə, rəhbər vəzifəli şəxslərinə təklif edilən təcrübə mübadilələri dünya turizm sənayesinin inkişafına dəstək verir; müvafiq milli qanunvericilik və beynəlxalq konvensiyalara uyğun olaraq, belə mübadilələrə dəstək göstərilməlidir;

5. Beynəlxalq mübadilənin inkişafı və dinamik yüksəlişi sahəsində əvəzedilməz həmrəylik amili kimi çıxış edən çoxmillətli turizm sənayesi şirkətləri bəzən tutduqları dominant mövqelərdən sui-istifadə etməməlidirlər; onlar sosial-mədəni modellərin qonaq qəbul edən icmalara süni şəkildə təlqin olunması alətinə çevrilməməlidirlər; mütləq tanınmalı olan investisiya və ticarət azadlığının müqabilində onlar yerli inkişafda iştirak etməli, bu zaman öz gəlirlərinin ifrat repatriasiyası və ya idxalın stimullaşdırılması ilə iqtisadiyyata verdikləri töhfənin azalmasından qaçmalıdırlar;

6. Qonaq göndərən və qəbul edən ölkələr arasında balanslaşdırılmış əlaqələrin yaradılması və tərəfdaşlıq turizmin davamlı inkişafına və bu inkişaf nəticəsində formalaşan gəlirlərin bərabər paylanmasına yardım edir [1, Səh. 6].

Turizmdə sahibkarlığın əsas əlamətlərinə risk, məsuliyyət, kommersiya nailiyyətlərinin əldə olunması və sərbəstlik daxildir. Turizmdə sahibkarlıq fəaliyyəti bir sıra risklərlə müşahidə olunur:

❖ *Marketing riski* turizm firmasının, bazarın müəyyən hissəsinin itirilməsi, satış həcminin və gəlirin dəyişməsi, neqativ dəyişmələrin xarici sferaya təsiri, turizm xidmətinin qiymətinin aşağı düşməsində ifadə olunur.

❖ *Maliyyə riski* valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsi və maliyyə böhranının baş vermə ehtimalını özündə birləşdirir.

❖ *Isehsal və xidmət riski* - gözlənilməz hallar üçün biznes-planda əks olunmuş xərclərdən cari xərclərin çox olmasında özünü büruzə verir. Belə halların meydana gəlməsi birbaşa xarici faktorlarla və ya turizm firmasının təşkilatidarəetmə səviyyəsinin aşağı olması ilə bağlıdır.

❖ *İnvestisiya riski* yatırılmış vəsaitlərin qaytarılması və gəlir gətirməsi riski ilə bağlıdır. Məsələn, mehmanxana tikintisinə yatırılmış vəsaitlərin riski onun reallaşdırılmasının qeyri-müəyyənliyi və innovasiya faktorlarının təsiri ilə bağlıdır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, turizm sektorunda kiçik, orta və iri müəssisələri müəyyən etmək üçün vahid meyar yoxdur. Turizm müəssisə və təşkilatlarının miqyasının müəyən olunması strukturunda da eynilik yoxdur. Bəzən turizm sənayesinin hər hansı bir sahəsində müəssisələrin miqyasında xeyli müxtəliflik olur. Turizm sektorunda kiçik və orta sahibkarlığı dəqiq təsnifatlaşdırmaq üçün onların təşkilati, hüquqi, sosial, iqtisadi, demoqrafik və sosioloji aspektlərini əhatə edən keyfiyyət xüsusiyyətlərini konkretləşdirmək lazım gəlir ki, bu da mürəkkəb və çətin məsələdir. Turizmdə sahibkarlıq fəaliyyətində sosial-iqtisadi, global risklər arasında ən çox yayılanlar sırasına aşağıdakıları daxil edə bilərik:

❖ İqtisadi siyasətin dəyişməsi, milli sərvətin itirilməsi, ölkədə rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi, investisiya cəlbinin aşağı düşməsi, adambaşına düşən milli gəlirin azalması, inflyasiya səviyyəsinin dəyişməsi;

❖ Sosial, maddi təminatın aşağı düşməsi, əhəlinin ölüm və xəstələnmə səviyyəsinin artması, demoqrafik vəziyyətin pisləşməsi, əhəlinin təhsil səviyyəsinin aşağı düşməsi;

❖ Siyasi, ölkənin geosiyasi rolunun dəyişməsi, milli və beynəlxalq konfliktlər qorxusu.

Müasir dövrdə korrupsiya turizm sahibkarlığına təhlükə faktoru kimi qeyd olunur. Bütün səviyyələrdə korrupsiya ölkənin həyat və fəaliyyətinə, o cümlədən kiçik və orta biznesə hərtərəfli dağıdıcı təsir göstərir. Mənfi təsirlər bütün sferalarda öz təsirini göstərir. Məsələn, iqtisadi sahədə bu təsirlər aşağıdakı formalarda öz əksini tapır:

1. Kölgə iqtisadiyyatı güclənir;
2. Bazarın real rəqabət mexanizmi pozulur.

3. Bazar iştirakçılarının hakimiyyətin düzgün bazar qaydaları müəyyən etməsi və əməl etmək qabiliyyətinə inamı artır.

4. Qeyri-hökumət orqanlarında korrupsiyanın miqyası artır;

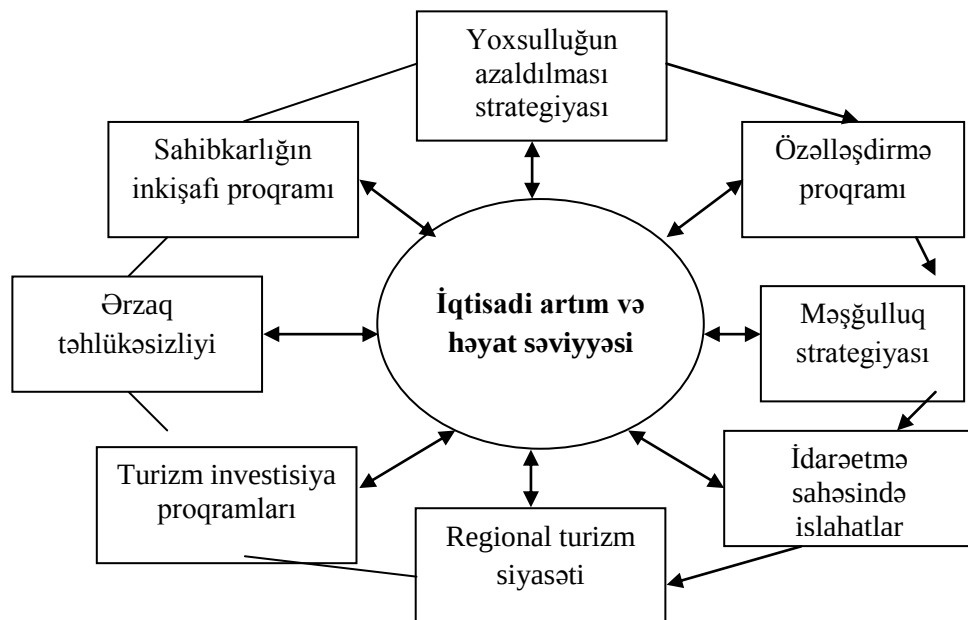
5. Qiymətlər korrupsion “qaimə xərcləri” hesabına artır [2, Səh. 23-24].

Qloballaşma şəraitində turizm sahibkarlığında innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni müstəvidə genişlənməsi ilə bütün dünyada iqtisadi və təsərrüfat proseslərinin dəyişmə tempi, innovativ yeniliklərin yayılması, onların istehsal və xidmət sahəsində tətbiqi əsaslı şəkildə sürətlənir. Bu, əslində qloballaşmanın “müsbət yüklü” effektidir və proqnozlaşdırılan dövr üçün ölkənin turizm sahəsindəki nailiyyətlər, qabaqcıl texniki standartlardan və idarəetmədə yeni metodlardan yararlanmasına imkan verir. Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq turizm bazarlarına çıxışda və xarici bazarlarda rəqabət gücünün artırılmasında sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməsi ölkənin turizm imicinə kifayət qədər təsir edir. Turizmdə sahibkarlıq subyektlərinin rentabelliliyini artırmaq məqsədi ilə təşviqedicilik tədbirlər həyata keçiriləcək, sahibkarlıq subyektlərinin dövlət tərəfindən güzəştli kreditlərlə təminat səviyyəsini yüksəltmək, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunması üçün beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş antidempinq və digər qoruyucu tədbirlər həyata keçirməklə dövlət tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirə bilər. Turizmdə sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafında müəssisədəki işçilərin sayı, peşəkarlıq səviyyəsi, əsas kapitalın dəyəri, fondlar, turizm xidmətləri bazarına çıxarılan məhsul və xidmətlərin dəyər ifadəsində həcmi, kapital qoyuluşunun həcmi, rəqabətə davamlılıq və s. göstəricilər proqnozlaşdırılır. Azərbaycan vətəndaşlarının kiçik sahibkarlıqla zəif məşğul olması bu biznesə giriş zamanı nisbətən yüksək giriş baryerlərinin mövcud olması, kiçik biznesin açılması və həyata keçirilməsi zamanı ortaya çıxan problemlər və onun inkişaf perspektivlərinin olmaması ilə bağlıdır. Bundan başqa, ləğv edilən müəssisələrin əhəmiyyətli faizi rəqabət mübarizəsinin həyata keçirilməsi strategiya və bacarıqlarının olmaması ilə əlaqədardır. Ən geniş yayılmış çətinliklər arasında start kapitalının olmaması, iri müəssisələr tərəfindən yüksək rəqabət, yeni müəssisənin qeydiyyatının çətinliyi, fərdi sahibkarlığın mühasibat hesabdarlığı ilə bağlı problemləri fərqləndirmək lazımdır [4, səh.88.].

Ölkə üzrə əmək ehtiyatlarının 50%-nin regionlarda yerləşməsi, dağ regionlarının turizmə yararlığı, təbii coğrafi mühit və həmçinin regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı çərçivəsində strateji məqsədlərin olması, turizmin inkişafı və onun sahibkarlıq növü olaraq əsas sahəyə çevrilməsinə şərait yaradır.

Azərbaycanda turizm islahatlarının xarakteri, özəl sektorun inkişaf meyilləri, bələdiyyələrin statusunun müəyyən edilməsi, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin qərarlaşması, əhalinin məşğulluq səviyyəsindəki mövcud reallıqlar, işsizlik amilləri kənd turizminin inkişafını və bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif

mexanizmlər vasitəsilə tənzimlənməsini zəruri edir. Turizmdə mənfəət sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi səmərəlilik göstəricisi olduğuna görə hər bir hüquqi və ya fiziki şəxs onun artırılmasına xüsusi diqqət yetirir və bu məqsədlə müxtəlif vasitə və yollardan istifadə edir. Turizm müəssisə və təşkilatlarında mənfəət uğrunda mübarizə aparmaq və onu artırmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə etmək hər bir sahibkarın başlıca məqsədidir. Buna əsasən, demək olar ki, mənfəət turizmin iqtisadi inkişaf mexanizmlərində çox mühüm rol oynayır. Bazar konyunkturunun vaxtaşırı dəyişməsi, bazarın qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyət göstərən sahibkardan yenilikçilik, ixtiraçılıq, əqlən çevik olmaq, hadisələrə qarşı həssaslıq, manevr edə bilmək, davranışına inam kimi xüsusiyyətlər tələb edir; o, hər bir konkret situasiyanı tez, yubarmadan öyrənməli, təhlil etməli, qərar qəbulu zamanı isə bu işə yaradıcılıqla yanaşmalıdır; o, öz davranışı ilə bazar qeyri-müəyyənliyinin «girov»una çevrilməməli, innovativ məzmunlu tədbirlər görməklə vəziyyətdən çıxmağı bacarmalı, öz istehsalının səmərəlilik səviyyəsinin azalmasına imkan verməməlidir [5, səh.100].

Sxem 1. İqtisadi artım və həyat səviyyəsinin tənzimlənməsi mexanizmləri

Sxemdən göründüyü kimi, iqtisadi artımla həyat səviyyəsinin tənzimlənməsi ardıcılığı və əsas mexanizmləri regionun sosial-iqtisadi inkişafının konseptual istiqamətləri ilə vəhdətdə həll olunur. Həyat səviyyəsinin əsas göstəricisi olan yoxsulluğun azaldılması üçün regional potensialın iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsinin təşkilati-iqtisadi sistemi formalaşmışdır. Sahibkarlığın inkişafı proqramının birbaşa turizm investisiya proqramları, məşğulluq strategiyası, regional turizm siyasəti, yoxsulluğun azaldılması strategiyası, idarəetmə sahəsində islahatlarla

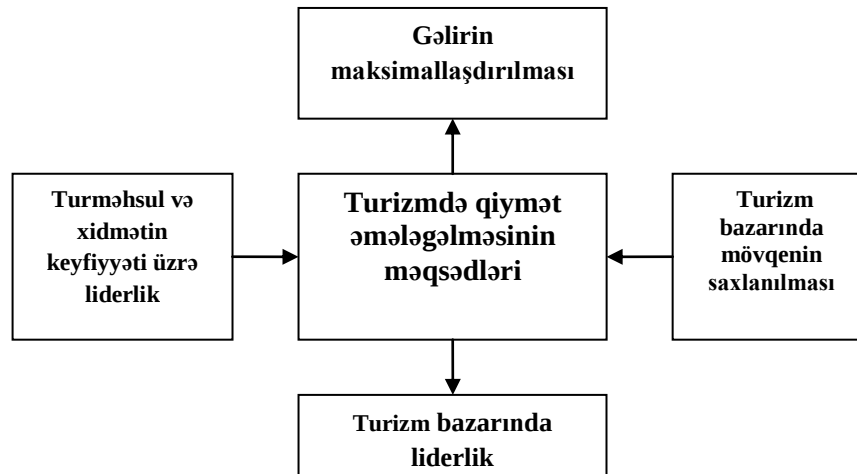
sxematik qarşılıqlı əlaqədə olması, iqtisadi artım və həyat səviyyəsinin tənzimlənməsində yeni yanaşma mexanizmlərinin formalaşdırılmasına təkan verir.

Turizmdə mənfəətin artırılması iqtisadiyyatda istehsal şəraitinin dəyişməsi və turizm siyasətinin tətbiqi nəticəsində əldə olunacaq səmərəlilik nəticəsində baş verə bilər, yəni mənfəət turməhsul və xidmətlərin qiymətlərinin artması nəticəsində yüksəlirsə, turizm müəssisələrində mənfəətin süni sürətdə çoxalmasına səbəb olacaqdır. Mənfəət turfirmanın bazarda dövrü fəaliyyətini ifadə edən əsas göstərici olduğu üçün onun artırılması amillərinin nəzərdən keçirilməsi və təhlili zəruridir. Milli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, turizm sektorunun iqtisadi inkişafın prioriteti elan edilməsi, dövlət və hökumət tərəfindən atılan addımların bu istiqamətdə olması, bu sektorun qorunmasının dövlətin prioriteti olmasını şərtləndirir. Dövlət inzibati-iqtisadi imkanlarla milli iqtisadiyyatın, regional iqtisadi siyasətin, iqtisadi təhlükəsizlik, daxili bazarın qorunmasında bütün müdafiə mexanizmlərini işə salaraq, turizm siyasətini həyata keçirir. Turizmdə məhsul və xidmətlərin müasir səviyyəyə çatdırılması, rəqabətə davamlılıq, daxili və xarici bazarların axtarılması, tələbin öyrənilməsi, regional turizm siyasətinin iqtisadi artım və həyat səviyyəsinə təsiri, reklamın tətbiqi - sahibkarların öz istedadına və təşəbbüskarlığına bağlı fəaliyyət növü olmaqla, onların şəxsi iqtisadi vəziyyətlərinə birbaşa təsir edən addımlardır.

Turizm müəssisələrində mənfəətin artırılmasına istehsal amilləri (məhsuldarlığı, istehsal və xidmət sahələrində çalışan işçilərinin sayı, iş gününün uzunluğu, investisiya ehtiyatlarında istifadə dərəcəsi, bölgü və mübadilə şəraiti (qiymətlərin səviyyəsi, təklifin tələbə nə dərəcədə uyğun gəlməsi və s.) təsir göstərir. Lakin bunların tərkibində istehsal və xidmət amilləri həlledici rol oynayır. Digər amillər isə mənfəətin kəmiyyətinə yalnız pulla təsir göstərə bilər. Qanunvericilik çərçivəsində turizm sferasında sağlam rəqabət şəraitində daha çox mənfəət əldə etmək üçün mütərəqqi texnologiya və innovasiyalardan, reklam vasitələrindən geniş istifadə olunmalıdır. Birləşmiş Millətlərin Ümumdünya Turizm Təşkilatı mütəxəssislərinin hesablamalarına görə ölkə iqtisadiyyatına orta hesabla 1000 avro gəlir gətirən hər bir əlavə xarici turistin cəlb olunması üçün dövlət turizm məhsulunun reklamına 3-10 avro vəsait xərcləyir. Bu hesabla Avropa ölkələrində turizm məhsulunun təbliği üçün büdcədən ayrılan vəsait ortalama 31,7 mln. avro təşkil edir [7, səh.258]. Turizm fəaliyyətinin beynəlxalq səviyyədə reklamı üçün Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü və iştirakı, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatı dəstəyi ilə 2014-cü il 19-28 sentyabr tarixində Paris şəhərində keçirilən “Azərbaycan şəhərciyi” yadda qalan hadisələrindəndir. Bu tədbirlərdə “Bakı-2015” I Avropa Oyunlarının təqdimatı ilə yanaşı, Azərbaycan incəsənəti yüksək səviyyədə nümayiş etdirilmiş, musiqi və rəqs kollektivlərinin, solistlərin iştirakı ilə konsert proqramları keçirilmişdir. Ötən il turizm potensialımızın beynəlxalq aləmdə tanınması məqsədilə həm ölkəmizdə, həm də xaricdə bir

çox tədbirlər keçirilmişdir. Nazirliyin dəstəyi və təşkilatçılığı ilə İstanbul, Berlin, Moskva, Kiyev, Dubay, Almatı, Paris, London və digər şəhərlərdə keçirilən beynəlxalq turizm sərgilərində ölkəmizdə bu sahənin inkişafını əks etdirən müxtəlif dillərdə reklam-çap məhsulları paylanmışdır. Eyni zamanda “Euronews”, “TV5 Monde”, “Rossiya 2”, “Moya planeta” telekanallarında ölkənin turizm imkanlarına dair reklam çarxları nümayiş etdirilmişdir [8, səh.5].

Turizmdə sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlılığının əsas elementi kimi qiymətlərin təyin olunmasında turizm müəssisəsinin imici də nəzərə alınmalıdır. Turizm xidmətlərinə qiymət tərtib edərkən, müəssisə tələblə təklif arasında olan mütənəsbiliyi, məhsulların səviyyəsini və dəyişmə dinamikasını, dövlət tənzimlənməsini və turistlərin imkanlarını nəzərə almalıdır. Turizm xidmətlərinə müxtəlif müştərilərin fərdi motiv və tələbatı vardır. Müəssisə öz məhsulunu bazara çıxaranda, onda inam olmalıdır ki, onun məhsulunu kimsə alacaqdır. Müəssisənin imici nə qədər yüksək olarsa, ona bir o qədər çox etibar olunur. Müxtəlif müştərilər müəssisənin imicini müxtəlif cür qəbul edirlər. Ona görə ki, onların motiv və tələbləri də müxtəlifdir. Deməli, qiymət strategiyasında hər seqmentə fərdi yanaşmaq lazımdır.

Sxem 2. Turizmdə qiymət əmələgəlməsinin məqsədləri

Əgər turizm müəssisəsində qiymət strategiyasının məqsədi dəyişərsə, yəni o, bazarda liderlik mövqeyini saxlamaq istəyirsə, onda elə qiymətlər seçir ki, uzun müddət bazarda fəaliyyət göstərə bilsin. Bunun üçün turizm müəssisəsi müştəriləri itirməmək niyyəti ilə turməhsul və xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməlidir. Keyfiyyətin yüksəldilməsi əlavə xərclər tələb edir. Müəssisə qiymətləri qaldırmadan bu xərclərlə razılaşır, nəticədə uzun müddət bazarda qalır və çoxlu gəlir götürür. Bu zaman artıq o, bazarda liderlik uğrunda mübarizə aparmır, bu ona artıq lazım deyil.

Yeni unikal məhsul və xidmətlərin qiyməti geniş diapazonda dəyişə bilər. Qiymətlərin dəyişmə sərhədlərini təyin etmək, mövcud olmayan məhsul və turixidmətlərlə müqayisə etmək çox çətindir. Bazarda yeni məhsul haqqında məlumatın olmaması və ya az olması, onun inkişaf təmayülünün məlum olmaması təbiidir ki, müştərilərdə yeni məhsula qarşı inamsızlıq yaradır. Yeni turməhsulun bazarı marketing tədbirləri ilə yaradılır. Onun xərcləri çox ola bilər, ona görə ki, bazarda bu turməhsul və xidmətlərin mövqe tutmasına müəyyən sərmayə lazımdır.

Bazara daxil olmanın bir yolu da turizm məhsuluna olan qiymətlərin aşağı salınmasıdır. Lakin bu üsulun bir neçə mənfi tərəfləri vardır:

- Elə situasiya seçmək lazımdır ki, rəqiblər qiymətlərin aşağı salınmasına reaksiya verə bilməsinlər;
- Məhsulun hazırlanma xərcləri o qədər aşağı olmalıdır ki, çox da yuxarı olmayan qiymətlərlə də gəlir götürmək mümkün olsun;
- Qiymətlərin “aşağı salma oyunu”na rəqiblərin qoşulması çox böyük təhlükə yarada bilər.

Yüksək gəlir əldə etmək sahibkarlarda gəlirin azaldılması üçün qiymətlərə təsir edən amilləri nəzərə almağa, qarşıya çıxan maneələri əvvəlcədən görməyə və onları aradan qaldırmağa sövq edir. Məlumdur ki, qiymətə aşağıdakı qrup amillər təsir edir:

- Siyasi (dövlətin siyasəti, qanunvericilik, məhkəmə quruluşu, siyasi sabillik və s.);
- İqtisadi (iqtisadi tənzimləmə metodları, bazar konyunkturu, rəqiblər, istehlakçılar və s.);
- Sosial (təbii proseslər, istehlakçıların tərkibi, onların yaşayış, intellekt səviyyəsi və s.);
- Psixoloji (istehlakçıların mentaliteti, adət-ənənələri, zövqü və s.).

Bütün bu amillərin nəzərə alınması gələcəkdə istehsal və satış zamanı qarşıya çıxan biləcək risklərin müəyyən edilməsinə kömək edir. Bütün istehsal prosesi qiymət vasitəsilə idarə olunur. Hər bir sahibkar son nəticədə gəlir əldə etmək üçün istehsalın bütün fazaları boyu sadalanan amilləri nəzərə almaqla, məhsul və xidmətlərə qiymət qoyur. Qiymət əmələgəlmə mərhələlərinə məqsədin seçilməsi, tələbatın müəyyən edilməsi, xərclərin təhlili, rəqiblərin qiymətlərinin təhlili, qiymətqoyma metodunun seçilməsi, ilkin qiymətin qoyulması daxildir. Sahibkar qiymətin səviyyəsinin dəyişməsinin mənfəətə təsirini diqqətdə saxlamalı və uyğun olaraq, maliyyə, marketing siyasətini həyata keçirməlidir. Çünki məhsulun qiymətinə təsir edən amillər – dəyər, alıcı, rəqib, bazar kanalları, satış coğrafiyası müxtəlifdir. Rəqabətli bazarda gələcəyin qeyri-müəyyən olması qiymət əmələgəlmə prosesinin hər bir mərhələsində xarici və daxili amillərin diqqətlə nəzərdən keçirilməsini və yarana biləcək kənarlaşmaların əvvəlcədən nəzərə alınmasını tələb edir. Məhsulun qiymətinin müəyyən edilməsi və

bazara çıxarılması üçün SWOT təhlilin aparılması gələcəkdə qarşıya çıxacaq risklərin əvvəlcədən müəyyən edilməsinə kömək edir. Bu üsuldən məhsula qiymət qoyma prosesində istifadə edirlər. Bununla, firma özünün güclü və zəif tərəflərini öyrənir, gələcəkdə riskləri proqnozlaşdırmaq imkanına malik olur. Proqnoz mümkün olduğu təqdirdə gələcəkdə itkilərin azaldılması üçün alternativlərin əvvəlcədən hazırlanması mümkün olur [6, səh.169-171].

Kennet Endryus Harvard biznes məktəbinin bir neçə alimləri ilə birlikdə təşkilatın hazırkı vəziyyətini onun daxili potensialının və xarici mühitin inkişaf meyillərinə uyğunlaşdırmaq vasitəsilə onun gələcək inkişafını müəyyənləşdirməyi təklif edir. Onun yanaşmasında mərkəzi yeri SWOT təhlili, yəni təşkilatın güclü və zəif tərəfləri, imkanları və ətraf mühitin təsiri nəticəsində inkişaf təhlükələrinin ətraflı təhlili təşkil edir. Təşkilatın güclü və zəif tərəflərinin və daxili potensialının qiymətləndirilməsi onun fərqli xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verir. Turizm sahibkarlığında idarəetmənin effektivliyini qiymətləndirmək üçün idarəetmə sisteminin təşkilati strukturunun idarəetmə obyektinə uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma sahibkar tərəfindən turizm müəssisə və təşkilatlarında idarəetmənin məqsəd-funksiyalarının balanslaşdırılmasında, işçilərin say tərkibinin işin tərkibinə və mürəkkəbliyinə uyğunluğunda, zəruri informasiyalarla təmin olunmasında, idarəetmə prosesinin texnoloji vasitələrlə təchizatında özünü təcəssüm etdirir.

Turizmdə biznesin restrukturizasiyası müəssisənin fəaliyyətinin idarə edilməsi və maliyyə-investisiya strukturunun köklü şəkildə dəyişdirilməsinə yönəldilmiş prosesini əks etdirir. Rəqabət şəraitində məqsədə nail olmaq üçün turizm müəssisəsinin struktur cəhətdən yenidən qurulması prosesi biznes-vahidləri kompleksinin yaradılmasına istiqamətlənir. Turizm müəssisəsinin idarə edilməsinin yeni təşkilati formasının seçilməsi, investisiya qoyuluşlarının tərkibi və strukturuna əsaslı şəkildə yenidən baxılması və s. bu kimi dəyişikliklər restrukturizasiya üçün əsas ola bilər. Biznesin restrukturizasiyasını həyata keçirməzdən əvvəl müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə-iqtisadi göstəriciləri təhlil olunur. Təhlil edilən göstəricilərə: turizm dövriyyəsinin nəticələri (mədaxil, maya dəyəri, mənfəət, rentabellik, debitor və kreditor borclarının həcmi, işçilərin sayı, əməkhaqqı fondu); kapitalın və işgüzar fəallığın strukturu (xüsusi və borc vəsaiti, ehtiyatların və xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyə sürəti); ödəməqabiliyyətlik (dövriyyə vəsaitlərilə təmin olunma əmsalı) göstəriciləri aiddir. Turizmdə müəssisənin xidmət fəaliyyətini qiymətləndirməyə imkan verən əsas göstəricilərin təhlili, onun mövcud vəziyyətini və perspektivini qiymətləndirməyə imkan verir. Təhlil prosesində müəssisənin fəaliyyətinə vergilərin təsiri də araşdırılır. Müxtəlif səviyyəli büdcələrə və büdcədən kənar fondlara ödənişlərin strukturunu araşdırmaqla müəssisənin aktiv və passivlərinin strukturunu dəyişməklə vergi ödənişlərini minimuma endirmək imkanlarını müəyyənləşdirmək mümkün olur.

Ədəbiyyat

- [1] Turizmin qlobal etik məcəlləsi. Ümumdünya Turizm Təşkilatı.1999, 6 səh
- [2] Yaroçkin V.İ., Buzanova Y.V. Biznesin və sahibkarlığın əsasları. Rus dilindən tərcümə. Bakı-«İqtisad Universiteti»- 2008, 174 səh. (Təhlükəsizlik texnologiyaları).
- [3] Sabir Rəhimov. Turizm-ekskursiya işinin təşkili. Bakı-2004, 310 səh.
- [4] Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı-«İqtisad Universiteti»- 2011, 464 səh.
- [5] Курс экономической теории (учебное пособие), М., 2001, стр.487
- [6] Xan hüseyin Kazımlı, İbrahim Quliyev. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: “İqtisad Universiteti” – 2011, 187 səh.
- [7] Bilalov B.Ə. Turizmin tarixi. Dərs vəsaiti. Bakı-Mürtəcim-2008, 328 səh.
- [8] Əbülfəs Qarayev. Ölkəmizin dinamik inkişafı mədəniyyət və turizm sahələrində də əksini tapır. Azərbaycan qəzeti. 2015, 30 yanvar
- [9] “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası. 2012-ci il 29 dekabr.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ (rüblük elmi və praktik)

MÜƏLLİF ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifələri, ad və soyadları, çalışdıqları qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanları, iş və mobil telefon nömrələri göstərilməlidir.

2. Məqalə xülasə açar söz (azərbaycan, ingilis və rus dillərində, ən çox 5 söz), (azərbaycan, ingilis və rus dillərində), giriş, əsas hissə, nəticə, mənbələr, əlavələr, şəkil və cədvəllər daxil olmaqla **10 səhifədən** az olmamalıdır. Elektron ünvanı: **nazimxx@yahoo.com; n.hajiyev@aseu.edu.az.**

3. Məqalənin xülasəsi **200-250 sözdən** çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi dövrüdəki yerini, istifadə edilən və ya formalaşdırılan metodları, hansı suallara cavab verildiyini və tətbiq dairəsini göstərməli, giriş və nəticə hissəsi kimi yazılmamalıdır.

4. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Xülasə elmi və qramatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır.

5. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.

6. Məqalə A4 formatında, **1,5 (bir tam onda beş) intervalla, Times New Roman 14 şriftilə** yazılmalı, kənarlarından (soldan 30 mm, sağdan 15 mm, yuxarıdan 25 mm və aşağıdan 20 mm) boşluq buraxılmalıdır.

7. Məqalə **azərbaycan, ingilis və rus dillərində** qəbul ediləcəkdir.

8. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə deyil, istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinəndi ardıcılıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s.119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

9. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir.

10. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa milli və ya beynəlxalq jurnallara və konfranslara təqdim edilməməlidir.

11. Məqalələr rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim ediləcəkdir.

12. Məqalənin qəbulu və rədd edilməsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra elan ediləcəkdir.

SCIENCE REVIEWS AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS

(quarterly scientific and practical)

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted in Azerbaijani, English and Russian.
2. Articles should be typed in A4 format, **with 1.5 line spacing, font Times New Roman, of not less than 10 pages**, with gaps at the edges (left 30 mm, right 10 mm, 25 mm from the top and bottom 20 mm). Articles should be sent official e-mail address of the journal (**nazimxx@yahoo.com; n.hajiyev@aseu.edu.az**).
3. **Article shall not be less than 10 pages**, including: keywords (in Azerbaijani, English and Russian), abstracts (Azeri, English and Russian), record, main part, conclusions, references, applications, graphics and tables.
4. Abstract of the article should be appropriate to its content.
5. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 200-250 words in English (text of abstracts must be consist of sections of “purpose”, “design/methodology/approach”, “findings”, “research limitations/implications”, “practical implications” and “originality/value”); (v) keywords must not be more than 5 words; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers and academically sphere of interest of the author(s) should be indicated on a separate page.
6. The article should contain links to scientific sources. Provided later in the article references must be numbered not in alphabetical order, and in a sequence that occurs in the text link literature and denoted as [1] or [1, p 119]. If the text is repeated reference to the same literature, the other in the text, this refers literature should be given the previous number. In the list of references should be given priority monographs, etc. the last 5-10 years.
7. Articles recommended or submitted for publication by the editor or one of the specialist members of the Editorial Board after reviewing secret reviewed.
8. Consent or refusal of articles declared after a discussion of the Editorial Board.

**НАУЧНЫЕ ВЕСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ЭКОНОМИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
(квартальный научный и практический)**

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ:

1. Статьи принимаются на азербайджанском, английском и русском языках.
2. Статьи должны быть написаны в формате А4, с интервалом в 1,5, шрифтом **Times New Roman**, с пропусками по краям (слева 30 мм, справа 10 мм, сверху 25 мм и снизу 20 мм). Электронная почта: **nazimxx@yahoo.com; n.hajiyev@aseu.edu.az**
3. Должны быть указаны: название статьи, автор(ы), ученая степень, должность, структуры, где они работают, электронная почта, номера рабочего и мобильного телефонов автора (ов).
4. **Статья не должна быть меньше 10 страниц**, включая: резюме на (азербайджанском, английском и русском языках), ключевые слова (на азербайджанском, английском и русском языках), введение, основную часть, выводы, источники, приложения, рисунки и таблицы.
5. Резюме статьи должно быть не менее 200-250 слов, показывать цель, значение и место исследования в научной периодике, используемые или формируемые методы, на какие вопросы отвечает и область применения, не должно быть написано как введение и выводы.
6. Резюме статьи должно соответствовать ее содержанию.
7. В конце научной статьи должны быть четко отмечены научная новизна, практическая значимость, экономическая эффективность и т.д. работы в соответствии с характером научной области статьи.
8. В статье должны быть ссылки на научные источники. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован не в алфавитной последовательности, а в последовательности, в которой встречается в тексте ссылаемая литература и обозначаться как [1] или [1,стр. 119]. Если в тексте есть повторная ссылка на одну и ту же литературу, то эта ссылаемая литература должна быть указана предыдущим номером. В списке литературы должно быть отдано предпочтение научным статьям, монографиям и т.д. последних 5-10 лет.
9. Статьи должны быть оригинальны и ранее не представлены в другие национальные или международные журналы.
10. Статьи рекомендуются или представляются к печати редактором или одним из специалистов-членов редакционного совета после тайного рецензирования рецензирующих.
11. Согласие или отказ в приеме статьи объявляется после обсуждения редакционным советом журнала.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN

ELMİ XƏBƏRLƏRİ

(rüblik, elmi və praktiki)

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifələri, ad və soyadları, çalışdıqları qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanları, iş və mobil telefon nömrələri göstərilməlidir.

2. Məqalədə xülasə (azərbaycan, ingilis və rus dillərində), açar söz (azərbaycan, ingilis və rus dillərində, ən çox 5 söz), giriş, əsas hissə, nəticə, mənbələr, əlavələr, şəkil və cədvəllər daxil olmaqla 10 səhifədən az olmamalıdır. Elektron ünvanı: nazimxx@yahoo.com; n.hajiyev@aseu.az.

3. Məqalənin xülasəsi 200-250 sözdən çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi dövrüdəki yerini, istifadə edilən və ya formalaşdırılan metodları, hansı suallara cavab verildiyini və təbiiq dairəsini göstərməli, giriş və nəticə hissəsi kimi yazılmamalıdır.

4. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Xülasə elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır.

5. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, təbiiq əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.

6. Məqalə A4 formatında, 1.5 (bir tam onda beş) intervalla, Times New Roman 14 şriftlə yazılmalı, kənarlarından (soldan 30 mm, sağdan 15 mm, yuxardan 25 mm və aşağıdan 20 mm) boşluq buraxılmalıdır.

7. Məqalə azərbaycan, ingilis və rus dillərində qəbul ediləcəkdir.

8. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə deyil, istinad olunan ədəbiyyatların mətnində rast gəlinəndi ardıcılıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s. 119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

9. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir.

10. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa milli və ya beynəlxalq jurnallara və konfranslara təqdim edilməməlidir.

11. Məqalələr rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim ediləcəkdir.

12. Məqalənin qəbulu və rədd edilməsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra elan ediləcəkdir.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ